

Міністерство внутрішніх справ України
Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні
Всеукраїнський громадський центр «Волонтер»

**ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ
ДІЛЬНИЧНИХ ІНСПЕКТОРІВ МІЛІЦІЇ
ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА
НАД ДІТЬМИ Й ДОРОСЛИМИ ЧЛЕНАМИ СІМ'Ї**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Міністерство внутрішніх справ України
Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні
Всеукраїнський громадський центр “Волонтер”

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ
ДІЛЬНИЧНИХ ІНСПЕКТОРІВ МІЛІЦІЇ
ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА
НАД ДІТЬМИ Й ДОРОСЛИМИ
ЧЛЕНАМИ СІМ'Ї

Навчально-методичний посібник

Київ 2012

УДК 351.741:364.63-027.553](072)

ББК 67.401.213я7

Д50

Авторський колектив:

Блага Алла Борисівна – кандидат юридичних наук, доцент Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України.

Журавель Тетяна Василівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка; голова виконкому Всеукраїнського громадського центру “Волонтер”.

Заброда Дмитро Григорович – полковник міліції, кандидат юридичних наук, доцент, Перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України.

Мілорадова Наталія Едуардівна – підполковник міліції, кандидат психологічних наук, доцент Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України.

Редакція:

Христова Ганна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент Національного Університету “Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого”, головний науковий співробітник Національної академії правових наук України, експерт ВГЦ “Волонтер”.

Консультант:

Лабунь Андрій Володимирович – фахівець Департаменту профілактики правопорушень Міністерства внутрішніх справ України.

Рецензенти:

Брижик Валерій Олексійович – доцент кафедри громадської безпеки Навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби Національної академії внутрішніх справ України; полковник міліції у відставці, експерт з питань попередження насильства в сім’ї.

Запорожцев Аркадій Вікторович – полковник міліції, заступник начальника Департаменту профілактики правопорушень Міністерства внутрішніх справ України.

Д50 Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім’ї: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Блага А.Б., Журавель Т.В., Заброра Д.Г., Мілорадова Н.Е.; за ред. Г.О. Христової. – К. : ТОВ “ВПК “ОБНОВА”, 2012. – 140 с.
ISBN 978-617-7018-03-1

Посібник присвячений проблемам діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім’ї та охоплює юридичні, соціально-психологічні, інституціональні компоненти запобігання насильству в сім’ї. В посібнику викладено правові основи профілактичної діяльності органів внутрішніх справ щодо насильства над дітьми й дорослими членами сім’ї з урахуванням міжнародних стандартів у галузі запобігання та протидії домашньому насильству, кращого досвіду іноземних країн та чинного законодавства України. У виданні всебічно розкривається зміст та форми профілактики насильства в сім’ї, роз’яснюються причини насильства у різних типах сімей, сутність та види профілактики, особливості профілактичної роботи з різними категоріями сімей, визначається алгоритм взаємодії дільничних інспекторів міліції з іншими суб’єктами профілактичної діяльності щодо насильства над дітьми й дорослими членами сім’ї.

Посібник розрахований на працівників служби дільничних інспекторів міліції та інших структурних підрозділів органів внутрішніх, курсантів, викладачів, фахівців у галузі запобігання та протидії насильству в сім’ї.

Видання підготовлено в рамках загального проекту “Розвиток комплексних превентивних послуг для дітей у закладах інтернатного типу та інших дітей, які опинились у складних життєвих обставинах”, що співфінансовано Європейським Союзом та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ).

Рекомендовано до друку Департаментом профілактики правопорушень Міністерства внутрішніх справ України (Протокол № 2 від 17.01.2012 р.)

Координатор проекту від ВГЦ “Волонтер” – Тетяна Журавель.

Координатор проекту від Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні – Андрій Гайдамашко.

ББК 67.401.213я7

© ВГЦ “Волонтер”

© Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні

ISBN 978-617-7018-03-1

ЗМІСТ

Передмова	4
---------------------	---

I. Правові основи профілактичної діяльності органів внутрішніх справ щодо насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї 6

1.1. Міжнародно-правові стандарти та позитивний іноземний досвід діяльності правоохоронних органів у галузі профілактики домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми в сім'ї	7
1.2. Особливості законодавства України у сфері профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї	22
1.3. Відомче регулювання діяльності дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства в сім'ї	34

II. Сім'я як об'єкт профілактичної роботи служби дільничних інспекторів міліції. 44

2.1. Поняття та функції сім'ї	45
2.2. Типологія сімейних взаємин та батьківського виховання	57
2.3. Насильницькі стосунки як форма складних життєвих обставин: класифікація сімей, причини насильства у різних типах сімей	64

III. Зміст та форми профілактики насильства в сім'ї щодо різних категорій сімей 82

3.1. Сутність, види, форми та методи профілактики насильства в сім'ї	83
3.2. Система суб'єктів профілактики насильства в сім'ї.	90
3.3. Загальна профілактика насильства в сім'ї в діяльності дільничних інспекторів міліції (первинна профілактика)	98
3.4. Особливості профілактичної роботи дільничних інспекторів міліції з різними категоріями сімей (вторинна профілактика)	100
3.5. Індивідуально-профілактична робота дільничних інспекторів міліції (третинна профілактика)	108

Додатки	114
-------------------	-----

Бібліографія	136
------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

Тривалий час проблема насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв організації сімейних відносин та вікових традицій виховання і залишалася поза сферою правового регулювання. До XX століття держава принципово не втручалася у сімейні стосунки, міцно приховуючи їх під таємницею приватного та сімейного життя. Однак сучасне цивілізоване суспільство категорично заперечує припустимість будь-яких форм домашнього насильства по відношенню до дітей та дорослих членів сім'ї, визнає таке насильство порушенням основоположних прав людини.

Соціальна правова держава, якою прагне стати й Україна, спрямовує свою діяльність на захист дітей та дорослих членів сім'ї від насильства з боку батьків, осіб, які їх замінюють, чоловіків, співмешканців та інших членів сім'ї, які у насильницький спосіб прагнуть встановити та утримати контроль над жертвами такого поведіння. За останні десять років, які минули з часів ухвалення Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" 15 листопада 2001 р., одним з пріоритетів державної політики України виступає розбудова юридичних та інших механізмів протидії цьому протиправному явищу. Основу такого механізму складає саме профілактика насильства в сім'ї, спрямована на запобігання вчиненню насильницьких дій, переростанню сімейних конфліктів у протиправну поведінку, зупинення насильства в сім'ї та недопущення ревіктимізації його жертв.

Головна роль профілактичної діяльності у галузі протидії насильству в сім'ї визнається й Європейською Конвенцією про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством, що була відкрита для підписання 11 квітня 2011 р. та підписана від імені України 7 листопада 2011 р. В Конвенції прямо вказується, що держави повинні вживати необхідних законодавчих та інших заходів для попередження скоєння будь-якими фізичними або юридичними особами будь-яких форм насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції (ч. 2 ст. 12 "Загальні зобов'язання"). Система цих заходів розкривається в її Розділі III "Попередження". Конвенція стала першим міжнародно-правовим договором, який повністю присвячений проблемі протидії насильству в сім'ї та насильству щодо жінок. Вона акумулювала основні принципи боротьби з цими ганебними явищами, що затверджені в міжнародних та європейських стандартах запобігання та протидії домашньому насильству та насильству щодо жінок. Хоча Конвенція ще не набула юридичної сили та не ратифікована

Україною, вона має стати основою реформування системи попередження та протидії насильству в сім'ї з метою приведення її у відповідність до закладених Конвенцією стандартів та підготовки до її ратифікації.

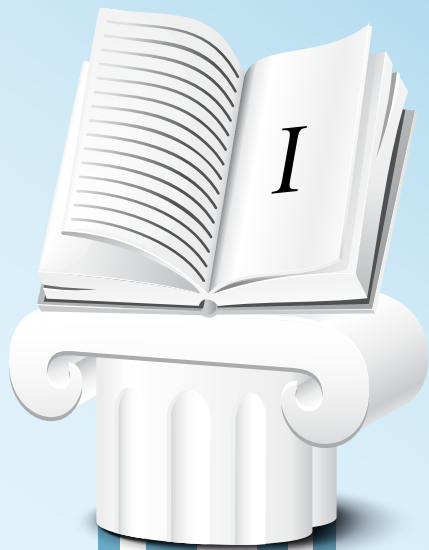
В Україні здійснення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї покладено на відповідні підрозділи органів внутрішніх справ – службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей. Їх повноваження в цій галузі передбачені Законом України "Про попередження насильства в сім'ї", Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, затвердженою Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, МВС України від 07 вересня 2009 р. № 3131/386; Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України, затвердженим наказом МВС України від 11 листопада 2011 р. № 550 та іншими нормативними актами, які докладно розглянуті в Посібнику.

На вказані структурні підрозділи МВС законодавством покладається взяття на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, відвідування сімей, члени яких перебувають на профілактичному обліку, проведення з ними виховно-попереджувальної роботи. Водночас методика здійснення профілактичної роботи з сім'ями, де вчинено насильство щодо дітей чи дорослих членів сім'ї, або існує його реальна загроза, на нормативному рівні не визначена. Це значно ускладнює здійснення такої діяльності співробітниками МВС, забезпечення її ефективності та результативності. Якщо різним методикам виявлення та профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї присвячено окремі публікації, то методики здійснення профілактичної діяльності щодо вчинення насильства в сім'ї службою дільничних інспекторів міліції не знайшли належного висвітлення у фаховій літературі.

Це обумовлює необхідність розробки посібника, спеціально присвяченого діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї. Посібник охоплює юридичні, соціально-психологічні, інституціональні компоненти запобігання насильству в сім'ї. В посібнику докладно викладено правові основи профілактичної діяльності органів внутрішніх справ щодо насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї з урахуванням міжнародних стандартів у галузі запобігання та протидії домашньому насильству, кращого досвіду іноземних країн та чинного законодавства України. У виданні всебічно розкривається зміст та форми профілактики насильства в сім'ї щодо різних категорій сімей, роз'яснюються причини насильства у різних типах сімей, сутність та види профілактики, форми та методи індивідуально-профілактичної роботи, особливості профілактичної роботи з різними категоріями сімей, визначається алгоритм взаємодії дільничних інспекторів міліції з іншими суб'єктами профілактичної діяльності щодо насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї.

Покладений в основу посібника міждисциплінарний підхід, викладені в ньому методичні рекомендації щодо здійснення службою дільничних інспекторів міліції профілактики насильства в різних типах сімей, обумовлює не лише навчально-методичну цінність, а й практичну спрямованість посібника, користь його використання як в межах освітнього процесу, так і в практичній діяльності дільничних інспекторів міліції.

*Хрстова Г.О., к. ю. н,
доцент Національного Університету
"Юридична Академія України
імені Ярослава Мудрого",
провідний науковий співробітник
Національної академії
правових наук України,
експерт ВГЦ "Волонтер".*

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ Й ДОРОСЛИМИ ЧЛЕНАМИ СІМ'Ї

- 1.1. Міжнародно-правові стандарти та позитивний іноземний досвід діяльності правоохоронних органів у галузі профілактики домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми в сім'ї
- 1.2. Особливості законодавства України у сфері профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї
- 1.3. Відомче регулювання діяльності дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства в сім'ї

1.1. Міжнародно-правові стандарти та позитивний іноземний досвід діяльності правоохоронних органів у галузі профілактики домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми в сім'ї

Проблема запобігання насильству в сім'ї, усунення його причин і умов є однією з найважливіших в українському суспільстві. Адже складні соціально-економічні процеси, характерні для України в період її становлення як самостійної держави, негативно вплинули на соціальний мікрорівень – сім'ю та похідні від неї інститути. Зокрема, змінилися стандарти розуміння офіційно-зареєстрованого шлюбу як основи сім'ї, збільшилася кількість сімей, що мешкають за межею бідності, поширилися фонові негативні явища – алкоголізм, наркоманія, проституція, зменшилися можливості впливу громадськості на сім'ю тощо.

За окремими соціологічними дослідженнями близько половини (44%) населення України особисто зазнавали насильства у сім'ї впродовж життя; майже в кожній другій родині (49%) стикалися з цією проблемою; 45% та 59% населення України знають про проблему домашнього насильства у сім'ях свого близького та далекого оточення відповідно; 35% українців стикалися з психологічним насильством (найчастіше це постійне приниження та контролююча поведінка), 21% – з фізичним (побиття, а також замикання, зв'язування, примушування стояти в нерухомому положенні), 17% – з економічним (примушення звітувати за кожну копійку, присвоєння чогось обманним шляхом чи знищення майна), 1% – з сексуальним насильством (примушення до статевого акту)¹.

Покращенню ситуації у сфері протидії насильству у сім'ї сприяло прийняття 15 листопада 2001 року Закону України “Про попередження насильства у сім'ї”, яким визначені правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї². Протягом 2001–2011 років було прийнято понад 20 нормативно-правових актів, що конкретизують форми та методи реалізації положень цього закону, уточнюють зміст окремих його норм.

Незважаючи на те, що Закон України “Про попередження насильства у сім'ї” врегульовує правові і організаційні основи попередження цього негативного явища, практика застосування його положень, а також пов'язаних із ним нормативно-правових актів потребує удосконалення.

Одним із шляхів покращання правових основ протидії насильству у сім'ї в Україні є дослідження *міжнародно-правових стандартів* профілактичної діяльності правоохоронних органів у цій сфері. Міжнародні стандарти забезпечення правоохоронними органами прав людини розглядаються переважно у контексті закріплених в міжнародних актах та інших міжнародних документах певних еталонів, норм, показників, до дотримання та досягнення яких заохочується або ж зобов'язується держава³. Крім того, стандарти розглядаються і як загальні деонтологічні нормативи, норми і принципи, які дозволяють, зобов'язують, рекомендують, і призначені для спеціалістів в галузі права незалежно від державних меж їх професійної діяльності з метою гуманізації суспільних відносин, укріплення законності і правопорядку в кожній країні світу⁴.

¹ Проблема насильства в українських сім'ях: Соціологічне опитування / За ред. Павлиш С.О. - К.: Запоріжжя., Друкарський світ, 2010. – 2010. – С. 16-18.

² Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

³ Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 [Електронний ресурс] / Ю.Я. Касараба; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2009. – 18 с.

⁴ Бандурка О., Скакун О. Міжнародні стандарти професійної діяльності юристів // Міжнародна поліцейська енциклопедія. – К.: Концерн “Видавничий дім “Ін Юре”, 2003. – Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – С. 366.

Особливостями міжнародних правових стандартів є те, що вони:

- розробляються і приймаються державами світу в рамках міжнародних міждержавних організацій;
- регламентують не тільки міжнародне співробітництво держав, а й інших, визначених ними суб'єктів (конкретних органів держави, місцевої влади, профспілкових організацій, громадських об'єднань, фізичних осіб і т.д.);
- містять у собі спільно вироблені державами принципові підходи і міжнародно-легальні принципи становлення, формування і функціонування визначених публічних і приватних інститутів на території конкретних держав;
- за своєю правовою природою міжнародні стандарти належать до міжнародних конвенцій спеціального порядку;
- в умовах глобалізації, гуманізації і гуманітаризації міжнародних, міждержавних відносин має місце тенденція розширення кола суб'єктів, які розробляють і приймають міжнародні правові стандарти;
- прийняття міжнародних стандартів впливає на загальносвітовий правовий розвиток, тому що не тільки стандартизує підходи держав до регламентації важливих соціальних проблем, але й сприяє розвитку їхнього національного законодавства і правових систем⁵.

Таким чином, першочергового розкриття потребують положення міжнародно-правових актів та документів, що містять норми, які визначають:

- сутність насильства у сім'ї (домашнього) насильства, як порушення прав людини;
- форми і методи діяльності правоохоронних органів, насамперед поліцейських структур, щодо недопущення фактів вчинення насильства у сім'ї, реагування на них, повної фіксації цих правопорушень та вжиття заходів постделіктного впливу на правопорушників та жертв домашнього насильства.

Класифікація міжнародно-правових актів та документів, що містять норми, які визначають сутність насильства у сім'ї (домашнього насильства) як порушення прав людини може бути здійснена залежно від міжнародного органу або організації, які їх прийняли.

Так, серед **правових актів Організації Об'єднаних Націй** (далі – ООН), які містять відповідні правоохоронні стандарти, можна виокремити наступні:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.
2. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р. та Загальні рекомендації Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (передусім, Загальна рекомендація № 19, а також раніше ухвалені загальні рекомендації № 12 та № 14).
3. Декларація про викорінення насильства щодо жінок, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 20 грудня 1993 р.
4. Пекінська Декларація та Платформа Дій, прийнята на Четвертій світовій жіночій конференції 4-15 вересня 1995 р.
5. Модельний закон про домашнє насильство, схвалений 2 лютого 1996 р. Комісією ООН з прав людини.
6. Резолюції Генеральної Асамблеї (наприклад, А/HRC/7/L.22/REV (2008 р.), № 61/143 (2006 г.)) та Ради безпеки ООН (наприклад, № 1325 (2000 р.), 1820 (2008 р.)), що стосуються забезпечення боротьби із насильством проти жінок та дівчат, в тому числі й в умовах збройних конфліктів тощо.

⁵ Балінський О.В. Міжнародні правові стандарти та їх роль у правовому розвитку в умовах глобалізації / О.В. Балінський // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – Вип. 32. – С. 464 – 465.

Важливе значення у розумінні завдань держави та її правоохоронних органів у боротьбі з насильством відіграють й рішення та загальні рекомендації комітетів ООН. Зокрема, Комітету ООН з прав людини (№ 28 (2000), Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації (№ 25 (2000), Комітету ООН проти катувань (№ 2 (2007), Комітету ООН з прав дитини (№ 8 (2006), № 12 (2009) та деякі інші.

Зважаючи на євроінтеграційні погляди нашої держави, слід навести **перелік правових документів, що містять положення, у яких закріплюються обов'язки європейських держав протидіяти домашньому насильству**. Так, до них відносяться:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р.
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03 травня 1996 р.
3. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р.
4. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(85)4 від 26 березня 1985 р.
5. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(90) 2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї (1990 р.)
6. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2002) 5 про захист жінок від насильства (2002 р.)
7. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1582 (2007) від 13 вересня 2007 р.

Також, **ООН та Радою Європи прийнято ряд правових документів, спрямованих на запобігання жорсткому поводженню з дітьми**, вираженням якого виступає насильство над дітьми в сім'ї, а саме:

1. Декларація прав дитини: Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р.
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січня 2000 р.
4. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р.
5. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р.
6. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, ухвалена в межах Міжнародної організації праці 17 червня 1999 р.
7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25 жовтня 2007 р.⁶

11 квітня 2011 р. у Стамбулі, в рамках зустрічі міністрів закордонних справ з 47 країн-членів Ради Європи, була відкрита для підписання нова *Конвенція про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством*. Ця Конвенція стала першим міжнародно-правовим договором, який повністю присвячений проблемі протидії насильству в сім'ї та насильству щодо жінок. Конвенція ще не набула юридичної сили та перебуває на стадії збору ратифікаційних грамот від держав-членів Ради Європи, держав, які не є членами Ради Європи і брали участь у розробці цієї Конвенції, а також держав Європейського Союзу (ст. 75 Конвенції). Україна поки ще не ратифікувала вказану Конвенцію, але вже підписала її 7 листопада 2011 р., отже має враховувати її головні положення при реформуванні системи попередження та протидії насильству в сім'ї з метою приведення її у відповідність до закладених Конвенцією стандартів та підготовки до її ратифікації⁷.

⁶ Див.: Запобігання домашньому насильству [Текст] : Метод. посібн. для працівників міліції /Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – С. 9-11.

⁷ Кочемировська О.О., Христова Г.О. Мінімальні стандарти соціальних послуг для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / Наук. ред. О. Кочемировська / Заг. ред. С. Павлиш. – К.: Запоріжжя; Друкарський світ, 2011. – С. 164.

Насильство у сім'ї визнається грубим порушенням прав людини й Європейським судом з прав людини. Розглядаючи у встановленому порядку справи, суд створює прецеденти, виконання яких є обов'язковим для держав – членів Ради Європи.

Серед справ, які містять рішення щодо різних статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно домашнього насильства, слід назвати справи, в яких ухвалені відповідні рішення Суду: Ейрі (Airey v. Ireland) проти Ірландії, А. проти Великобританії (A. v. the UK), Контрова проти Словачії (Kontrova v. Slovakia), Беваква і С. (Bevacqua and S. v. Bulgaria) проти Болгарії, Нахід Опуз проти Турції (Nahide Opuz v. Turkey), Бранко Томашич та інші проти Хорватії (Branko Tomasic and Others v. Croatia), Є.С. та інші проти Словачії (E.S. and Others v. Slovakia) та тощо.

Також є звернення, щодо яких рішення ще не прийняті: Влада Парфенова проти Болгарії (Vlada Parfenova v. Bulgaria), Ізевбекхай проти Ірландії (Izevbekhai v. Ireland), Омередо проти Австрії (Omeredo v. Austria) тощо⁸.

У 2006 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”⁹. Статтею 17 цього закону визначено, що Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Таким чином, незважаючи на те, що справи відносно насильства у сім'ї проти України Судом не розглядалися, наша держава, визнавши його компетенцію, визнає й можливість використовувати українськими судами наявні рішення з цього приводу, прийняті проти інших країн¹⁰.

Аналізуючи положення названих та деяких інших міжнародно-правових актів, рекомендацій міжнародних органів та громадських інституцій, можна навести перелік їх положень, що можуть бути визнані як стандарти, зразкові правила для правоохоронних органів України та інших держав у сфері запобігання домашньому насильству.

По-перше, це норми, які визначають сутність насильства в сім'ї й наголошують на необхідності:

- визнання насильства у сім'ї проблемою суспільного значення, що покладає на державу зобов'язання;
- розуміння його як грубого порушення прав і свобод людини, формою дискримінації за ознакою статі, непримиримого ставлення до будь-якого насильства щодо дитини;
- кваліфікації будь-яких його проявів як злочину та відповідного визнання насильницьких дій як злочинними у національному законодавстві;
- акцентування уваги на проблемах насильства щодо осіб з обмеженими можливостями або особливими потребами.

По-друге, це положення, що стосуються діяльності держави та її органів у протидії цьому явищу, які повинні:

- захищати всіх громадян в однаковій мірі, без дискримінації та різниці за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, думки, соціального, національного чи етнічного походження, майна, родового чи іншого статусу;
- вживати всіх важливих заходів для запобігання неминучому ризику для життя або здоров'я, про який держава знала або неминуче повинна була знати;
- не допускати бездіяльності відповідних державних органів у реагуванні на факти насильства у сім'ї, забезпечувати їх активний вплив для виявлення й усунення причин та умов, що йому сприяють;

⁸ Домашнее насилие: практика Европейского суда по правам человека. – Информационная записка, декабрь, 2010 // <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/36-1-0-371>.

⁹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. - № 30. – Ст. 260.

¹⁰ Євсюкова М.В. Насильство в сім'ї як порушення прав, закріплених у конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: огляд рішень Європейського суду з прав людини / М.В. Євсюкова // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 341–347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11emvzpl.pdf>

- забезпечувати захист від насильства, в тому числі й шляхом створення механізмів реагування на факти домашнього насильства за відсутності заяви постраждалої сторони;
- забезпечувати необхідну, своєчасну допомогу жертвам насильства у сім'ї;
- забезпечувати необхідну підтримку потерпілим від злочинів, без дискримінації, зі співчуттям і повагою, їхні переваги, їхнє здоров'я і безпеку у конструктивній і обнадійливій формі;
- інформувати потерпілих про можливості отримання допомоги, практичної та юридичної консультації, компенсації з боку порушника, а також державної компенсації;
- якомога чіткіше і повніше визначити пошкодження та збитки, завдані потерпілому;
- створити умови для неминучої відповідальності й покарання за вчинення насильства у сім'ї;
- здійснювати корегуючий вплив на осіб, які вчинюють насильство, у сім'ї, як засобами держави, так і використовуючи можливості громадянського суспільства тощо.

Характеризуючи профілактичну спрямованість ряду розглянутих норм, слід звернути увагу на розуміння *місія поліції у сучасному демократичному суспільстві*.

Так, згідно з керівництвом з демократичних основ поліцейської діяльності (Відень, 2006), поліція – є найбільш видимим проявом державної влади, що виконує найбільш очевидні, невідкладні і такі, що вимагають втручання, завдання, для забезпечення добробуту окремих громадян та цілих спільнот¹¹. Основними обов'язками поліції є підтримання громадського спокою і правопорядку, захист основних прав і свобод людини, запобігання і розкриття злочинів; зниження рівня страху, а також надання допомоги і послуг громадськості. При цьому прогрес у просуванні до демократичних основ поліцейської діяльності досягається, коли має місце перехід від “підходу, орієнтованого на контроль, до підходу, орієнтованого на обслуговування”, де основна увага правоохоронних органів зосереджена на активному попередженні злочинів.

Безпосередньо ж діяльності поліції стосуються такі документи, як: Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 р., Віденська декларація про злочинність і правосуддя: відповідь на виклики XXI століття, прийнята на Десятому Конгресі ООН з попередження злочинності й поводження із правопорушниками (Відень, 10–17 квітня 2000 р.), Декларація про поліцію, затверджена Резолюцією Парламентської асамблеї Ради Європи № 690 8 травня 1979 р., а також Європейський кодекс поліцейської етики, викладений у Рекомендації Rec (2001)10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи від 19 вересня 2001 р.

У їх преамбулах та нормах щодо принципів та завдань поліції викладено такі стандарти правоохоронної діяльності:

- визнання поліції, як структури, що відіграє життєво важливу роль у забезпеченні прав і свобод людини;
- поліція повинна виконувати свої завдання справедливо, керуючись, зокрема, принципами неупередженості і недискримінаційного підходу; обмеження у прийнятті на роботу у поліцію осіб, які, перебуваючи на службі у поліції, порушували права людини або працювали у підрозділах, розформованих у зв'язку з антигуманною практикою;
- поліція не повинна застосовувати, заохочувати або допускати будь-які тортури і випадки нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання;
- поліція може втручатися в приватне життя тільки тоді, коли це абсолютно необхідно для досягнення законних цілей;
- поліція при виконанні своїх функцій повинна пам'ятати про фундаментальні права кожної людини, такі як свобода переконань, совісті, релігії, слова, мирних зборів, пересування і права власності;
- співробітники поліції зобов'язані діяти чесно і шанобливо щодо населення, особливо, коли

¹¹ См. Бэйли Дэвид. Демократизация полиции за рубежом. – Вашингтон, 2001. – С. 13; Трэвис Джереми. Полиция в переходный период. – Будапешт, 1998. – С. 2.

вони спілкуються з представниками найбільш уразливих груп, справедливо, керуючись, зокрема, принципами неупередженості і недискримінаційного підходу;

- поліція взаємодіє із населенням, яке і визначає ефективність її роботи;
- поліцейські повинні протидіяти фактам порушення закону, а у випадку, коли правопорушення може безпосередньо спричинити непоправну або суттєву шкоду, вони повинні негайно прийняти усі можливі заходи щодо його попередження; за відсутності такої загрози поліцейський повинен вжити заходів щодо припинення цього правопорушення чи його рецидиву шляхом доповіді про ситуацію, що склалася, безпосередньому керівництву, а якщо це не призведе до бажаних результатів – вищестоящому;
- працівники поліції особисто відповідають за власні дії, бездіяльність та за накази, що віддаються підлеглим;
- поліція здійснює реальне співробітництво з іншими правоохоронними органами, місцевим самоврядуванням, неурядовими організаціями та населенням, включаючи етнічні меншини;
- поліцейські розслідування повинні бути об'єктивними і справедливими, проводитися з урахуванням специфічних потреб людей, таких як діти, підлітки, жінки, меншини, в тому числі й етнічні, представники уразливих груп; жінки особливо потребують неупередженої, негайної і виразної підтримки у випадках домашнього насильства, статевих злочинів, а також торгівлі та сексуальної експлуатації;
- поліція повинна забезпечувати жертвам злочинів необхідну підтримку, сприяння та інформацію, виключивши можливість дискримінації.

Враховуючи все вищезазначене, у роботі правоохоронних органів можна використовувати й рекомендаційні та методичні документи міжнародних правозахисних організацій, зокрема такі як Міжнародна амністія (англ. *Amnesty International*) – Всесвітньої неурядової та некомерційної організації з захисту прав людини. Так, у підготовленій нею доповіді “Зробити права реальністю: обов’язок держави боротися з насильством проти жінок” (2004 р.) детально аналізуються основні міжнародно-правові інструменти забезпечення обов’язку держав щодо протидії насильству у сім’ї та охарактеризовано зміст принципу належної старанності. Зокрема, його розглянуто через три рівні зобов’язань: поважати, захищати, здійснювати (передбачає також обов’язок сприяти, забезпечувати і стимулювати). Узагальнення основних положень цього документу дозволяє виокремити такі елементи профілактичної діяльності правоохоронних органів, що стосуються:

- створення широкого набору служб, доступних для жінок і дітей, котрі піддаються ризику, що забезпечували б розміщення останніх у безпечному місці до того, як відбудеться насильство;
- оперативного та швидкого реагування, наприклад, у випадку жінок, які потребують захисту від неминучої загрози насильства, або у відповідь на повідомлення про зникнення;
- розроблення методів дізнання, які не принижують гідність жінок, котрі зазнали насильства, і зводять до мінімуму ступінь втручання в їхнє життя, забезпечуючи при цьому дотримання стандартів збору найкращих доказів; забезпечення, щоб у рамках поліцейських процедур, включаючи рішення про арешт, затримання та умови будь-якої форми звільнення особи, яка вчинила насильство, бралися до уваги міркування щодо безпеки жертви та інших осіб, пов’язаних з нею в сімейному, соціальному чи іншому відношенні, і щоб ці процедури сприяли також попередженню нових актів насильства;
- здійснення органами поліції своїх повноважень відповідно до закону і кодексів поведінки, а також можливості притягнення органів поліції до відповідальності за будь-які порушення цих норм;
- заохочення прийому жінок на роботу в служби поліції, в тому числі й на оперативному рівні;
- врахування фізичного і психічного стану жертви, а також надання їй медичної та психологічної допомоги;
- вжиття заходів для захисту жертв від можливих загроз і актів помсти;
- контролю за дотриманням прав дитини в ході судової процедури;
- врахування наслідків для жертв і членів їх сімей, винесених щодо осіб, які вчинили злочин, які також є членами цих сімей;

- повідомлення жінок, які зазнали насильства, про звільнення правопорушника з-під варти або з місця ув'язнення в тих випадках, коли міркування безпеки жертви переважають міркування неприпустимості вторгнення в приватне життя правопорушника;
- врахування ступеня фізичної і психологічної шкоди і наслідки віктимізації, у тому числі на основі заяв про наслідки для жертви в тих випадках, коли така практика допускається законом;
- розроблення та оцінки програм поводження з правопорушниками з урахуванням їх категорій та особистісних характеристик; забезпечення безпеки жертв і свідків до, під час і після кримінального процесу;
- підготовки працівників судових і правоохоронних органів, які протидіють насильству у сім'ї з урахуванням потреб жертв, постійним підвищенням їх кваліфікації, розробкою спеціальних навчальних програм;
- співпраці між медичними, соціальними, поліцейськими службами та судовими органами з метою проведення ними спільної діяльності; заохочення й підтримка мережі неурядових організацій, що беруть участь в узгоджених діях;
- здійснення широкої культурної і просвітницької діяльності, правового виховання, інформування громадськості з використанням можливостей ЗМІ, залучення до цієї діяльності неурядових організацій;
- вияву та реального втілення у життя політичної волі до боротьби з насильством публічною владою та її представниками на усіх рівнях, незалежно від фінансових можливостей у конкретний період часу тощо.

Детальніше обов'язки поліції щодо попередження насильства у сім'ї викладено у *“Модельному законі про домашнє насильство”*, схваленому 2 лютого 1996 р. Комісією ООН з прав людини¹².

Так, у разі надходження відповідної заяви працівник поліції:

1. Повинен реагувати на кожне прохання про допомогу і захист у випадках, коли підозрюється насильство в сім'ї.
2. Не має права розглядати звернення та факти, пов'язані зі зловживаннями, у вчиненні яких підозрюються члени сім'ї, як менш важливі, ніж звернення та факти, пов'язані з аналогічними зловживаннями та порушеннями з боку сторонніх осіб.
3. Зобов'язаний особисто з'явитися на місце події, коли заявник (-ниця) повідомляє, що:
 - насильство може бути можливим або посилюється;
 - є охоронний ордер і можливе його порушення;
 - насильство в сім'ї мало місце в минулому.
4. Зобов'язаний діяти відразу, навіть якщо заявник (-ниця) – не жертва насильства, а свідок насильства, друг/подруга або родич/родичка, представник (-ниця) служби охорони здоров'я або центру допомоги потерпілим від насильства.
5. реагуючи за зверненнями та фактами повинен:
 - опитати сторони і свідків, включаючи дітей, в окремих кімнатах, щоб забезпечити їм можливість говорити вільно;
 - докладно записати скарги;
 - дати консультації жертві насильства з приводу її прав;
 - скласти і зареєструвати рапорт про насильство в сім'ї, як це пропонується законом;
 - надати або організувати транспортування постраждалої в найближчу лікарню або медичний заклад для лікування та огляду, якщо це вимагається або запитується;
 - надати або організувати транспортування постраждалої, її дітей або залежних членів сім'ї у безпечне місце або притулок, якщо це вимагається або запитується;
 - надати або організувати транспортування постраждалої до місця її проживання, щоб зібрати особисті речі;

¹² Модельний закон про домашнє насильство, схвалений 2 лютого 1996 р. Комісією ООН з прав людини // http://www.owl.ru/win/books/nasilie/pril_vi.htm

- забезпечити захист особі, яка повідомила про факт насильства;
- влаштувати так, щоб кривдник пішов з дому, а якщо це неможливо, і постраждала продовжує перебувати під загрозою насильства, заарештувати кривдника.

Співробітник поліції повинен спілкуватися з потерпілою мовою, яку вона розуміє, і повідомити своє ім'я і номер посвідчення. Закон вимагає, щоб поліція інформувала постраждалу і особу (-и), яка вчинила насильство, про те, що насильство в сім'ї – це злочин. Він повинен:

- відвезти потерпілу або забезпечити їй транспортування в медичний заклад, де лікуватимуть її тілесні ушкодження, а за її бажанням – у безпечне місце або притулок;
- вжити всі необхідні кроки, щоб переконатися, що постраждала і залежні від неї особи знаходяться в безпеці;
- передати постраждалій опис наявних правових процедур на мові, яку вона розуміє. Цей документ повинен вказувати, що:
 - закон передбачає, що постраждала може звернутися за надзвичайним тимчасовим обмежувальним ордером; і/або судовим ордером, що забороняє подальше насильство щодо потерпілої, залежних від неї осіб, інших домочадців або осіб, у яких вона попросила допомоги і притулку;
 - тимчасовий обмежувальний ордер і/або судовий ордер повинен охороняти власність постраждалої або спільну власність сім'ї;
 - судовий ордер може передбачати, що кривдник має залишити сімейний будинок;
 - у разі, якщо насильство мало місце вночі, у вихідні або святкові дні, то постраждалу потрібно інформувати про екстрені заходи для отримання обмежувального ордера;
 - постраждалій не потрібно наймати адвоката, щоб отримати надзвичайний тимчасовий обмежувальний ордер і/або судовий ордер;
 - співробітники суду повинні надати необхідні форми і допомогу неюридичного характеру особам, які звертаються за надзвичайним тимчасовим обмежувальним ордером і/або судовим ордером;
 - постраждалу повинні проконсультувати, як звернутися до суду відповідної підсудності, щоб отримати судовий ордер;
 - поліція повинна вручити надзвичайний обмежувальний ордер кривднику.

Обов'язком співробітника поліції є також заповнення рапорту про насильство в сім'ї, що має бути частиною справи. Копія рапорту повинна бути представлена у відповідний орган юстиції та відповідний суд. Форма рапорту про насильство в сім'ї пропонується комісаром поліції. Він повинен включати такі відомості (але не обмежуватися ними): статус відносин сторін; стать сторін; інформацію про заняття та освіту сторін; час і дату надходження скарги; час, коли співробітник поліції почав розслідування за скаргою; були залучені діти, були присутні діти при акті насильства; тип і ступінь правопорушення; кількість і тип застосованої зброї; час, що необхідний для розгляду випадку, та дії, вжиті співробітником поліції; дату видання і термін дії будь-якого колишнього надзвичайного тимчасового ордера або судового ордера, що стосується сторін; будь-які інші дані, необхідні для повного аналізу всіх обставин, що призвели до випадку насильства в сім'ї, про який заявлено¹³.

Правоохоронним органам України варто орієнтуватись і на позитивну практику інших держав у подоланні насильства у сім'ї.

Найбільш доцільним, на нашу думку, є використання досвіду попередження насильства в сім'ї *Сполучених Штатів Америки*, з огляду на те, що соціальна проблема домашнього насильства в США була поставлена на розгляд ще в 70-х роках ХХ ст. у зв'язку з активізацією жіночого руху.

¹³ Модельний закон про домашнє насильство: схвалений 2 лютого 1996 р. Комісією ООН з прав людини // http://www.owl.ru/win/books/nasilie/pril_vi.htm

Основними підходами в політиці США щодо реагування на насильство в сім'ї в цій галузі є контроль, який забезпечує стратегію обов'язкового реагування.

“Контроль” як підхід до реагування на насильство в сім'ї полягає в жорсткому використанні інституційних ресурсів для зниження рівня насильства в сім'ї, покарання тих, хто його вчиняє. Контроль головним чином виражається в формі практики обов'язкового реагування на насильство в сім'ї, а саме: обов'язковий арешт, принцип обов'язкового судового провадження та обов'язкове інформування. Згідно закону про обов'язковий арешт, поліцейські зобов'язані заарештувати кривдника, навіть якщо жертва насильства виступає проти цього. Відповідно до принципу про обов'язкове судове провадження судове провадження не може бути припинено до тих пір, поки обвинувачена особа не буде покарана, навіть якщо жертва просить закрити справу. Вважалося, що такий захід дозволить зменшити кількість випадків тиску на жертву з боку кривдника. Принцип обов'язкового інформування передбачає, що медичний персонал зобов'язаний повідомляти про будь-які факти насильства в правоохоронні органи. Деякі науковці відкрито заявляють, що принцип обов'язкового інформування може мати негативний ефект. Порушення принципу конфіденційності підриває довіру пацієнтів до медичного персоналу і позбавляє їх контролю над ситуацією, віддаючи все у руки влади. Це може стримувати як жертв насильства в сім'ї, так і осіб, які його вчиняють, від звернення за медичною допомогою.

Одну з прогресивних сучасних теорій, які роблять акцент на динаміці насильницьких відносин в сім'ї, розробила професор Л. Мілс. Вона зазначає, що насильство в сім'ї – це не односторонній процес, а складна динаміка відносин між декількома активними агентами. Агресія та насильство в сім'ї, які вчиняють жінки, – важлива складова динаміки даного явища. Жінки проявляють агресію і насильство в сімейних відносинах так само часто, як і чоловіки. На її думку, держава, яка отримує необмежену владу над долею жертви насильства в сім'ї, ненавмисно сама вчиняє насильство по відношенню до жертви. Л. Мілс, взявши за основу принципи поновлювального правосуддя, розробила власну модель, яку назвала “коло насильства в сім'ї”. На зустрічі, які організуються спеціалістами, запрошуються не лише кривдник і жертва, а й близькі родичі. Головна задача цих зустрічей – не знайти винного і не виправдати жертву, а простежити динаміку відносин між партнерами, встановити вину кожного члена сім'ї та спільно виробити план подальшого припинення циклу насильства. В даний момент в США дана модель упроваджується в практику з метою отримання відомостей про її ефективність¹⁴.

Необхідно зазначити, що в кожному штаті США існує окреме законодавство по попередженню і боротьбі з насильством в сім'ї.

Так, основним законодавчим актом, що регулює питання, пов'язані з протидією насильству в сім'ї в *штаті Іллінойс*, є Акт по боротьбі з насильством в сім'ї (Illinois Domestic Violence Act – далі IDVA). В Україні, як відомо, це – Закон України “Про попередження насильства в сім'ї”, в якому містяться поняття, пов'язані з попередженням насильства в сім'ї, визначаються органи, уповноважені здійснювати дане попередження, їх повноваження та спеціальні заходи попередження насильства в сім'ї, особливе місце серед яких займає захисний припис. Даний захід попередження насильства в сім'ї, хоча і закріплений в Україні на законодавчому рівні, однак, є відносно новим для нашої країни, тому організація його застосування потребує вдосконалення.

Відповідно до IDVA охоронний ордер (у порівнянні з законодавством України дорівнює захисному припису) – це судовий припис, який забороняє особі, яка скоїла насильство в сім'ї, вчиняти певні дії чи навики, вимагає від неї певних дій. В охоронних ордерах жертва зветься позивачем, а особа, яка вчинила насильство в сім'ї, – відповідачем.

Охоронний ордер можна отримати двома шляхами: в цивільному суді (окремо чи одночасно з іншою цивільною процедурою, наприклад, розлученням); в кримінальному суді (у зв'язку з кримінальним звинуваченням)¹⁵.

¹⁴ Лысова А.В. Насилие в семье – объект социальной политики в США // Социологические исследования. – 2005. – № 12. – С. 108-116.

¹⁵ Illinois Domestic Violence Act and other Significant Laws Affecting Domestic Violence. – Illinois Coalition Against Domestic Violence Legal Institute, 2001. – 134 p.

Необхідно зазначити, що в штаті Іллінойс створені суди для розгляду справ, пов'язаних із насильством в сім'ї. У вказаних судах розглядаються як кримінальні, так і цивільні позови.

Жертва насильства в сім'ї може отримати один з трьох видів охоронних ордерів:

1. *Надзвичайний охоронний ордер.* У період, коли немає судових засідань, зокрема в нічний час і вихідні, ордер можна отримати, звернувшись до поліції, яка в цьому випадку зв'яжеться з черговим суддею. Цей суддя визначить, чи є підстави казати про значну вірогідність негайної загрози насильства, і, якщо це так, видасть надзвичайний ордер. Однак, коли судові засідання поновляться, потерпілий має з дотриманням всіх правил звернутися до суду за отриманням тимчасового ордеру.
2. *Тимчасовий охоронний ордер.* Коли суд працює, ордер можна отримати шляхом подання до відповідного суду позову з проханням про захист від насильства в сім'ї, повідомляючи суддю про характер насильства, особу кривдника та бажаний зміст охоронного ордеру. За наявності вірогідної небезпеки подальшого насильства, суд може видати такий ордер з 14–21-денним терміном дії, без попереднього повідомлення кривдника.
3. *Постійний охоронний ордер.* Після видання тимчасового охоронного ордеру і повідомлення про це особу, яка вчинила насильство в сім'ї, у 10-денний строк призначається судове засідання, на якому особа, звинувачена у насильстві, матиме змогу викласти своє бачення подій. Після слухання справи, якщо суддя вирішить, що було надано достатньо доказів вини особи, звинуваченої у вчиненні насильства в сім'ї, дія ордеру може бути продовжена на термін до 2 років.

Виданий судом охоронний ордер вноситься до Реєстру охоронних ордерів штату – комп'ютерної системи обліку, яку використовують судді та правоохоронні органи. Згідно з федеральними законами і законами штатів охоронні ордери, видані в одному штаті, так само дійсні і в інших штатах.

Відповідно до IDVA охоронний ордер може передбачати наступні обмеження чи зобов'язання для особи, яка вчинила насильство в сім'ї:

- заборона вчиняти насильство в сім'ї в майбутньому;
- надання виключного права володіння житлом особі, яка стала жертвою насильства в сім'ї – дане обмеження може бути встановлено, якщо позивач, на відміну від відповідача, має право проживати в цьому приміщенні; а також у випадку, якщо обидва мають право проживати у даному приміщенні, але рівень необхідності володіння саме цим житлом превалює у позивача;
- заборона наблизитись до жертви насильства – вимагає відповідача залишатись осторонь від позивача. Може точно встановлювати дистанцію, на яку заборонено наблизитись, та/чи місця, в яких ця заборона дійсна;
- зобов'язання відповідача відвідувати відповідні тренінги та програми соціальної реабілітації;
- надання позивачу права піклуватись про неповнолітніх дітей – зобов'язує відповідача не забирати дітей у позивача та не переміщувати їх, а у випадку, якщо неповнолітні діти знаходяться у відповідача, він зобов'язаний передати дитину позивачу;
- заборона відвідувати дитину або обмеження часу її відвідування (в даному випадку суд повинен встановити дні та часи відвідувань) – встановлюється, якщо відповідач може створити загрозу безпеці дитини під час відвідувань; використати відвідування з метою вчинення насильства чи залякування позивача; неправомірно заховати чи затримати дитину; діяти таким чином, що суперечить інтересам дитини;
- заборона вивозити дитину зі штату чи приховувати її в межах штату;
- зобов'язання за викликом з'являтися до суду;
- надання позивачу виключного права володіння – якщо майно чи його частина знаходяться у відповідача, позивач може вимагати повернути його;
- захист майна – забороняє відповідачу пошкоджувати, знищувати, продавати та виконувати інші дії з майном;
- грошова підтримка – зобов'язує відповідача виплачувати грошове утримання неповнолітнім дітям, які знаходяться на піклуванні у позивача;

- відшкодування збитків – зобов’язує відповідача відшкодувати збитки, що були завдані насильством (медичні витрати, втрата заробітної платні, тимчасове проживання та інші);
- заборона входу – якщо відповідач створює загрозу безпеці позивача чи дітей, йому забороняється входити і залишатися в оселі;
- заборона на вогнепальну зброю – суд зобов’язує відповідача передати зброю місцевим правоохоронним органам, якщо вважає, що існує загроза неправомірного використання вогнепальної зброї проти позивача;
- заборона доступу до установ, які відвідує дитина – охоронний ордер забороняє контакт відповідача з дітьми з метою приховати адресу позивача або, якщо необхідно, припинити насильство щодо дитини чи її переміщення;
- сплата послуг притулку – відповідач зобов’язаний сплатити за послуги притулку чи консультуючої служби;
- змішаний ордер об’єднаної допомоги – містить перелік дій, які відповідач зобов’язаний виконувати, а також перелік дій, які йому заборонено вчиняти.

За наявності підстав вважати, що особа, яка вчинила насильство в сім’ї, порушила заборони чи не виконує зобов’язання, встановлені охоронним ордером, поліція зобов’язана її заарештувати, адже будь-яке порушення охоронного ордеру тягне кримінальну чи цивільно-правову відповідальність¹⁶.

Необхідно зазначити, що в м. Чикаго штату Іллінойс офіцери, які займаються проблемою насильства в сім’ї, обов’язково регулярно відвідують спеціальні тренінги та програми підготовки, які фінансуються за кошти бюджету штату. За рік таке навчання проходять близько 1000 офіцерів поліції м. Чикаго¹⁷.

Наявність значної небезпеки заподіяння шкоди у справах, пов’язаних з насильством в сім’ї, вимагає від поліцейського негайного прибуття на місце події. При розслідуванні справ, пов’язаних з насильством в сім’ї, поліцейські мають поводитись досконало і дотримуватись певних правил. Вступаючи у спілкування, поліцейський повинен виявляти професійну стриманість і бажання допомогти. Поліцейські, які прибули за викликом, повинні негайно взяти ситуацію під свій контроль, розвести учасників події по різних кімнатах, щоб запобігти будь-яким насильницьким діям, і опитувати їх окремо.

IDVA вимагає від поліцейських офіцерів при реагуванні на випадок насильства в сім’ї здійснити відповідні кроки для попередження вчинення будь-якого насильства в майбутньому.

По-перше, якщо офіцер має достатні докази того, що було скоєно злочин, він повинен заарештувати кривдника. Рішення про арешт має засновуватись на тому, чи є підстави вважати, що мав місце злочин, при цьому не є обов’язковими згода чи бажання потерпілого звертатись до суду та давати свідчення в майбутньому. Не повинен впливати на рішення про арешт особи, яка вчинила насильство в сім’ї, і факт того, чи одружені жертва та кривдник, чи просто разом проживають. Зовсім не обов’язково для офіцера бачити вчинення правопорушення, так як достатньо “вірогідної причини” (видимі пошкодження чи інші докази насильства).

По-друге, якщо необхідно, поліцейський повинен допомогти жертві дістатися госпіталю чи шелтеру (притулку). Необхідно зазначити, що в м. Чикаго існує 6 притулків для жертв насильства в сім’ї, кожен з яких розрахований на 200 осіб, що, звичайно, є недостатнім, оскільки кожен день реєструється близько 500 дзвінків із заявами та повідомленнями про скоєння насильства в сім’ї¹⁸. Також поліція повинна допомогти жертві дістатися назад до оселі в разі, якщо вона покинула її, для того, щоб захистити її, доки та збере необхідні особисті речі.

По-третє, офіцер має ознайомити жертву з її правами відповідно до законодавства, включаючи роз’яснення, яким чином вона може висунути звинувачення, якщо особу, яка вчинила насильство в

¹⁶ Model Domestic Violence Protocol: Law Enforcement Component. – 40 p.

¹⁷ Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім’ї : Дис... канд. наук: 12.00.07 – 2008. – С. 42.

¹⁸ Там само. – С. 43.

сім'ї, не було заарештовано. Поліція також зобов'язана надати жертві письмове викладення її прав, які повинні бути надруковані і на англійській, і на іспанській мовах (необхідно додати, що інформаційні картки, на яких зазначена необхідна інформація про права та можливості жертви насильства в сім'ї, а також необхідні контактні телефони, за якими жертва може звернутися по допомогу, розповсюджуються серед населення поліцією та відповідними службами, і є ефективним профілактичним заходом). Крім того, офіцер повинен скласти відповідний документ, наприкінці якого зазначити номер свого значка, та надати жертві в разі необхідності, направлення до соціальної служби.

По-четверте, офіцер поліції зобов'язаний звітувати про розгляд кожної заяви про насильство в сім'ї. Якщо можливо, необхідно зробити ксерокопію звіту чи номеру звіту, що в майбутньому може використовуватися жертвою як доказ, якщо вона вирішить висунути кримінальне звинувачення чи отримати охоронний ордер.

Таким чином, вперше в світі насильство в сім'ї було визнано соціальною проблемою національного масштабу у США. Крім того, саме в цій країні знаходяться найбільші центри з розробки теоретичної бази, методології та інструментарію для вивчення насильства в сім'ї. США демонструють унікальні взаємовідносини між науковими та політичними колами в формуванні соціальної політики, спрямованої на зниження насильства в сім'ях. Тому США є не лише доцільним прикладом в проведенні крос-культурних досліджень, а й своєрідним орієнтиром в розумному запозиченні сильних сторін їх соціальної політики.

Цікавим є досвід попередження насильства в сім'ї в *Канаді*, де сьогодні проблема насильства в сім'ї інтегрована в поточні програми багатьох урядових департаментів, таких як Міністерство охорони здоров'я, Міністерство нерухомості та будівництва, Королівська Канадська кінна поліція (RCMP), Міністерство юстиції, Міністерство спадку, Міністерство у справах жінок, Відомство статистики Канади, а також ряд проектів та програм розробляються Міністерством національної оборони, Міністерством у справах індіанців та народів півночі, Міністерством у справах громадянства та імміграції, Міністерством іноземних справ і зовнішньої торгівлі та інших.

Особлива увага приділяється питанням медичної допомоги потерпілим від насильства в сім'ї. Міністерством охорони здоров'я Канади у співробітництві з медичними учбовими закладами, асоціаціями лікарів та медичних сестер організовані курси, навчальні семінари для медичного персоналу, який має справу з особами, які пережили насильство в сім'ї. За вказівкою даного Міністерства були також розроблені правила поведінки для лікарів та видано посібник для медичних сестер, які надають допомогу жертвам насильства в сім'ї.

Генеральна прокуратура та Міністерство юстиції були також задіяні в реалізації програми. В її рамках передбачалось проходження поліцейськими спеціальної підготовки для роботи з жертвами насильства в сім'ї, оскільки канадські жінки часто скаржились на грубість та безтактовність працівників правоохоронних органів. Поліцейські отримали інструкції та інформаційні матеріали з питань надання допомоги жертвам насильства в сім'ї. Канадськими юристами був підготовлений спеціальний посібник для соціальних працівників, які надають допомогу жертвам насильства в сім'ї. Поліції та судам наказано діяти швидко та рішуче. Для реалізації таких установок розвиваються навчальні програми та тренінги для поліції, прокурорів, співробітників пенітенціарних установ, патрульних служб. Провінції і території Канади, крім проведення тренінгів з попередження насильства в сім'ї, розробляють відповідні навчальні матеріали, включаючи практичні посібники для королівських прокурорів, співробітників системи виправних установ та правоохоронних органів.

У Вінніпегу з 1990 року діє Суд по справах насильства в сім'ї, створений під тиском громадськості для розгляду випадків насильства у відносинах подружжя, по відношенню до дітей та осіб похилого віку. Створення цього спеціального суду забезпечує такий самий суворий підхід до випадків насильства в сім'ї, як і до інших проявів насильства проти особистості. Робота суду по справах насильства в сім'ї визнана успішною, зокрема завдяки підбору спеціально підготовлених суддів та прокурорів, обізнаних про проблеми насильства. Крім того, в якості компоненту звинувачувально-

го процесу діє Програма захисту жінок (The Women's Advocacy Program), яка забезпечує підтримку жінок на всіх етапах взаємодії з правозахисною системою. Завдяки діяльності судів по насильству в сім'ї в провінції Манітоба, а також інших провінціях і територіях Канади випадки насильства в сім'ї перестали вважатись неважливими справами і ними займаються висококваліфіковані спеціалісти.

У відповідності до Акту про жертви насильства в сім'ї в провінції Саскачеван в 1995 році введені в дію ордери, які надають спеціально підготовленим мировим суддям "право термінового втручання в будь-який час доби". Спеціальний ордер на вхід в житло дозволяє офіційним особам контролювати ситуацію, і у випадку необхідності (в тому випадку, якщо вона не може діяти самостійно), евакуювати жертву. Порушення будь-якої частини вказаного Акту є кримінальним злочином. Кожен офіцер поліції в провінції пройшов спеціальне навчання по застосуванню законодавства по боротьбі з насильством в сім'ї.

З 1988 року в провінції Онтаріо, зокрема, в найбільшому місті провінції – Торонто, діє система термінового реагування на прояви насильства в сім'ї (Domestic Violence Emergency Response System (DVERS)). Засновниками цієї системи стали Канадська служба безпеки (ADT), служба підтримки жертв і поліція м. Торонто. ADT безкоштовно надає жертвам насильства в сім'ї портативну сигнальну апаратуру та забезпечує цілодобову її роботу. Член сім'ї, якому загрожує небезпека, може за допомогою цієї апаратури подати сигнал, який терміново передається в поліцію як дзвінок особливої важливості. Сім'ї із групи ризику визначаються за допомогою місцевих соціальних служб та правоохоронних органів. Представники ADT навчають членів таких сімей, в тому числі і дітей, як користуватися апаратурою.

В Онтаріо існують також два типи судів по справах насильства в сім'ї. В судах одного типу розглядаються більш прості випадки, зокрема, що стосуються осіб, які вперше порушили закон. Суди другого типу розглядають більш серйозні випадки, які вимагають суворого покарання. Така спеціалізація допомагає покращити якість судового провадження та більше сприяє захисту інтересів жертв насильства в сім'ї.

У Бразилії були створені спеціальні поліцейські дільниці для роботи з жіночих питань, включаючи побутове насильство. Співробітниками таких дільниць є виключно жінки¹⁹. На наш погляд, набір в такі спеціальні поліцейські підрозділи лише жінок дискримінує чоловіків, адже жертвою насильства в сім'ї може бути, хоча і значно рідше, особа чоловічої статі.

У Німеччині з 1 січня 2002 року діє закон про захист від насильства в сім'ї (Gewaltschutzgesetz), який встановлює, що особа, яка вчинила насильство в сім'ї, повинна залишити дім. У випадку вчинення насильства в сім'ї жертва повинна терміново поінформувати поліцію (по телефону чи іншим чином). Коли наряд поліції прибуде, жертва насильства в сім'ї повинна розказати про те, що сталося, вказати на тілесні ушкодження, які було завдано кривдником. Поліція в даному випадку зобов'язана скласти протокол із викладенням подій, поясненнями обох сторін та описом тілесних ушкоджень, які мають місце. Кожній зі сторін вручається копія даного протоколу.

Закон надає поліції право видалити кривдника із помешкання та заборонити йому з'являтися там на строк до десяти днів. Протягом цього часу жертва насильства в сім'ї повинна відвідати лікаря з метою засвідчити тілесні ушкодження та звернутись із заявою до найближчого суду, який має право вирішувати питання, пов'язані із сімейним правом. Суди розглядають такі заяви достатньо оперативно. Крім того, до кінцевого розгляду заяви суд може заборонити кривднику не лише входити до квартири, але й підходити до неї ближче певної відстані. Суд також має право обмежити контакти особи, яка вчинила насильство в сім'ї, з жертвою насильства та дітьми. Наприклад, може заборонити

¹⁹ Курс "Побутового насильства": Посібник учасника. – Б.м., 1999. – 264 с.

наближатись до них на відстань меншу, ніж 50 метрів. Якщо жертва насильства в сім'ї має невеликі прибутки, то вона має право розраховувати на державну допомогу (Prozesskostenhilfe)²⁰.

Позитивним досвідом *Російської Федерації* є застосування методу картографування території. Так, за допомогою даного методу Центр соціальної допомоги сім'ї та дітям визначив райони, де живуть сім'ї з низьким прибутком, сім'ї “соціального ризику”, неповні та багатодітні сім'ї. Метою картографічного забезпечення соціальної роботи є надання суб'єкту управління для реалізації заходів по соціальному захисту сімей необхідної комплексної та достатньої оперативної інформації про стан об'єкта. Центром соціальної допомоги сім'ї та дітям розроблена серія картосхем, які віддзеркалюють територіально-просторові аспекти практики соціальної роботи з різними типами сімей. За своїм функціональним призначенням ці картосхеми виконують довідково-інформаційні та оперативні (в якості моніторингу) функції. На картосхемах зображено просторове розташування на території міста “сімейного ризику”, де є моральна, фізична, економічна, психологічна загроза життю дітей та іншим членам сім'ї. За цими картосхемами виявлені найбільш неблагонадійні території (райони) міста. В цих районах з неблагонадійним соціальним кліматом відкрита мережа соціально-консультативних пунктів, як одна з форм організації соціальної роботи з сім'єю за місцем проживання.

В подальшому на базі цих пунктів передбачається відкриття соціальних агентств, які будуть надавати весь спектр соціальних послуг. Для об'єднання соціальних агентств планується відкриття єдиного інформаційно-аналітичного центру на базі кризового центру для жінок. Новий підхід в управлінському плані по моделюванню системи соціальних служб, дії яких спрямовані на профілактику соціальних негараздів в суспільстві, відображає концептуальний підхід від особистості до сім'ї, від сім'ї до будинку, мікрорайону та передбачає розвиток системи організації соціальної роботи знизу вгору (а не навпаки), що робить соціальну роботу більш ефективною та керованою.

Крім того, в Росії проходить робота по створенню комплексної структури в управлінні внутрішніх справ, яка реагуватиме на факти насильства в сім'ї, надаватиме допомогу службі дільничних інспекторів міліції, а також координуватиме профілактичну, оперативну та реабілітаційну діяльність, спрямовану на допомогу жертвам насильства в сім'ї. Робота даного підрозділу сприятиме вдосконаленню співробітниками навичок у роботі з жертвами насильства в сім'ї. Робота проекту спрямована на реалізацію чотирьох завдань. По-перше, створення спеціалізованої оперативно-профілактичної служби в районному управлінні внутрішніх справ і реабілітаційного центру для жертв насильства в сім'ї. По-друге, створення постійно діючої системи навчання співробітників оперативно-профілактичної служби та особового складу служби дільничних інспекторів міліції спеціальним знанням, вмінням та навичкам роботи з жертвами насильства в сім'ї. По-третє, розвиток системи реєстрації звернень громадян з приводу випадків насильства в сім'ї і створення статистичної бази даних про рівень насильства в сім'ї в одному з районів міста. По-четверте, підвищення довіри населення до працівників правоохоронних органів за допомогою зміни ставлення співробітників правоохоронних органів до проблеми насильства в сім'ї²¹.

Пошук ефективної моделі протидії насильству в нашій державі вимагає не лише констатації наявності позитивного досвіду інших держав, а й впровадження його елементів в Україні. Так, для підвищення ефективності роботи із сім'ями, де частими є випадки “побутового” насильства, може бути впроваджено систему “Блакитних карток”²², яка на даний час застосовується в *Польщі* в рамках програми “Безпека в сім'ї”. Ця програма одержала позитивну оцінку експертів, які проаналізували результати її впровадження.

²⁰ Хаак В. Что делать, если ссоры между супругами перерастают в рукоприкладство // “Европа-Экспресс”. – 20 Февраля 2006. – № 8 (416).

²¹ Устинов А., Карева А. Виктимологическая профилактика преступлений // Профессионал. – 2002. – № 6. – С. 22-23.

²² Сасаль Х.Д. Блакитні картки: уривки з книги. – ННД-США: вінок Інтернешл жіночий консорціум, 1999. – С. 20-34.

Документація “Блакитних карток” складається з чотирьох формулярів:

1. Рапорт про проведену акцію втручання, зумовлену домашнім насильством (його готує радіо-оператор) – “Картка А”.
2. Службова записка з приводу насильства в родині, підготовлена працівником поліції під час або після втручання, – “Картка В”. Вона призначена для запису повних даних про потерпілих осіб й усіх учасників події, для відображення власної оцінки перебігу інциденту й оцінки його учасників, для відображення поведінки сторін. У ній також фіксуються заходи, вжиті до вказаного винуватця, та дії щодо потерпілих чи дітей – жертв чи свідків насильства.
3. Інформація для жертв домашнього насильства, призначена для передання з рук працівника поліції до рук потерпілої, – “Картка С”. У цій картці жертва знайде роз’яснення того, що насильство в родині є порушенням її прав, і злочином, який переслідується законом, про що свідчать наведені в картці статті кримінального кодексу. Картка також призначена для підготовки потерпілою стислої і детальної довідки про перебіг інциденту, а також про її попередній досвід, пов’язаний із застосуванням насильства в її родині. Потерпілій словесно роз’яснюють, що ці нотатки будуть в нагоді, якщо вона забажає свідчити у цій справі. Картку вручать разом із додатком, що інформує про місцеві пункти допомоги.
4. Прохання про допомогу – “Картка Д”. Вона призначена для заповнення жертвою і підлягає поверненню працівникам поліції, які здійснювали акцію втручання. Заповнення картки з підкресленням рядка “надання мені допомоги в рамках повноважень поліції”, підпис під нею і передання її працівникам поліції, які здійснювали втручання, може стати підставою для затримання винуватця насильства і/або вжиття інших запобіжних заходів стосовно винуватця.

Картка Д виконує важливу психологічну функцію. Вона дає жертві можливість самостійно прийняти рішення про звернення по подальшу допомогу. Тому поліцейський інформує жертву про добровільність заповнення картки і в жодному разі не вдається до примусу. На прохання жертви їй також можуть залишити незаповнену картку, поінформувавши про те, що вона зможе її заповнити і подати пізніше²³.

Всі перераховані формуляри розроблено з таким розрахунком, щоб потрібно було мінімум часу на їхнє заповнення: літерами вписуються тільки соціально-демографічні відомості.

Підводячи підсумок до основних умов впровадження позитивного зарубіжного досвіду діяльності поліції щодо подолання насильства в сім’ї, слід віднести: стабільність законодавства, що визначає матеріальні та процесуальні засади діяльності міліції щодо попередження насильства у сім’ї; наявність політичної волі керівництва держави і підтримка громадськістю новацій у цій сфері; проведення ґрунтовних наукових досліджень питань попередження насильства у сім’ї; апробація такого досвіду; удосконалення підготовки працівників міліції з урахуванням позитивного іноземного досвіду.

²³ Запобігання насильству в сім’ї: Практичний посібник для дільничних інспекторів міліції / Київ. Школа Рівних Можливостей: Ред.-упоряд. О.В. Ляковська. К., 2004. – С. 12-31.

1.2. Особливості законодавства України у сфері профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї

Правовою основою діяльності правоохоронних органів в Україні щодо попередження насильства у сім'ї є відповідне національне законодавство. В Україні проблеми попередження та протидії насильству в сім'ї регламентують такі нормативно правові акти:

1. Конституція України від 28.06.1996.

2. Кодекси України:

- Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 (у тексті – КК);
- Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 (у тексті – КУпАП);
- Цивільний Кодекс України від 16.01.2003;
- Сімейний Кодекс України від 10.01.2002.

3. Закони України:

- “Про міліцію” від 20.12.1990;
- “Про попередження насильства в сім'ї” 15.11.2001;
- “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24.01.1995 № 20/95-ВР.

4. Постанови Кабінету Міністрів України:

- “Про затвердження Положення про кримінальну міліцію у справах дітей” від 08.07.1995 № 502;
- “Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу” від 26.04.2003 № 616.

5. Спільні накази центральних органів виконавчої влади:

- Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386 “Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї”;
- Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106 “Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах”;
- Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 № 5/34/24/11 “Про порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення”;
- Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України від 10.05.1993 № 307/105 “Про порядок обліку випадків звернення в медичні установи та міськрайлінооргани внутрішніх справ громадян з тілесними пошкодженнями кримінального характеру”;
- Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88 “Про затвердження Правил опіки та піклування”.

6. Накази Міністерства внутрішніх справ України від:

- “Про затвердження Інструкції Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються” від 14.04.2004 № 400;
- “Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України” від 28.06.1994 № 404;
- “Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС” 11.11.2010 № 550.

7. Наказ Міністерства охорони здоров'я України:

- “Інструкція про проведення судово-медичної експертизи” від 17.01.1995 № 6.

Аналіз міжвідомчих нормативно-правових актів та відомчих актів МВС України у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї буде здійснено у наступному підрозділі Посібника.

Отже, законодавство України з попередження насильства в сім'ї складається з Конституції України, Закону України “Про попередження насильства в сім'ї”, інших законів та підзаконних актів, які регулюють відносини щодо запобігання та протидії насильству в сім'ї. До нього також входять міжнародні договори в цій сфері, ратифіковані Верховною Радою України (див. підрозділ 1.1. Посібника).

Конституція України гарантує охорону і захист прав, свобод та інтересів сім'ї та кожного індивіда. Зокрема, Конституція України зазначає, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32); встановлює принцип рівності кожного з подружжя у правах і обов'язках в шлюбі та сім'ї (ст. 51); гарантує право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41); право на житло (ст. 47); право на звернення до державних інституцій (ст. 40); право знати свої права та обов'язки (ст. 57) та забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина в судовому порядку (ст. 55)²⁴.

Закон України “Про міліцію” передбачає, що відповідно до своїх завдань міліція зобов'язана:

- забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок;
- виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживати з цією метою оперативно-розшукових та профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;
- приймати і реєструвати заяви й повідомлення про злочини та адміністративні правопорушення, своєчасно приймати у них рішення;
- припиняти адміністративні правопорушення і здійснювати провадження у справах по них;
- виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

²⁴ Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

- брати участь у правовому вихованні населення;
- виконувати прийняті в установленому законом порядку і в межах своєї компетенції рішення прокурора, слідчого, суду;
- забезпечувати у порядку, встановленому законодавством України, безпеку осіб, взятих під захист, у разі надходження від них заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про загрозу їх життю, здоров'ю, житлу чи майну.

Закон України “Про попередження насильства в сім’ї” (далі – Закон), вступив в дію через три місяці після його офіційного опублікування, тобто 19 березня 2002 р. Цей Закон гарантує охорону прав членів сім’ї при здійсненні заходів з попередження насильства в сім’ї та визначає організаційно-правові основи попередження насильства в сім’ї; підстави для вжиття заходів з попередження насильства в сім’ї; повноваження органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім’ї, та джерела їх фінансування; спеціальні заходи попередження насильства в сім’ї; відповідальність за вчинення насильства в сім’ї²⁵.

Ст. 6 Закону визначає повноваження відповідних підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильства в сім’ї, конкретизує їх, а інші статті встановлюють порядок реалізації повноважень міліцією у цій сфері та їх взаємодію з іншими суб’єктами.

Так, служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей:

- виявляють причини і умови, що сприяють проявам насильства в сім’ї, вживають у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення;
- беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім’ї, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;
- відвідують сім’ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу;
- виносять офіційні попередження членам сім’ї про неприпустимість вчинення насильства в сім’ї;
- приймають та розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім’ї або про реальну загрозу його вчинення;
- вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім’ї, а також дій членів сім’ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім’ї;
- повідомляють членів сім’ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім’ї, або де було вчинено насильство в сім’ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- направляють жертв насильства в сім’ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім’ї, та жертв такого насильства;
- виносять захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом;
- контролюють виконання вимог захисних приписів;
- направляють осіб, які вчинили насильство в сім’ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми;
- взаємодіють зі спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім’ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім’ї, та жертв такого насильства у питаннях попередження насильства в сім’ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім’ї на запит уповноважених органів;
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім’ї, передбачені законом.

²⁵ Про попередження насильства в сім’ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

Після прийняття Закону на порядку денному стало актуальним питання створення механізму його виконання. Важливим етапом у реалізації принципів, закладених у Законі, стало прийняття у квітні 2003 року Кабінетом Міністрів України Постанови № 616 *“Про затвердження порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім’ї або реальну його загрозу”*, яка визначає механізм прийняття, обліку і розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім’ї місцевими органами у справах сім’ї, молоді та спорту та органами внутрішніх справ. Концептуально важливим є те, що затверджений Порядок передбачає залучення до розгляду таких заяв, крім представників служби дільничних інспекторів міліції, також представників управлінь або відділів у справах сім’ї та молоді, центрів соціальних служб для молоді, а в разі необхідності, також і працівників кримінальної міліції у справах дітей, служби у справах дітей та представників органів опіки та піклування.

Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” встановлює загальні засади діяльності кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ і приймальників-розподільників для дітей органів внутрішніх справ²⁶.

Сімейний Кодекс України визначає, що регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання в сімейне життя; учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками; жінка та чоловік мають рівні права і обов’язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім’ї; сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, сумлінності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства²⁷.

Кримінальний Кодекс України передбачає наступні склади злочинів, за якими наступає кримінальна відповідальність за вчинення насильства в сім’ї. Першу, загальну групу, складають злочини, якими людина позбавляється життя (ст.ст. 115-120 КК). Другу групу злочинів складають злочини проти здоров’я особи, до яких можна віднести: нанесення тяжких тілесних ушкоджень, тілесних ушкоджень середньої тяжкості та легких тілесних ушкоджень; побої та мордування; катування та інші злочини, які можна віднести до категорії насильства в сім’ї. Кримінальним кодексом України охороняється не лише фізичне здоров’я особи, але й морально-психічне. Наприклад, за вчинення насильства в сім’ї може наставати кримінальна відповідальність за ст. 120 КК “Доведення до самогубства”²⁸.

Найбільш тяжким злочином, який може бути вчинений внаслідок насильства в сім’ї, є вбивство, тобто протиправне винне заподіяння смерті іншій людині. Ст. 115 КК встановлює відповідальність за умисне вбивство, при цьому вбивство малолітньої дитини або жінки, яка за відомо для винного перебувала у стані вагітності, є ознаками кваліфікованого складу цього злочину, за наявності яких покарання встановлено у виді позбавлення волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років або довічне позбавлення волі. КК також містить норми, які передбачають відповідальність за так звані

²⁶ Положення про кримінальну міліцію в справах дітей, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 502 від 8 липня 1995р. // ЗП України. – 1995 р. – № 9. – Ст. 237.

²⁷ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Урядовий кур’єр. – 2002. – 6 березня.

²⁸ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

привілейовані вбивства, до складу яких відносяться вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого (ст. 116 КК), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК), умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК), та вбивство через необережність (ст. 119 КК). Якщо внаслідок насильства в сім'ї особу було доведено до самогубства або замаху на самогубство, що сталося через жорстоке з нею поводження, шантаж, примус до протиправних дій або систематичне приниження її людської честі і гідності, відповідальність, як вже зазначалось, настає за ст. 120 КК “Доведення до самогубства”.

Сімейне насильство у багатьох випадках призводить до заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень або побоїв чи мордувань без спричинення тілесних ушкоджень. Відповідальність за такі діяння передбачено ст. 121 КК – “Умисне тяжке тілесне ушкодження”, ст. 122 КК – “Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження”, ст. 123 КК – “Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання”, ст. 124 КК – “Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця”, ст. 125 КК – “Умисне легке тілесне ушкодження”, ст. 126 КК – “Побої і мордування”, ст. 128 КК – “Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження”.

Погроза вбивством за умови наявності реальних підстав побоюватися здійснення цієї погрози тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 129 КК.

Кримінальне законодавство передбачає відповідальність й за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, які можуть бути вчиненими під час сімейного насильства. Так, зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, тягне за собою відповідальність за ст. 152 КК, а насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом за наявності тих самих обставин – за ст. 153 КК. Ст. 154 КК встановлює відповідальність за примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально залежні. Факт перебування винного у шлюбі з потерпілим або наявність тривалих статевих стосунків не виключає відповідальності за ці злочини.

Окремими нормами встановлено відповідальність за вчинення статевих злочинів проти неповнолітніх. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, тягнуть за собою відповідальність за ст. 155 КК, а розбещення неповнолітніх, тобто вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, – за ст. 156 КК. Кваліфікуючими ознаками, що обтяжують відповідальність за ці злочини, передбачено вчинення таких дій батьком, матір'ю або особою, яка їх замінює.

У випадках, коли насильство в сім'ї пов'язано з порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, такі дії розглядаються як хуліганство й тягнуть за собою відповідальність за ст. 296 КК.

Насильство в сім'ї, пов'язане з примушуванням чи втягненням у заняття проституцією шляхом застосування насильства або погрози його застосування, знищення або пошкодження майна, шантажу або обману, тягне за собою кримінальну відповідальність за ч. 2 ст. 303 КК, а вчинення таких дій щодо неповнолітнього – за ч. 3 тієї ж статті. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми регулюється ст. 304 КК.

Кримінально-процесуальний кодекс України визначає підслідність та порядок розслідування злочинів, пов'язаних із насильством у сім'ї. Так, більшість з них розслідуються саме органами внутрішніх справ (ст. 112 КПК). Крім цього, цей Кодекс визначає й порядок провадження у справах, так званого “приватного обвинувачення”. Значну частину злочинів, які можна розглядати як насильство в сім'ї, складають спричинення умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК) або нанесення побоїв і мордування (ст. 126 ч. 1 КК). В цих випадках кримінальна справа може бути порушена, згідно зі ст. 27 КПК України, лише за особистою скаргою постраждалої особи, поданої до суду. При цьому дізнання і досудове слідство не проводиться, і на постраждалу особу лягає весь тягар доведення факту вчинення проти неї насильницьких дій. Лише у випадку спричинення тілесних ушкоджень середньої

тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень працівники міліції порушують кримінальну справу за статтями 121, 122 або 123 КК України незалежно від заяви потерпілої особи²⁹.

Відповідно уся відповідальність щодо первинного збору матеріалів та прийняття рішення у цих справах покладається саме на міліцію. Для того, щоб підвищити ефективність кримінального переслідування винних у насильстві в сім'ї, працівник міліції повинен роз'яснити постраждалій особі процедуру звернення до суду, надати всю можливу допомогу особисто і залучити до такої допомоги соціальні служби та громадські організації.

Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає загальні підстави адміністративної відповідальності, встановлює відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми (ст. 173-2 КУпАП) і пов'язані із насильством в сім'ї проступки (наприклад, дрібне хуліганство, доведення дитини до стану сп'яніння, невиконання батьками обов'язків щодо виховання дітей); регулює провадження у цій групі справ та особливості застосування заходів провадження (адміністративного затримання, доставлення правопорушника тощо).

Відповідні норми використовуються працівниками міліції у процесі підготовки адміністративних матеріалів для застосування судом заходів адміністративної відповідальності до осіб, котрі вчинили насильство у сім'ї.

Слід наголосити на необхідності використовувати працівникам міліції у своїй діяльності щодо попередження насильства й норми житлового та цивільного законодавства.

Особливості профілактичної діяльності органів внутрішніх справ визначаються сферою суспільних відносин, на які посягає насильство у сім'ї, а також наявністю комплексу повноважень щодо застосування спеціальних заходів, спрямованих на його попередження.

Так, відповідно до статті 1 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї", попередження насильства в сім'ї – це система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

Попередження насильства в сім'ї забезпечується цілим комплексом загально-соціальних і спеціальних заходів. Їх метою є:

- усунення причин і умов, які призводять до насильства в сім'ї, обмеження його поширеності;
- припинення такого насильства, надання соціальної підтримки жертвам насильства в сім'ї і забезпечення їх безпеки;
- зменшення негативного впливу насильства, яке має місце в сім'ї, на повноцінний розвиток дітей;
- притягнення винних у вчиненні насильства в сім'ї до відповідальності, соціально-психологічна і медична корекція та підготовка до повернення в сім'ю;
- контроль за поведінкою осіб, які реально можуть вчинити в сім'ї насильство, і осіб, котрі визнані винними в сімейному насильстві.

Особливе місце у законодавстві посідають спеціальні заходи попередження насильства у сім'ї:

- винесення захисного припису;
- поставлення особи на профілактичний облік;
- винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;
- направлення особи на проходження корекційної програми.

²⁹ Кримінально-процесуальний Кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

Спеціальні заходи, залежно від моменту їх здійснення, поділяються на заходи профілактики і заходи припинення.

Заходи профілактики насильства в сім'ї спрямовані на завчасне виявлення сімей, де існує загроза виникнення насильства, відвернення причин і умов, що сприяють його скоєнню, або обмеження їх впливу, а якщо можливо, то й їх усунення та створення достатнього захисту від насильницьких посягань для кожного члена сім'ї.

Заходи з припинення насильства в сім'ї – це оперативні заходи, спрямовані на фізичне переривання початого насильства. Заходи припинення застосовуються в критичних ситуаціях, коли життю і здоров'ю жертви насильства в сім'ї загрожує небезпека. Здійснення цих заходів вимагає від представників спеціально уповноважених органів і установ з попередження насильства в сім'ї мати відповідну фізичну і психологічну підготовку та необхідні навички переривання такого насильства (тактика проведення діалогу з кривдником, надання первинної допомоги жертві насильства та ін.). Ці заходи передбачені Розділом III Закону України “Про попередження насильства в сім'ї”³⁰.

Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, про що йому повідомляється під розписку.

Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виносяться за результатами перевірки заяви (повідомлення) про вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення. Факт вчинення насильства в сім'ї фіксується у спеціальній картці обліку факту скоєння насильства в сім'ї.

Офіційне попередження може бути винесено підсудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Метою вжиття такого спеціального заходу, як офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, є доведення до відома члена сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, що у разі вчинення таких дій по відношенню до членів своєї сім'ї він може бути притягнутий до кримінальної, адміністративної чи цивільно-правової відповідальності згідно з чинним законодавством. При цьому особі, якій винесено офіційне попередження, а також іншим членам сім'ї, має бути роз'яснено, які саме діяння у сфері сімейного насильства визнаються протизаконними, та який вид і міра відповідальності передбачена законодавством за їх вчинення, що також матиме профілактичний вплив.

Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виносяться працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї, або в службових приміщеннях дільниці чи органів внутрішніх справ. У разі відмови особи від підписання зазначеного документа в ньому у присутності свідків чи потерпілих (за наявності таких) робиться відповідний запис.

Якщо особа, щодо якої було винесено офіційне попередження, знову вчинила акт насильства в сім'ї, такій особі дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей за погодженням з начальником органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесений захисний припис.

Захисний припис є новим інститутом для українського законодавства, вперше запропонованим саме у Законі України “Про попередження насильства в сім'ї”. Застосування цього запобіжного заходу поширене передусім в країнах прецедентної правової системи, але до нього все частіше звертаються держави континентальної Європи.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:

³⁰ Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: науково-методичний посібник до спеціалізованого курсу з протидії насильству в сім'ї для курсантів факультетів міліції громадської безпеки вищих навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ України / Укладачі: Запорожцев А.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М., Басиста І.В., Дроздова І.В., Власов П.О., Войніч О.П., Міренеску Л.Г., Кляровська Л.В. – Київ, 2009. – 38 с.

- вчиняти конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Цей перелік є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає. Зазначені обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором.

На погодження захисного припису начальнику органу внутрішніх справ та прокурору подаються офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, заява (інформація) про вчинення насильства в сім'ї та інші матеріали, які характеризують особу правопорушника.

Захисний припис не підлягає погодженню в разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

При невиконанні захисного припису особою, стосовно якої він винесений, вона буде нести відповідальність згідно зі статтею 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Ще одним спеціальним заходом з попередження насильства в сім'ї є взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї.

На профілактичний облік члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, ставляться тільки після винесення їм дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

Особи, які вчинили насильство в сім'ї по відношенню до інших членів сім'ї і перебувають на профілактичному обліку, знімаються з профілактичного обліку у разі:

- закінчення терміну перебування на профілактичному обліку (згідно з законом України “Про попередження насильства в сім'ї” – один рік після останнього факту вчинення насильства в сім'ї);
- винесення вироку суду про притягнення члена сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, до кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі;
- тривалості (понад один рік) відсутності за місцем проживання;
- смерті такої особи.

У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей до кризового центру для проходження корекційної програми. Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

При непроходженні особою корекційної програми вона буде нести відповідальність згідно зі статтею 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Підставами для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї є:

- заява про допомогу жертві насильства в сім'ї або члену сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;
- отримання повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї;
- отримання інформації про реальну загрозу вчинення насильства в сім'ї за інших обставин (публікації в засобах масової інформації, колективні звернення громадян, керівників організацій, підприємств, судів, навчальних закладів, органів громадського самоврядування та ін.). Необхідно пам'ятати, що отримання відповідної інформації від вказаних осіб може бути підставою для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї тільки за умови наявності згоди жертви

насильства в сім'ї або особи, щодо якої існує реальна загроза його вчинення. Проте отримання такої згоди не є обов'язковим, якщо жертвою насильства є неповнолітня або недієздатна особа.

Заява та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або існування реальної загрози його вчинення приймаються за місцем проживання постраждалого спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, службою дільничних інспекторів та кримінальною міліцією у справах дітей.

Орган, до якого надійшла заява або надійшло повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву чи повідомлення та вживає в межах своїх повноважень передбачені законом заходи з попередження насильства в сім'ї.

Заслуговує на увагу твердження Головкина Б.М. про важливість "ізолювання (хоча б тимчасового) вороже налаштованих один до одного осіб, щоб забезпечити певне обмеження ескалації конфліктних взаємин, шляхом адміністративного арешту за систематичні правопорушення у сімейно-побутовій сфері, розірвання шлюбу, тимчасового проживання у різних місцях, примусового обміну житла, виселення за неможливістю сумісного проживання"³¹. Даної точки зору дотримується і Лактіонова Т.В.³². Деякі вчені вважають, що якщо правопорушник перебуває в стані алкогольного сп'яніння, і з його поведінки зрозуміло, що він виношує наміри продовжити протиправні дії, його доцільно доставити до чергової частини, за винятком випадків затримання в порядку ст. 106 КПК України³³.

КУпАП в ст. 260 передбачає, що у випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, а також своєчасного і правильного розгляду справ про адміністративні правопорушення, допускається застосування такого заходу забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, як **адміністративне затримання**. На наш погляд, є доцільним адміністративне затримання дільничним інспектором міліції особи, яка вчинила насильство в сім'ї, у випадку, коли існують достатні підстави вважати, що профілактична бесіда не змінить поведінку особи, і можливе продовження конфлікту після залишення дільничним інспектором міліції приміщення членів сім'ї, в якій відбулося насильство. Така можливість передбачена ч.1 ст. 262 КупАП. Також це сприятиме більш повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, оскільки жертва насильства в сім'ї в присутності кривдника може відмовитись заявляти про вчинення щодо неї насильства в сім'ї, чи давати неправдиві свідчення³⁴.

Таким чином, аналіз законодавства у сфері попередження насильства у сім'ї та практики його застосування свідчить, що міліція займає центральне місце у системі суб'єктів профілактики правопорушень взагалі. При цьому слід погодитись з Макаренко О.М., який зазначає, що характерною ознакою діяльності органів внутрішніх справ щодо попередження правопорушень є комплексний характер, який проявляється, на його думку, у наступних аспектах.

По-перше, органи внутрішніх справ, на відміну від інших суб'єктів попереджуючої діяльності, впливають на дуже широке коло об'єктів профілактики; займають одне з центральних місць у системі суб'єктів профілактики правопорушень.

³¹ Головін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. – Харків: Нове слово, 2004. – С. 205-206.

³² Лактіонова Т.В. Індивідуальна віктимологічна профілактика навмисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень // Право і безпека. – 2005. – № 4. – С. 77.

³³ Грубеляс С.А. Адміністративно-правові та психологічні заходи дільничного інспектора міліції з попередження насильства в сім'ї // Проблеми формування іміджу дільничних інспекторів міліції в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (24-25 квітня 2004 р., Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: ПЮІ МВС України, 2004. – С. 133; Онишко Ю.В., Морозова Т.Р., Осіпов О.В., Семенцук В.Е. Організація роботи органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, які вчиняються в сімейному середовищі, психологічні аспекти дій працівника міліції у випадку насильства в сім'ї: методичні рекомендації. – Київ, 2002. – С. 11-12.

³⁴ Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: монографія. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – 345 с.

По-друге, органи внутрішніх справ не тільки самі виявляють і ліквідують причини і умови правопорушень, але й в установлених законом випадках і порядку висувають іншим суб'єктам вимоги щодо виконання покладених на них функцій у сфері укріплення правопорядку.

По-третє, органи внутрішніх справ здійснюють попереджуючу діяльність на всіх рівнях, у всіх видах і формах, використовуючи при цьому широкий арсенал самих різноманітних інших методів і засобів, як гласних, так і оперативних.

По-четверте, у структуру органів внутрішніх справ входять служби і підрозділи, головне призначення яких полягає у реалізації профілактичних функцій³⁵.

До зазначених аспектів слід додати:

- існування можливості залучення до виконання покладених на них завдань громадськості;
- створення системи спеціальної підготовки працівників цих підрозділів міліції у навчальних закладах системи МВС України;
- існування внутрішньої та зовнішньої системи взаємодії, координації та оперативного реагування на факти насильства у сім'ї та інші правопорушення, що вчиняють у сфері сімейно-побутових відносин;
- нормативно-закріплений обов'язок проводити профілактичні заходи планово та постійно;
- включення до критеріїв оцінювання ефективності роботи використання можливостей Закону України "Про попередження насильства у сім'ї";
- забезпечення можливості звернення з інформацією щодо насильства у сім'ї безпосередньо за місцем проживання до дільничних інспекторів міліції у години особистого прийому та цілодобово до чергової частини.

Водночас, значна кількість науковців і практиків вказують на існування істотних зауважень і недоліків, що зменшують ефективність застосування органами внутрішніх справ законодавства, врегульовують указану сферу діяльності міліції.

Наприклад, український експерт з питань попередження насильства у сім'ї Г. Христова наголошує на тому, що: по-перше, у Законі не визначено термін, на який виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, що ускладнює можливість винесення захисного припису. По-друге, законодавство містить суперечність у правовому регулюванні порядку винесення захисного припису в разі вчинення насильства в сім'ї у формі злочину. Частиною 1 ст. 10 Закону передбачено, що "члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину". Виходить, що згідно з Законом захисний припис у разі вчинення насильства в сім'ї у формі злочину може бути винесений тільки у тому випадку, якщо до цього особа, що вчинила злочин, скоїла насильство в сім'ї у формі іншого правопорушення та їй було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї. Такий підхід суперечить духу Закону, який передбачає винесення захисного припису в разі вчинення злочину незалежно від наявності офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

Цей висновок підтверджується тим, що законодавець передбачив спрощений порядок винесення захисного припису в разі вчинення злочину: за загальним правилом захисний припис виноситься дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної служби у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором. Проте захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину (ч. 2 ст. 13 Закону). Але з останнім положенням пов'язана інша суперечність, яка знов-таки блокує винесення захисного припису в разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, а саме: як зазначалося, термін обмежень, передбачених захисним приписом, відраховується з "дня погодження захисного припису з прокурором" (ч. 5 ст. 13 Закону). При цьому законодавець не

³⁵ Макаренко О.М. Суб'єкти профілактики правопорушень // Право і безпека. – 2004. – № 3 (3). – С. 69.

визначив, з якого моменту будуть встановлюватися обмеження, передбачені захисним приписом, у тому випадку, коли він не підлягає погодженню³⁶.

Нами до основних вад законодавства у цій сфері віднесено:

1. Недосконалість системи заходів та санкцій, що застосовуються по відношенню до осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. Наприклад, призначення судами штрафу за вчинення насильства у сім'ї, в першу чергу, негативно впливає на бюджет родин, більшість яких знаходиться у скрутному матеріальному стані. Крім цього, потреба у подвійному погодженні захисного припису – прокурором і начальником ОВС – призводить до зволікання із вжиттям відповідних заходів, а не погодження одним із них – виключає їх застосування.
2. Недоліки процедури вжиття заходів примусу. Так, захисний припис виноситься працівником міліції тільки після винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.
3. Виключення із процесу застосування заходів впливу працівників спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї.
4. Невизначення терміну, на який виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ускладнює процес винесення захисного припису, який поставлений в пряму залежність від цього попередження.
5. Відсутність процедури винесення захисного припису у разі вчинення насильства відносно дітей або у випадку жорстокого поводження з дітьми.
6. Недостатня ефективність заходів, вказаних захисним приписом, більшість з яких передбачає перебування жертви насильства в іншому, крім постійного місця проживання, місці.

Отже, законодавство, що регулює діяльність міліції у сфері попередження насильства в сім'ї, потребує удосконалення. З цією метою варто продовжити дослідження досвіду правового регулювання запобігання насильству у сім'ї в інших державах світу. Зміни до законодавства у цій сфері мають кореспондувати з наявними законопроектами та тенденціями щодо реформування кримінальної юстиції.

У зв'язку з цим варто погодитися з пропозиціями експертів Всеукраїнського громадського центру “Волонтер”, викладеними у Концепції вдосконалення законодавства із запобігання домашньому насильству (2009 р.):

- відповідно до положень Модельного закону ООН про попередження домашнього насильства розглянути питання про поширення законодавства України щодо попередження насильства в сім'ї на членів колишнього подружжя, які проживають в одній квартирі (будинку) після розлучення, а також хатніх працівників, які постійно проживають разом із родиною, для чого запровадити на законодавчому рівні поняття “домашнє насильство”;
- внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якими визнати вчинення насильства в сім'ї, порушення вимог захисного припису та непроходження корекційної програми самостійними адміністративними правопорушеннями, викласти їх в окремих статтях, вилучити з переліку адміністративних стягнень поняття штраф;
- розширити перелік органів та установ, на які покладається вживання заходів з попередження насильства в сім'ї, та внести до нього суди; прокуратуру; служби у справах дітей; заклади та органи освіти; заклади та органи охорони здоров'я; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи праці та соціального захисту населення; установи виконання покарань, а також визначити обсяг їхніх повноважень у цій сфері;
- відповідно до положень Модельного закону ООН про попередження домашнього насильства та нагальних вимог української практики надати право винесення захисного припису як спеціального запобіжного заходу та форми оперативного реагування на вчинення насильства в сім'ї лише судам;

³⁶ Христова Г.О. Теоретико-правові засади переборення колізій у законодавстві України про попередження насильства в сім'ї / Г.О. Христова // Вісник Академії Правових Наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 42-45.

- враховуючи, що суд виступає єдиним правозастосовним органом, який може приймати рішення щодо обмеження основних прав і свобод особи у випадках, передбачених чинним законодавством (зокрема, права користування житлом та іншими об'єктами права власності, свободи пересувань, права на недоторканність особистого та сімейного життя тощо), розширити перелік заходів, які може містити захисний припис, зокрема додати до них тимчасове призупинення права користування особою, яка вчиняє домашнє насильство, спільним із жертвою домашнього насильства помешканням та інші заходи, передбачені Модельним законом ООН про попередження домашнього насильства;
- внести зміни до Цивільно-процесуального кодексу України та доповнити його окремою главою, присвяченою винесенню судом захисних приписів незалежно від порушення та розгляду адміністративної чи кримінальної справи за фактом вчинення насильницьких дій або розгляду відповідної справи в порядку цивільного судочинства;
- за умови введення судових органів до системи запобігання насильству в сім'ї вилучити положення щодо винесення офіційних попереджень про неприпустимість насильницької поведінки як таких, що ускладнюють процедуру захисту осіб, постраждалих від домашнього насильства;
- запровадити концепцію попередження домашнього насильства до Національної програми розвитку ювенальної юстиції та покласти на суди ювенальної юстиції розгляд справ щодо запобігання домашнього насильства, стороною в яких виступають неповнолітні.
- розглянути питання про доцільність встановлення кримінального відповідальності за вчинення насильства в сім'ї та доповнення Кримінального кодексу України відповідним складом злочину або окремою главою "Злочини проти сім'ї"³⁷.

Положення цієї Концепції були покладені в основу розробленого за підтримки Програми Розвитку ООН та ВГЦ "Волонтер" проекту закону "Про внесення змін до Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" та інших законодавчих актів", який містить нову редакцію Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" – *Закон України "Про запобігання та протидію домашньому насильству"*, а також зміни й доповнення до КУпАП, Кримінального та Цивільного кодексів України³⁸.

³⁷ Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христової Г.О. – К.: ТОВ "K.I.C.", 2010 – С. 88-89.

³⁸ Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Свсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та інш. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2011. – С. 181 – 199.

1.3. Відомче регулювання діяльності дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства в сім'ї

Юридичні акти, що складають правову основу діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї, класифікуються на такі, що регулюють:

- службову діяльність дільничних інспекторів міліції;
- посадову компетенцію дільничних інспекторів міліції;
- профілактичну діяльність дільничних інспекторів міліції.

Остання група розглядається О.В. Ковальновою в широкому і вузькому сенсі. В широкому – це нормативні акти, що присвячені профілактиці правопорушень, але безпосередньо не регулюють діяльність дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї; в вузькому – ті, що безпосередньо присвячені такому напрямку профілактичної діяльності дільничних інспекторів міліції, як попередження насильства в сім'ї. Крім того, кожна із груп, в свою чергу, може поділятися на підгрупи за різними ознаками – суб'єктами правотворчості, юридичною силою, порядком прийняття, назвою, порядком набрання чинності та дії тощо. Наприклад, за суб'єктами правотворчості нормативні акти, які регулюють посадову компетенцію дільничних інспекторів міліції, поділяються на дві підгрупи. До першої підгрупи відносяться нормативні акти, у яких містяться, як правило, норми загального характеру, та які видаються вищим органом державної влади України або місцевими радами. Другу підгрупу утворюють акти відомчого характеру. Вони найбільш докладно регламентують діяльність дільничного інспектора міліції³⁹.

Основним серед них є прийнятий 11.11.2010 Наказ МВС України № 550 *“Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України”*, який регламентує діяльність дільничних інспекторів міліції, зокрема по виконанню Закону України *“Про попередження насильства у сім'ї”*.

Крім цього, з урахуванням завдань, що покладаються на органи внутрішніх справ у цій сфері до таких нормативно-правових актів, слід віднести Накази МВС України:

1. Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України від 10.10.2004 № 1177.
2. Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються від 14.04.2004 № 400.
3. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення від 22.02.2001 № 185.
4. Про затвердження Положення про приймальники – розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ від 13.07.1996 № 384;
5. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України від 28.07.1994 № 404.

Згідно з Наказом МВС України № 550 *“Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України”* проведення загальної та індивідуальної профілактичної роботи серед жителів адміністративної дільниці, є основними завданнями цього підрозділу.

Характеризуючи зміст профілактичної діяльності, необхідно акцентувати на пріоритетності її індивідуального різновиду.

Індивідуальна профілактика є важливою частиною діяльності державних органів та громадських організацій, які ведуть боротьбу не тільки з адміністративними проступками, а й з усіма правопорушеннями. Мета даного виду профілактики – своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати

³⁹ Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : Дис... канд. наук: 12.00.07 – 2008. – С. 110-111.

вчинення адміністративних проступків та інших правопорушень, виховальний вплив на таких осіб та оточуюче їх мікросередовище, прийняття інших заходів (у разі необхідності – примусу) для того, щоб адміністративні проступки не були вчинені.

У кримінології під індивідуальною профілактикою розуміють цілеспрямований, організований, виховний вплив на свідомість, почуття, волю осіб, які піддаються профілактиці, з метою усунення, нейтралізації, блокування наявних у них негативних якостей (протиправних цілей, антигромадських поглядів, звичок), що поєднується з одночасним формуванням позитивних якостей, властивостей, стереотипів та навичок законослухняної поведінки.

У Наказі МВС України № 550 наведено такі визначення:

- загальна профілактична робота – комплекс заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, які призводять до скоєння правопорушень, їх усунення в межах своєї компетенції, проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед громадян;
- індивідуальна профілактична робота – комплекс заходів щодо конкретних осіб, схильних до вчинення правопорушень, та осіб, які перебувають на обліках в органах внутрішніх справ, з метою попередження вчинення ними злочинів та інших правопорушень;
- профілактичний облік – комплекс заходів щодо запобігання, попередження, фіксації та припинення протиправних дій, а також взяття на облік та накопичення відомостей щодо категорії осіб, які проживають на адміністративній дільниці та підлягають контролю з боку дільничного інспектора міліції;
- профілактичний обхід адміністративної дільниці – форма загальної профілактичної роботи дільничного інспектора міліції, яка поєднує відвідування установ, організацій, підприємств, помешкань громадян, осіб, які перебувають на профілактичних обліках в органах внутрішніх справ, установлення довірчих стосунків з населенням з метою отримання необхідної інформації;
- профілактична робота дільничного інспектора міліції – здійснення організаційно-практичних заходів з проведення загальної та індивідуальної профілактики правопорушень на адміністративній дільниці;

Дільничний інспектор міліції ставить на профілактичний облік та у межах своєї компетенції проводить профілактичну роботу з особами таких категорій:

- звільненими з місць позбавлення волі, які відбували покарання за умисний злочин і в яких судимість не знято або не погашено у встановленому законом порядку;
- засудженими за вчинення злочинів, виконання вироку щодо яких не пов'язано із позбавленням волі;
- особами, яким було винесено офіційне застереження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї;
- психічно хворими, які є суспільно небезпечними і перебувають на спеціальному обліку в закладах охорони здоров'я.

Дільничний інспектор міліції:

- взаємодіє та надає допомогу іншим підрозділам і службам органів внутрішніх справ в організації та проведенні профілактичних заходів стосовно осіб, які перебувають в них на профілактичних обліках. Про таких осіб підрозділи та служби органів внутрішніх справ інформують службу дільничних інспекторів міліції;
- вносить начальникові міськрайоргану внутрішніх справ пропозиції про встановлення адміністративного нагляду за раніше судимими, здійснює контроль за додержанням такими особами правил відповідно до Закону України “Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі” та встановлених судом обмежень. Вживає заходів щодо притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності осіб, які порушують встановлені правила адміністративного нагляду;
- виявляє на адміністративній дільниці осіб, які допускають правопорушення в сім'ях, вживають наркотичні засоби і психотропні речовини без призначення лікаря, психічно хворих, які

створюють безпосередню загрозу для себе та оточуючих. Вживає до зазначених осіб своєчасні заходи профілактичного впливу з метою недопущення вчинення ними злочинів та адміністративних правопорушень. Про отриману інформацію повідомляє зацікавлені підрозділи та служби органів внутрішніх справ, органи державної влади та місцевого самоврядування;

- встановлює місця збору осіб, схильних до скоєння злочинів та правопорушень, осіб, які надають приміщення для вживання наркотиків і психотропних речовин, розпиття спиртних напоїв і розпусти, втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, про що інформує відповідні служби органів внутрішніх справ для вжиття заходів реагування;

З метою своєчасного виявлення осіб, схильних до вчинення правопорушень, дільничний інспектор міліції щомісяця вивчає та узагальнює:

- інформацію чергової частини міськрайоргану внутрішніх справ про виїзди чергових нарядів міліції на сімейні конфлікти;
- повідомлення закладів охорони здоров'я про заподіяння тілесних ушкоджень, пов'язаних з насильством у сім'ї;
- скарги та заяви громадян, повідомлення посадових осіб про правопорушення, вчинені в сім'ях;
- матеріали, за якими винесено постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за фактами, що мали місце у сфері сімейно-побутових відносин;
- матеріали громадських формувань з охорони громадського порядку щодо осіб, схильних до скоєння правопорушень.

Постановка на профілактичний облік осіб проводиться на підставі мотивованого рапорту дільничного інспектора. Рішення про постановку на профілактичний облік приймає начальник міськрайоргану внутрішніх справ або його заступник.

Відомості на осіб, які беруться на профілактичний облік, заносяться до журналу реєстрації підоблікових осіб.

Відомості про осіб, щодо яких здійснюється профілактична робота дільничними інспекторами міліції, заносяться до інтегрованих інформаційно-пошукових систем органів внутрішніх справ.

Журнал реєстрації підоблікових осіб ведеться в електронному вигляді відповідно до визначеної форми. За відсутності персонального комп'ютера інформація заноситься в письмовій формі до зазначеного журналу, виготовленого друкарським способом.

Ведення зазначеного журналу покладається на працівників відділу (сектору) дільничних інспекторів міліції міськрайоргану внутрішніх справ.

У дільничного інспектора міліції в електронному вигляді зберігаються відомості на підоблікових осіб, які проживають на території адміністративної дільниці.

Справи заводяться щодо раніше судимих осіб, за якими встановлено адміністративний нагляд, та осіб, засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини, або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів внутрішніх справ, систематично порушують громадський порядок і права громадян, вчиняють інші правопорушення.

Справи зберігаються у відділі (секторі) дільничних інспекторів міліції.

У разі переїзду профілактованої особи на нове місце проживання до міськрайоргану внутрішніх справ за територіальністю протягом п'яти днів надсилається відповідна інформація.

Загальною підставою для зняття з профілактичного обліку правопорушників усіх категорій є смерть, засудження до позбавлення волі, переїзд особи на інше постійне місце проживання, виправлення особи.

Проведення профілактичної роботи припиняється:

- стосовно раніше судимих – при погашенні або знятті судимості;
- стосовно засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, – після закінчення

строку, визначеного вироком суду, якщо в період відбуття покарання вони не вчинили нового злочину;

- стосовно осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, – у разі, якщо такі особи протягом року з моменту вчинення останнього правопорушення не допустили повторних правопорушень;
- стосовно психічно хворих, які перебувають на обліку як соціально небезпечні, – після припинення диспансерного нагляду за такими особами.

Індивідуальна профілактика містить комплекс заходів, спрямованих на:

- усунення факторів, які негативно впливають на особу і можуть призвести до формування в неї антисоціальної спрямованості та протиправної поведінки;
- зміни в особі антисоціальних поглядів, звичок, інтересів, що може попередити вчинення особою не тільки адміністративних проступків, але й інших правопорушень, зокрема злочинів;
- застосування невідкладних заходів з попередження підготовлюваних правопорушень, які можуть відбутися, та припинення спроб їх вчинення.

Одним із важливих напрямків роботи дільничних інспекторів міліції є попередження злочинів, які вчиняються на побутовому ґрунті. Ця попереджувальна робота передбачає проведення таких заходів:

- виявлення і вивчення особи правопорушника та постановка його на профілактичний облік;
- визначення і вивчення чинників протиправної поведінки, ступеня і меж їх впливу на особу правопорушника, усунення їх негативного впливу;
- організація спостереження і контролю за поведінкою та способом життя особи, яка перебуває на профілактичному обліку;
- усунення негативного впливу на особу, яка перебуває на профілактичному обліку, інших осіб з антигромадською поведінкою⁴⁰.

Робота щодо виявлення осіб з протиправною поведінкою у сфері побуту повинна проводитись серед:

- звільнених з місць позбавлення волі за насильницькі злочини, вчинені у сфері побуту;
- осіб, які вчинили такі злочини, але підданих покаранню, не пов'язаному з позбавленням волі, або звільнених від покарання у зв'язку з амністією;
- осіб, які вчинили злочини на побуту побутовій основі, але звільнених від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому ст. 8-10 КПК України;
- підданих адміністративному стягненню або заходам громадського впливу за побутове дрібне або інші порушення громадського порядку у сфері сімейно-побутових відносин;
- осіб, які пройшли курс примусового лікування від алкоголізму, наркоманії;
- осіб, яким було винесено офіційне застереження за протиправну поведінку у сфері побуту;
- осіб без громадянства чи постійного місця проживання;
- психічно хворих у межах неосудності, які характеризуються підвищеною збудженістю, агресивністю, жорстоким поведінням з тваринами тощо.

Крім цього, інформацію про побутові конфлікти необхідно отримувати шляхом особистого розшуку, при комплексно-профілактичному відпрацюванні адміністративної дільниці, при проведенні операцій “Побут”, “Ялинка”, “Літо” тощо.

Метод вивчення документів доцільно застосовувати для виявлення тих правопорушників у сфері сімейно-побутових відносин, які на основі пияцтва, наркоманії, систематичних хуліганських дій уже потрапили у сферу уваги державних та громадських організацій.

Найчастіше сімейно-побутові конфлікти мають латентний характер. Їх учасники можуть накопичувати негативні емоції протягом тривалого часу, а при виникненні певних умов потенційна енергія

⁴⁰ Безмертний Є.О. Адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ: автореф. дис. канд. юрид. наук. – Х., 1997. – С. 12-14.

конфлікту реалізується у формі насильницьких дій. Виявлення цієї категорії осіб вимагає від дільничних інспекторів міліції значних зусиль та майстерності.

Труднощі, що виникають при цьому, зводяться в основному до того, що факти побоїв та інших тілесних ушкоджень, які були завдані потерпілому, не стали відомими ні органам міліції, ні громадськості. Зауважимо, що можливе провокування насильства і з боку потерпілого.

Для викриття таких осіб доцільно використовувати метод опитування, який полягає у проведенні бесіди з громадянами, які більше, ніж інші можуть знати про конфліктуючих. До них належать домогосподарки, пенсіонери, домашні працівниці та інші особи, які переважну частину часу проводять із сім'єю. Необхідне можна дізнатись від працівників житлово-експлуатаційних організацій, домоуправління, двірників, сантехніків, працівників гуртожитків.

Отже, своєчасне та якісне реагування дільничного інспектора міліції на повідомлення про гострі сімейно-побутові конфлікти має важливе значення для попередження злочину та правопорушення, що може скоюватися на ґрунті соціально-побутових відносин, дає можливість захистити законні права громадян, а також виявити осіб, які потребують профілактичного впливу органів внутрішніх справ. Практика свідчить, що основною метою кожного втручання дільничних інспекторів міліції (ДІМ) у сімейні конфлікти є їх нейтралізація. При цьому метод зняття психологічної напруги обирається в залежності від ступеня розвитку конфліктної ситуації, кількості її учасників.

Якщо в одних випадках достатньо провести профілактичну бесіду, то в інших для припинення насильницьких дій необхідно вилучити вогнепальну зброю, застосувати фізичну силу, затримати правопорушника.

Також дільничний інспектор міліції уповноважений самостійно приймати рішення в конкретній ситуації, враховуючи спосіб життя учасників сімейного конфлікту, мотивів протиправної поведінки та ступеня їх асоціалізації. Суворо дотримуючись закону, керуючись моральними принципами і використовуючи професійні навички, ДІМ на свій розсуд обирає тактичні прийоми, об'єктивно оцінивши конфліктну ситуацію. Це дає йому можливість диференційовано використовувати весь комплекс примусових заходів (виховних, правових, організаційних і т.д.) з метою профілактики насильницьких злочинів.

Дільничні інспектори при проведенні індивідуально-попереджувальної роботи стосовно даної категорії осіб повинні:

- шукати шляхи щодо усунення побутового конфлікту, метою яких є примирення конфліктуючих;
- виключити можливість заподіяння своїми діями шкоди міжособистим стосункам;
- своєчасно перевіряти і реагувати на сигнали про протиправну поведінку конфліктуючих;
- обов'язково проводити індивідуальну профілактику щодо потенційної жертви насильства в сім'ї.⁴¹

Крім служби ДІМ та кримінальної міліції у справах дітей (КМСД) органів внутрішніх справ України, здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень зобов'язані здійснювати також: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; органи опіки і піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї; кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза застосування насильства в сім'ї; центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти здійсненню заходів із попередження насильства в сім'ї.

⁴¹ Константинов С.Ф. Адміністративно-правові заходи попередження насильства у сім'ї // Право і суспільство. – 2009. – № 5. – С. 6.

Порядок взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї визначається Інструкцією, затвердженою спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ України № 3131/386 від 07.09.2009.

Відповідно до п. 2.7 Інструкції органи внутрішніх справ, а отже і служба ДІМ:

- проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, повідомляють членів сім'ї про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися, та передбачену законодавством відповідальність;
- приймають та розглядають заяви та повідомлення відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 616, та нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України;
- інформують протягом трьох днів про отримання заяви чи повідомлення відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадках, коли заява та повідомлення стосується неповнолітнього або недієздатного члена сім'ї – службу у справах дітей та орган опіки і піклування;
- отримавши заяву чи повідомлення, або іншу інформацію про вчинення насильства в сім'ї, вживають передбачених чинним законодавством заходів щодо припинення насильства. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги викликають бригаду швидкої медичної допомоги;
- при безпосередній загрозі життю та здоров'ю дитини або інших членів сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї загрози та надають необхідну допомогу у направленні до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;
- у разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймають рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення – відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- щоквартально, у межах своїх повноважень, надають відповідним управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту інформацію.

Таким чином, здійснюючи профілактичну діяльність щодо вчинення насильства в сім'ї, дільничний інспектор міліції:

- приймає та розглядає заяви (повідомлення) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року № 616, та нормативно-правових актів МВС України;
- при розгляді заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу дільничні інспектори міліції повинні виїхати (вийти) на місце конфлікту в кількості не менше двох працівників (або з позаштатним дільничним інспектором міліції чи членом громадського формування з охорони громадського порядку), дотримуючись при цьому заходів особистої безпеки;
- по прибутті на місце вживають передбачених чинним законодавством заходів щодо припинення насильства. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги викликають бригаду швидкої медичної допомоги;
- при безпосередній загрозі життю та здоров'ю дитини або іншим членам сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї загрози та надають необхідну допомогу у направленні до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Якщо відносно потерпілої особи вчинено насильство в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, дільничний інспектор міліції:

- роз'яснює особі порядок розгляду її звернення;
- приймає заяву (якщо її не було);
- документує факт правопорушення (опитує учасників конфлікту та свідків);
- реєструє матеріал в установленому порядку (якщо він раніше не був зареєстрований) згідно з наказом МВС України № 400-2004⁴²;
- заповнює спеціальну картку обліку факту скоєння насильства в сім'ї, яку передає начальникові відділу (відділення) дільничних інспекторів міліції;
- у триденний термін направляє спеціальну картку обліку факту скоєння насильства в сім'ї до управління (відділу) у справах сім'ї та молоді місцевої держадміністрації, а у випадках скоєння насильства в сім'ї відносно неповнолітнього – ще й до служби у справах дітей місцевої держадміністрації;
- складає відносно кривдника адміністративний протокол за статтею 173² КУпАП⁴³;
- виносить особі, яка вчинила насильство в сім'ї (кривднику), офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї;
- ставить кривдника на профілактичний облік в міськрайоргані;
- якщо кривдником повторно вчинено насильство в сім'ї, після винесення йому офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, видає йому під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про його направлення на проходження корекційної програми;
- якщо кривдник уже перебуває на обліку за вчинення насильства в сім'ї, йому виноситься записний припис, який затверджується начальником міськрайоргану та погоджується з відповідним прокурором;
- приймає рішення по заяві (відповідно до п. 7 Постанови КМУ “Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу” від 26.04.03 № 616 рішення за заявами і повідомленнями про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу приймається протягом 3 днів, а у разі потреби перевірки викладених фактів та з'ясування додаткових обставин – у строк не більше 7 календарних днів);
- доставляє (при необхідності) особу, яка вчинила насильство в сім'ї, до суду для розгляду справи про адміністративне правопорушення.

У подальшому здійснює контроль та профілактичні заходи за місцем проживання.

Якщо потерпілій особі заподіяні легкі тілесні ушкодження дільничний інспектор міліції:

- роз'яснює особі порядок розгляду її звернення;
- приймає скаргу встановленого зразка. Скарга до суду оформлюється в порядку статті 27 КПК України та відповідно до ст. 251 (особливості досудового розгляду в справах, які порушуються за скаргою потерпілого) з урахуванням вимог ст. 223 (обвинувачувальний висновок) та ст. 224 (додатки до обвинувачувального висновку) КПК України⁴⁴;
- видає потерпілому направлення на судово-медичну експертизу (СМЕ);
- документує факт правопорушення (опитує учасників конфлікту та свідків);

⁴² Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються: Наказ МВС від 14 квітня 2004 р. № 400.

⁴³ Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).

⁴⁴ Кримінально-процесуальний Кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

- вносить кривднику офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї;
- ставить кривдника на профілактичний облік в міськрайоргані;
- якщо кривдник уже перебуває на обліку за вчинення насильства в сім'ї, йому вноситься записний припис, який затверджується начальником міськрайоргану та погоджується з прокурором району;
- реєструє матеріал в установленому порядку (якщо він раніше не був зареєстрований) згідно з наказом МВС України № 400⁴⁵;
- протягом 7 діб проводить збір інших необхідних для справи матеріалів (характеристика, довідка про судимість, ксерокопія паспорта тощо);
- у разі відсутності в діях кривдника ознак злочину (події або складу) вносить постанову про відмову в порушенні кримінальної справи;
- якщо кривдником повторно вчинено насильство в сім'ї, після винесення йому офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, видає йому під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про його направлення на проходження корекційної програми.

Якщо потерпілій стороні, згідно з актом СМЕ, заподіяні тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження (статті 121-123, 128 КК України), матеріали передаються до слідчого підрозділу міськрайоргану⁴⁶.

Дільничний інспектор міліції, у свою чергу, входить до складу створених при місцевих органах виконавчої влади й органах місцевого самоврядування *постійно діючих робочих комісій із питань координації дій щодо попередження насильства в сім'ї*. Там є також представники управління (відділу) у справах сім'ї та молоді, кримінальної міліції у справах дітей, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для молоді, а також можуть залучатися представники органів освіти, охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення, громадських організацій (за їх згодою).

Спільно з представниками громадськості ДІМ:

- проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, де вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його застосування, повідомляють членів сім'ї про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися, та передбачену законодавством відповідальність;
- при виникненні безпосередньої загрози життю та здоров'ю особи вживають заходів щодо припинення насильницьких дій. Надають допомогу відповідним соціальним службам державних органів у ізолюванні осіб, постраждалих від насильства в сім'ї, та направлення їх до спеціалізованих установ (кризових центрів, притулків, центрів медико-соціальної реабілітації);
- з'ясовують причини й умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають – у межах своїх повноважень – заходи щодо їх усунення. Вносять подання з цих питань до органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, підприємств та організацій;
- надають консультації з питань попередження насильства в сім'ї громадянам, установам і організаціям;
- беруть участь у проведенні семінарів, "круглих столів", конференцій та інших заходів, спрямованих на запобігання насильства в сім'ї.

Дільничний інспектор міліції звертає увагу на навчання громадськості для роботи з особами, які перебувають на профілактичному обліку, оскільки від цього залежить ефективність профілактики насильства в родині⁴⁷.

⁴⁵ Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються: Наказ МВС від 14 квітня 2004 р. № 400.

⁴⁶ Пам'ятка дільничному інспектору міліції при розгляді заяв і повідомлень про вчинення насильства в сім'ї: УДІМ ДГБ МВС, 2009. – 4 с.

⁴⁷ Діяльність підрозділів міліції громадської безпеки: навчальне видання / Курс лекцій.– Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвівДУВС, 2007. – С. 104–114.

Особливо цінним є налагодження зв'язків із трудовими колективами та громадськими організаціями з охорони правопорядку. Це зумовлене тим, що їх представники, зазвичай, першими дізнаються про деякі, інколи непомітні конфлікти, які трапляються в сім'ї конкретного члена колективу. А це є безумовно важливим, бо основним напрямком попередження правопорушень у сфері сімейно-побутових конфліктів є вплив трудового колективу, своєчасний громадський тиск на побутових правопорушників, які демонструють антигромадські прояви некримінального характеру.

Профілактичний вплив має також своєчасне прибуття нарядів міліції, в тому числі дільничного інспектора, на місце за повідомленнями і заявами, які надійшли. При розгляді заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу дільничні інспектори міліції зобов'язані вийти (вийти) на місце конфлікту в кількості не менше двох працівників (або з позаштатним дільничним інспектором міліції, або з членом громадського формування з охорони громадського порядку), дотримуючись при цьому заходів особистої безпеки⁴⁸.

Необхідно зазначити, що однією з особливостей насильства в сім'ї є відсутність свідків в більшості випадків. У зв'язку з цим дільничному інспектору міліції при екстреному виклику за повідомленням про вчинення насильства в сім'ї важко встановити в умовах конфліктної ситуації правильну картину події, тим більше, що частими є факти самообмови жертви насильства в сім'ї та неправдивих показань кривдника. В такому випадку, при необхідності перевірки показань на місці в умовах конфліктної ситуації, дільничний інспектор міліції повинен використовувати тактичні прийоми, які, зазвичай, в таких умовах використовує слідчий, а саме: використання можливостей тактичної переваги; ретроспективне відтворення показань; використання "негативних обставин"; деталізація пояснень та демонстрації дій. Детально застосування даних прийомів в практиці слідчих розглянуто у віснику Харківського Національного університету внутрішніх справ за авторством Заяць Д.Д.⁴⁹.

Механізм взаємодії служб у справах дітей, органів внутрішніх справ, органів і закладів освіти, охорони здоров'я, у справах сім'ї та молоді у попередженні жорстокого поведіння та насильства по відношенню до дитини, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від насильства, визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.04 № 5/34/2/11 *"Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поведіння з дітьми або реальної загрози його вчинення"*.

У цьому Порядку поняття "жорстоке поведіння з дитиною" означає будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею.

Координатором заходів щодо захисту дітей від жорстокого поведіння з ними або реальної загрози його вчинення є служба у справах дітей.

У разі виявлення фактів жорстокого поведіння або насильства стосовно дитини про такі випадки необхідно негайно інформувати територіальний підрозділ служби у справах дітей за місцем проживання дитини.

У випадку, якщо звернення (повідомлення) про факти жорстокого поведіння з дитиною отримано посадовою особою органу внутрішніх справ, органів та закладів освіти, охорони здоров'я, управління (відділу) у справах сім'ї та молоді, центру соціальних служб для молоді, такі звернення передаються для реєстрації до служби у справах дітей за місцем проживання дитини протягом однієї доби з моменту отримання.

Усні повідомлення оформляються письмово посадовою особою, яка отримала повідомлення, із зазначенням від кого отримано повідомлення, дати та часу його отримання.

⁴⁸ Правовий та соціальний захист неповнолітніх від насильства в сім'ї: Методичний посібник для працівників правоохоронних органів. – Х.: Курсор, 2006. – С. 97.

⁴⁹ Заяць Д.Д. Тактика перевірки показань на місці в умовах конфліктної ситуації // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 25. – С. 41–43.

Якщо в заяві (інформації офіційних органів) з приводу жорстокого поводження з дітьми вбачається ознака злочину чи загроза його вчинення, вона обов'язково передається до органу внутрішніх справ.

Працівники органів внутрішніх справ, у тому числі кримінальної міліції у справах дітей, здійснюють прийняття інформації про випадки жорстокого поводження з дітьми цілодобово. Повідомлення зобов'язані приймати всі працівники органів внутрішніх справ⁵⁰.

У разі усного звернення або телефонного повідомлення працівником органу внутрішніх справ складається мотивований рапорт цього звернення чи повідомлення.

Звернення та інформації з приводу жорстокого поводження з дітьми, у яких вбачаються ознаки злочинних діянь або загроза їх учинення, обов'язково реєструються в черговій частині органу внутрішніх справ. Інші заяви та скарги, які надходять поштою, реєструються в канцелярії органу внутрішніх справ і, якщо вони потребують додаткової перевірки, розглядаються в терміни, визначені законодавством.

Звернення та повідомлення щодо жорстокого поводження з дітьми розглядає керівництво органу внутрішніх справ і дає конкретні вказівки працівникам кримінальної міліції у справах дітей щодо необхідних матеріалів для подальшого прийняття рішення згідно із законодавством.

Після перевірки викладених у зверненні фактів керівник органу внутрішніх справ приймає рішення про притягнення винних осіб до відповідальності.

Якщо питання, порушені в заяві дитини, не належить до компетенції органів внутрішніх справ, працівники кримінальної міліції у справах дітей переадресовують їх за належністю і повідомляють про це відповідну службу у справах дітей та автора звернення (повідомлення).

Працівники кримінальної міліції у справах дітей тісно співпрацюють зі службами у справах дітей, центрами соціальних служб для молоді, органами прокуратури, освіти, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я відповідно до законодавства.

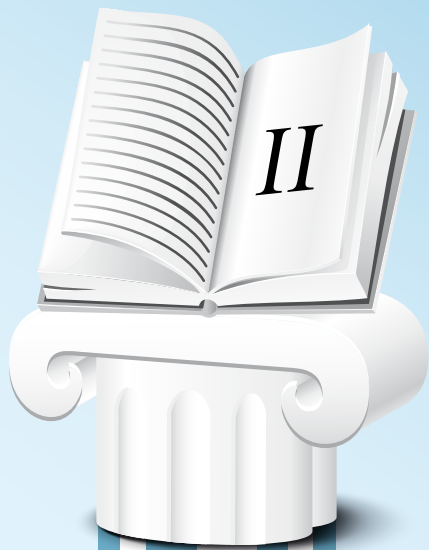
У разі потреби термінового вилучення дитини із сім'ї, де батьки чи особи, які їх замінюють, жорстоко поводяться з нею, працівники кримінальної міліції у справах дітей спільно зі службами у справах дітей вирішують питання щодо подальшого влаштування дитини.

За всіма фактами жорстокого поводження з дітьми та результатами розгляду працівники кримінальної міліції у справах дітей зобов'язані інформувати: заявника, службу у справах дітей, батьків дитини або осіб, які їх замінюють (за згодою дитини), у разі необхідності, органи прокуратури та суд⁵¹.

Отже, серед нормативно-правових актів, що регламентують діяльність служби дільничних інспекторів міліції, важливе місце відіграють міжвідомчі нормативно-правові акти та нормативні акти МВС України. Прийняті для виконання законів та підзаконних актів, вони деталізують порядок реалізації дільничними інспекторами міліції повноважень щодо запобігання, припинення насильства у сім'ї, вжиття ними заходів щодо притягнення осіб, які вчинили таке насильство, проведення роботи з постраждалими та їх сім'ями, а також взаємодію суб'єктів попередження насильства у сім'ї.

⁵⁰ Положення про кримінальну міліцію в справах дітей, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 502 від 8 липня 1995 р. // ЗП України. – 1995 р. – № 9. – Ст. 237.

⁵¹ Запобігання насильству в сім'ї: Практичний посібник для дільничних інспекторів міліції / Київ. Школа Рівних Можливостей: Ред.-упоряд. О.В. Ляковська. К., 2004. С. 12-31.

СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ СЛУЖБИ ДІЛЬНИЧНИХ ІНСПЕКТОРІВ МІЛІЦІЇ

- 2.1. Поняття та функції сім'ї
- 2.2. Типологія сімейних взаємин
та батьківського виховання
- 2.3. Насильницькі стосунки як форма
складних життєвих обставин:
класифікація сімей, причини насильства
у різних типах сімей

2.1. Поняття та функції сім'ї

Сім'я – вид соціальної спільності, мала соціальна група, важлива форма організації особистого побуту. Сім'я заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто на багатосторонніх стосунках між жінкою та чоловіком, дітьми, братами та сестрами, іншими родичами, які спільно живуть і спільно ведуть домашнє господарство.

Сім'я – категорія історична та соціальна, її типи, форми та функції, зумовлені характером існуючих виробничих відносин, а також рівнем культурного розвитку людського суспільства в цілому та етносів зокрема⁵².

Сім'я – це природній різновіковий колектив, членів якого об'єднують не лише кровні, близькі стосунки, але і традиції (предмет гордості і честі) моральні, правові норми, турбота про виховання дітей, спільне проживання і домашнє господарство.

Родинні зв'язки можуть бути трьох видів: кровна спорідненість (брати, сестри), спорідненість за народженням (батьки-діти), шлюбні відносини (чоловік-дружина).

З Сімейного кодексу України:

Стаття 3. Сім'я

1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.

2. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

3. Права члена сім'ї має одинока особа.

4. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

⁵² Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. / Корольчук М.С., Криворучко П.П., Осьодло В.І. та ін. – К. : “Ніка-Центр”, 2010. – 296 с.

Благополучна, здорова сім'я – це такий колектив, де всі члени правильно будують свої взаємини, поважають один одного, мають спільні мету та інтереси, чітко розподілені обов'язки, відповідальність між членами родини.

Сім'я також визначається як *первинний соціальний інститут*, що характеризується спільною формою взаємин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності. Тому, в такому колективі мають створюватися благополучні передумови для формування особистості.

Сім'я як мала група має певні особливості:

- наявність не однієї, а цілої *низки загальносімейних цілей*, які змінюються в процесі її становлення;
- *нормативні установки сімейних стосунків*, що зумовлюють розподіл прав, обов'язків, заохочень та покарань між членами родини;
- чітко окреслену гетерогенність складу сім'ї за статтю, віком, що зумовлює *різні потреби, ціннісні орієнтації її членів*;
- *закритий характер сімейної групи*, що зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, чіткою регламентацією входження в сім'ю та виходу з неї;
- чітко визначену *поліфункціональність сім'ї*, що пов'язано з великою кількістю сімейних ролей, різними аспектами сімейного життя, які мають суперечливий характер;
- "історичність", тобто на життєдіяльність сім'ї впливають як етапи її розвитку, так і *досвід сімейного життя подружжя у батьківських сім'ях*;
- чітко окреслену *емоційність сімейних стосунків*, успіх чи невдача яких винятково важливі для людини та впливають на її психічний та соматичний стан здоров'я.

Найголовнішими характеристиками сім'ї є її функції, структура та динаміка.

Функції сім'ї

Важливою характеристикою сім'ї, особливою формою її життєдіяльності є функціональна структура.

Під функціями сім'ї розуміють напрямки її діяльності, що виражають сутність сім'ї, її соціальний статус і соціальну роль. Виконання сім'єю функцій має значення не тільки для її членів, але й для всього суспільства.

Сім'я виконує різноманітні функції, серед яких: виховання дітей, ведення єдиного домашнього господарства та його організація, забезпечення і передача новим поколінням духовних і матеріальних цінностей та життєвого досвіду, трудових вмінь і навичок, підготовка молоді до сімейного життя тощо.

Для здійснення профілактичної роботи з сім'єю дільничним інспекторам міліції важливо знати та розуміти сутність **основних функцій сім'ї та рівень їх виконання**.

Основні функції сім'ї – це такі функції, які сім'я виконує в процесі своєї життєдіяльності та на підставі яких можна оцінювати її спроможність.

З огляду на те, що сім'я є провідним, первинним інститутом соціалізації особистості, вона виконує ряд *соціалізуючих функцій*.

Соціалізація (лат. *socialis* – суспільний) – процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду (знань, цінностей, соціальної компетентності), що дає йому змогу інтегруватися в суспільство і поводитися там адекватно⁵³.
У процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички людини.

Функції сім'ї, що стосуються первинної соціалізації дітей, передбачають насамперед їх ознайомлення через спосіб життя сім'ї і поведінку батьків з культурою, традиціями й цінностями суспільства, моделями поведінки, соціальними ролями та особливостями різних соціальних позицій і залученням до них.

Отже, основні *соціалізуючі функції* сім'ї наступні:

- забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда;
- формування статевої ідентифікації дитини;
- розвиток здібностей і потенційних можливостей;
- забезпечення дитині почуття захищеності;
- формування ціннісних орієнтацій особистості;
- оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

У процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту.

Відповідно, за Безпалько О.В., сім'я як соціальний інститут виконує в суспільстві такі **функції**:

- *господарсько-економічну* – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї;
- *репродуктивну* – продовження людського роду через народження дітей;
- *комунікативну* – створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрішньо сімейного спілкування;
- *виховну* – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям;
- *психотерапевтичну* – психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних та психічних сил членів родини, витрачених в різних стресових ситуаціях.⁵⁴

Враховуючи необхідність відокремлення соціально-психологічного аспекту проблеми *профілактики насильства в сім'ї*, найбільш практичною для застосування дільничними інспекторами міліції нам видається розроблена М.С. Мацьковським класифікація функцій сім'ї з точки зору суспільства та індивіда (табл. 2.1).

⁵³ Варій М.Й. Психологія: навчальний посібник / М.Й. Варій. – К.: “Центр учбової літератури”. – 2007. – 288 с.

⁵⁴ Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Безпалько О.В. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.

Загальна характеристика функцій сім'ї

Сфера сімейної діяльності	Суспільні функції	Індивідуальні функції
Репродуктивна	Біологічне відновлення суспільства	Задоволення потреби в дітях
Виховна	Соціалізація молодого покоління. Підтримка культурної безперервності суспільства	Задоволення потреби в батьківстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях
Господарчо-побутова	Підтримання фізичного здоров'я членів суспільства, нагляд і піклування про дітей	Отримання господарчо-побутових послуг одних членів сім'ї від інших
Економічна	Економічна підтримка неповнолітніх і неієдатних членів суспільства	Отримання матеріальних засобів одними членами сім'ї від інших (у випадку неієдатності або в обмін на послуги)
Сфера первинного соціального контролю	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності, а також відповідальність та обов'язки у відношеннях між подружжям, батьками і дітьми, представниками різних поколінь	Формування і підтримка правових і моральних санкцій за непотрібну поведінку та порушення моральних норм взаємовідношень між членами сім'ї
Сфера духовного спілкування	Розвиток особистості членів сім'ї	Духовне взаємозбагачення членів сім'ї. Укріплення дружніх основ шлюбного союзу
Соціально-статусна	Надання певного соціального статусу членам сім'ї. Відновлення соціальної структури.	Задоволення потреб у соціальному просуванні
Сфера дозвілля	Організація раціонального дозвілля. Соціальний контроль у сфері дозвілля	Задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля. Взаємозбагачення у сфері інтересів дозвілля
Емоційна сфера	Емоційна стабілізація індивідів і їх психотерапія	Отримання індивідами психологічного захисту, емоційної підтримки в сім'ї. Задоволення потреб в особистому щасті і любові
Сексуальна сфера	Сексуальний контроль	Задоволення сексуальних потреб

Функції сім'ї можна класифікувати по-різному: як узагальнено, так і детально.

Перше – зручно для швидкого аналізу (наприклад, під час перших візитів у сім'ю), друге – для системного аналізу.

Роботу з сім'єю необхідно починати саме з аналізу її функціональної спроможності, тобто розглянути кожен конкретну функцію сім'ї з огляду на те, наскільки повноцінно вона реалізується.

З практичної точки зору, аналіз функцій сім'ї допомагає фахівцям розібратися в сильних і слабких сторонах життєдіяльності сім'ї, проаналізувати перспективи її позитивного розвитку, та надає можливість знаходження конструктивних шляхів вирішення сімейних проблем тощо. У процесі роботи з сім'єю як соціальним працівникам, так і дільничним інспекторам міліції, корисно аналізувати різні функції сім'ї, що дозволить знаходити і виділяти *критичні місця або ті функції, в здійсненні яких сім'я відчуває труднощі*.

У ході життєдіяльності сім'ї відбуваються зміни і у її функціях: деякі втрачаються, інші з'являються як відповідь на нові соціальні умови. Деякі функції можуть бути обов'язковими для окремих сімей, а деякі – ні. Наприклад, якщо в сім'ї є діти, то обов'язковими будуть функції, пов'язані з їхнім вихованням та соціалізацією підростаючого покоління. Якщо ж дітей немає, такі функції, відповідно, сім'єю не виконуються.

Отже, в одних ситуаціях відсутність деяких функцій у сім'ї не можна розглядати як обов'язкову передумову майбутнього сімейного неблагополуччя, а в інших випадках – це серйозна ознака того, що сім'я може **пограпити у складні життєві обставини**.

Сімейна дисфункціональність

Поряд з функціональними родинами, тобто родинами, в яких виконуються всі функції на належному рівні, існують так звані дисфункціональні сім'ї.

Дисфункціональність – це поняття, що означає порушення або відсутність якоїсь конкретної функції в сім'ї, що заважає або порушує її життєдіяльність.⁵⁵

Дисфункціональна сім'я – це сім'я, в якій через порушення різних аспектів сімейного функціонування систематично не задовольняються базові потреби членів сім'ї і не реалізуються основні її завдання, специфічні для кожної стадії життєвого циклу.⁵⁶

Порушення функцій сім'ї – це такі особливості її життєдіяльності, які ускладнюють або перешкоджають виконанню сім'єю її функцій. Сприятливі виникненню порушень може дуже широке коло факторів: особистісні особливості її членів і взаємин між ними, певні умови життя сім'ї. Наприклад, причиною порушень виховної функції сім'ї може стати і відсутність у батьків відповідних знань і навичок, і порушення в їх відносинах (конфлікти з питань виховання, втручання інших членів сім'ї тощо).

Факторами дисфункціональності сім'ї можуть бути:

- *Соціально-економічні фактори:* низький матеріальний рівень життя сім'ї, нерегулярні доходи, погані житлові умови.
- *Медико-соціальні фактори:* екологічно несприятливі умови, інвалідність, хронічні захворювання членів сім'ї, шкідливі умови роботи, особливо матері, нехтування санітарно-гігієнічними нормами.
- *Соціально-демографічні фактори:* неповна або багатодітна сім'я, сім'ї з неповнолітніми або старими батьками, сім'ї з повторним шлюбом і зведеними дітьми.
- *Соціально-психологічні та психолого-педагогічні фактори:* сім'ї з деструктивними емоційно-конфліктними відносинами подружжя, батьків і дітей, педагогічною неспроможністю батьків та їх низьким загальноосвітнім рівнем, деформованими ціннісними орієнтаціями.
- *Кримінальні фактори:* алкоголізм, наркоманія, аморальний і паразитуючий спосіб життя, сімейні дебоші, прояв жорстокості і садизму, наявність судимих членів сім'ї, які поділяють норми і традиції злочинної субкультури.

На думку багатьох дослідників, чим більше таких факторів задіяно, тим вища ступінь дисфункціональності сім'ї.

Характерними ознаками дисфункціональної сім'ї можуть служити встановлені в ній негласні (неписані) правила. Ось деякі з них:

- Не говорити про свої проблеми. Це може означати заборону на обговорення своїх проблем як поза сім'єю, так і в самій родині.
- Не висловлювати відкрито своїх почуттів: постійні заборони на почуття і їх прояви.
- Уникати прямих висловлювань, маніпулювати членами родини для досягнення своєї мети. Це означає, що така людина не може прямо попросити когось про допомогу, робить це “в обхід”. Приклад непрямого спілкування: мати каже синові: “Скажи своїй бабусі, щоб вона картоплю почистила”.

⁵⁵ Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / Авт.-упорядн.: Головатий В.Г., Калініна А.В., Виноградова О.А. За заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Основа-Принт, 2007. – 128 с.

⁵⁶ Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учеб. пособие / О.А. Карабанова – М.: Гардарики, 2004 – 320 с. (с. 84).

- Звичка будувати нереальні плани і покладати на людей і обставини нездійсненні надії. Цю звичку можна назвати “магічним мисленням”. “Ось станеться щось, і все буде добре, всі будуть задоволені і щасливі”.
- Не спілкуватися на певні “табуовані теми”. Найпоширенішим “табу” є заборона на розмови про сексуальні проблеми і потреби.
- “Роби, як я кажу, а не як я роблю”. Наприклад, мати каже синові, що галасувати – недобре, треба поводити себе тихо. І тут приходить додому п’ятий тато і починає кричати на всіх, грюкати та жбурляти меблі. Дитині незрозуміло – так все-таки можна галасувати чи ні?
- “Грати, розважатися – це погано, гріховно” – такі правила або установки забороняють насолоджуватися життям, радіти, отримувати позитивні емоції, знімаючи напругу та стреси.
- “Не виносити сміття з хати”, “не розгойдувати човен”, тобто не нагадувати про ті проблеми, про які всім вдалося хоча б на час забути. Це означає, що ні в якому разі не можна обговорювати проблему, а відповідно – вирішувати її. І тим більше не можна ні в якому разі виносити проблему за межі своєї сім’ї, звертатися по допомогу до фахівців або просто до друзів. Таке правило може вбити будь-яку надію на допомогу, на вирішення серйозних проблем і покращення життя.

Порівняльний аналіз функціональних та дисфункціональних сімей подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Порівняння функціональних і дисфункціональних сімей

Функціональні сім’ї	Дисфункціональні сім’ї
Гнучкість ролей, взаємозамінність функцій	Негнучкість ролей, функції ригідні
Правила гуманні і сприяють гармонії, заохочується чесність	Правила негуманні, їм неможливо слідувати
Межі визнаються і поважаються	Межі або відсутні, або ригідні (негнучкі, жорсткі)
Комунікації прямі; почуття відкриті, свобода спілкування	Комунікації непрямі та приховані; почуття не цінуються
Заохочується особистісне зростання і незалежність; індивіди здатні бачити конфлікти	Заохочується або бунтарство, або залежність і покірність; індивіди нездатні вирішувати конфлікти
Вихід: прийнятний і конструктивний	Вихід: неприйнятний і деструктивний

Ступені прояву дисфункціональності сім’ї

Якщо розглядати сім’ї за ступенем зростання порушень у виконанні основних функцій, то необхідно виокремлювати наступні сім’ї:

■ Сім’я, яка має ризики

Така сім’я в основному виконує всі функції, але окремі з них – недостатньо. Для таких сімей існує підвищений ризик потрапити до категорії проблемних при розвитку подій, що негативно позначаються на життєдіяльності сім’ї. Як правило, в даній сім’ї існує *один або декілька постійно присутніх негативних факторів*, які є значущими з точки зору життєдіяльності сім’ї. У взаєминах подружжя і дітей є сфери, в яких інтереси, потреби, наміри і бажання членів сім’ї стикаються та породжують сильні і тривалі негативні емоційні стани. *Так, наприклад*, батько в родині, коли вип’є на свята, веде себе непристойно, конфліктно та сприяє виникненню напруження у взаєминах між всіма членами родини. Але така ситуація трапляється рідко.

■ Проблемна сім'я

Така сім'я не спроможна самостійно виконувати свої функції та вирішувати проблеми. Її засоби адаптуватися є соціально неприйнятними з точки зору громади, в якій вона мешкає. Протистояння інтересів і потреб членів сім'ї носить особливо різкий характер і охоплює важливі сфери життєдіяльності сімейного союзу. Члени сім'ї займають непримиренні, а іноді і навіть ворожі позиції по відношенню один до одного, не погоджуючись ні на які поступки або компромісні рішення. Така сім'я потребує втручання з боку фахівців. Так, наприклад, у когось з членів родини з'являється залежність від алкоголю. Людина вже практично нездатна себе контролювати, їй важко зупинитися. Виникають проблеми з оточуючими, членами родини, які засуджують алкозалежного, але все ще терплять таку поведінку. Алкозалежний, у свою чергу, сприймає це як несправедливість і додатковий привід до випивки. У даній ситуації можливі прояви агресивності до оточуючих, зокрема, найближчих – дружини/чоловіка та дітей у формі фізичного, психологічного насильства.

■ Кризова сім'я

Така сім'я не виконує своїх базових функцій, має низку проблем і не може розв'язати їх самостійно без професійної допомоги. Це сім'я, в якій необхідно діяти *якнайшвидше*, тому що, з одного боку, криза є крайньою формою проблемності (криза розвитку) і може призвести до розпаду сім'ї, а з іншого боку – криза є результатом раптових подій (ситуативна криза, викликана тяжкою хворобою, смертю когось з близьких, стихійним лихом тощо), з наслідками яких сім'я не в змозі впоратись самотужки. Для сімей такого типу характерна поява особливо важких ситуацій, здатних привести до розпаду шлюбу. Наприклад, у батька сформована алкогольна залежність, яка стає координатором його життя та життя всієї родини. Йдеться про людей, у яких залежність від алкоголю досягла такого рівня, при якому вона вже становить серйозну проблему з точки зору суспільних зв'язків та ослаблення душевного і фізичного здоров'я. Це призводить до розпаду особистості, повної втрати працездатності, розриву відносин в суспільстві і в сім'ї. Члени родини вже не в змозі терпіти таку поведінку. Наслідком цього можуть бути насильницькі стосунки, розпад шлюбу, злочинна поведінка.

Саме дисфункціональні сім'ї потрапляють у поле зору правоохоронних органів. Таким сім'ям притаманні порушення сімейного функціонування через неможливість або небажання виконувати основні функції. Такі сім'ї потребують психологічного, соціального та правового супроводу для подолання як внутрішньосімейних проблем, так і для налагодження зовнішніх зв'язків із суспільством.

Проблеми в сім'ї можуть виникати не тільки внаслідок порушення її функціонування. *Розподіл ролей, статус та позиції окремих членів сім'ї* впливають на формування міжособистісних відносин, характер яких може носити не завжди позитивний зміст.

— Структура сім'ї

Структура сім'ї розглядається з точки зору функцій, які виконують її члени, а також міжособистісних відносин в ній. *Неформальні відносини* визначаються почуттями, які члени сім'ї відчують один до одного, а *формальні* – обов'язками і звичаями її членів, зумовленими спільною справою і метою життєдіяльності.

З точки зору структури, можна виокремити сім'ї, де керівництво зосереджено в руках одного її члена, та сім'ї, де помітна участь всіх членів родини в управлінні. У першому випадку говорять про *авторитарну* систему взаємин, а в другому – про *демократичну*.⁵⁷ Ці стилі взаємин по різному впливають на функціонування сімейної системи, задоволення потреб кожного її члена та становлення особистості дитини. У сім'ях з авторитарним характером взаємин існує більше передумов для формування силової форми поведінки подружжя одне з одним та з дітьми. Тому працівникам міліції під

⁵⁷ Яблонська Т.М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні // Український соціум – 2004. – № 2 (4). – С. 80-84.

час зустрічей та прийому громадян, проведення профілактичних операцій та рейдів, роботи “телефонів довіри” та “гарячих ліній” було б доцільно користуватися інформацією стосовно психологічних особливостей міжособистісних сімейних відносин, розподілу ролей, функцій та влади в конкретній родині.

Структура сім'ї – це склад сім'ї та її членів, а також сукупність їхніх стосунків.⁵⁸ Під структурою сім'ї, за Харчевим А.Г., також розуміють спосіб забезпечення її єдності і функціонування як соціального інституту.⁵⁹

Існує безліч різних варіантів **складу** або **структури** сім'ї. Зазвичай, сім'ї поділяють на наступні типи:

- “Проста” або “нуклеарна сім'я” складається з чоловіка, дружини та їхніх дітей, які не перебувають у шлюбі;
- “Поповнена сім'я” – збільшений за своїм складом союз – подружня пара та їхні діти, плюс батьки інших поколінь, наприклад бабусі, дідусі, дядьки, тітки, які живуть усі разом чи в тісній близькості один від одного і складають структуру родини;
- “Змішана сім'я” є “перебудованою” сім'єю, що утворилася внаслідок шлюбу розведених людей. Змішана сім'я включає нерідних батьків і нерідних дітей, так як діти від попереднього шлюбу вливаються в нову одиницю сім'ї;
- “Сім'я батька-одинака”, яка є господарством, де керує один із батьків (матір або батько), внаслідок розлучення, смерті одного з подружжя або тому, що шлюб ніколи і не був зареєстрованим.

За критерієм влади (тобто кому належить влада і право прийняття рішень) сім'ї поділяються на такі **типи**:

- *патріархальні сім'ї*, де батько є главою сім'ї;
- *матріархальні сім'ї*, де великим впливом користується мати;
- *егалітарні сім'ї*, в яких немає чітко вираженого домінування, а розподіл влади між матір'ю і батьком відбувається ситуативно.

По повноті **складу сім'ї** поділяються на повні, неповні та деформовані.

- *Повна* – сім'я, де є і мати, і батько.
- *Неповна* – сім'я без дітей, без одного з батьків, сім'ї із дорослих братів і сестер без батьків і дітей, які спільно проживають. Неповними можна вважати і сім'ї, в яких діти живуть з дідусем і /або бабусею, але без батька і матері.
- *Деформована* – сім'я, де один з батьків є для дитини нерідним.

Сімейні ролі розподіляються таким чином:

- *Централістичний (авторитарний) тип* розподілу характеризується тим, що очолює сім'ю один з подружжя, який домінує при вирішенні сімейних питань;
- *Автономний тип* характеризується розподілом ролей між чоловіком та дружиною, коли кожен із подружжя не втручається у сферу впливу іншого;
- *Демократичний тип* розподілу ролей, заснований на тому, що чоловік та дружина однаково керують сімейним життям.

Роль – це “соціальна функція” особистості, яка відповідає прийнятим нормам, спосіб поведінки людей в залежності від їх статусу або позиції у суспільстві в системі міжособистісних відносин.

⁵⁸ Ейдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Психология и психотерапия семьи. / Э.Г. Ейдемиллер., В.В. Юстицкий. – СПб.: Питер, 2009. – 672 с.

⁵⁹ Семья и общество / отв.ред. А.Г. Харчев.– М.: Наука, 1981. – 128 с.

Процес рольового розподілу є однією з головних сторін розвитку сім'ї, формування її стилю, набуття цінностей протягом виникнення соціальної та психологічної адаптації подружжя один до одного.

Рольові позиції у сучасній сім'ї частіше класифікують таким чином:

- Відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї.
- Господар – господарка.
- Відповідальний за піклування про маленьку дитину.
- Вихователь.
- Сексуальний партнер/партнерка.
- Організатор розваг.
- Організатор сімейної субкультури.
- Відповідальний за підтримку родинних зв'язків.
- “Психотерапевт”.

Найбільш поширеною у нашому суспільстві є структура сім'ї, куди входять дорослі (чоловік і дружина, а також нерідко хтось із їх батьків) і діти (найбільш типовою є наявність одного-двох дітей). У більшості випадків сім'ї орієнтовані на рівномірний розподіл обов'язків, а також рівноправну участь у вирішенні всіх сімейних проблем. Це підтверджується і дослідженнями, що проводяться як вченими науково-дослідного інституту “Проблеми людини”, так і науковцями різних вузів України. Так, близько 50% опитаних українців вважають основними годувальниками спільно подружжя, 30% – тільки чоловіків і приблизно 11% – тільки жінок. На сьогодні у середній українській родині з метою забезпечення нормального існування та задоволення основних сімейних потреб працюють як чоловік, так і дружина. При цьому така ситуація часто не знімає з сучасної заміжньої жінки, так званого, подвійного навантаження: до виконання професійних обов'язків додається ведення (часто – одноосібне) домашнього господарства. Близько 60% опитаних українців вважають, що заміжня жінка, незважаючи ні на що, повинна виконувати домашню роботу самостійно (так звана “друга робоча зміна”), і лише 20% вважають, що між членами сім'ї повинні бути розподілені більшість обов'язків.⁶⁰ Це ще раз підкреслює морально-психологічну нерівноправність та правову незахищеність жінки в сучасному українському суспільстві. Таке подвійне навантаження негативно відображається на її психічному стані, фізичному здоров'ї та, як наслідок, призводить до конфліктних ситуацій між подружжям, зниження виховного потенціалу родини в цілому, деформації як формальних, так і неформальних стосунків між усіма членами родини.

Деформація рольової структури, *примусова* зміна ролей або виконання рольових функцій, неpritаманних віку, статі тощо, також сприяють виникненню порушень сімейних взаємин та структури сім'ї. Як наслідок, неналежне виконання основних сімейних функцій на фоні циклічного розвитку її життєдіяльності може сприяти виникненню насильницьких відносин між членами сім'ї. Це призводить до переходу сім'ї в категорію дисфункційних та, у наслідок дисфункційності, до збільшення вірогідності включення такої родини у сферу професійних інтересів правоохоронних органів, а саме дільничних інспекторів міліції.

Порушення структури сім'ї – це такі особливості, які ускладнюють або перешкоджають виконання сім'єю її функцій. Наприклад, нерівномірність розподілу господарсько-побутових обов'язків між подружжям є порушенням структури стосунків у сім'ї, оскільки перешкоджає задоволенню низки потреб одного з подружжя, який взяв на себе основне навантаження (потреб у відновленні фізичних сил, в культурному, духовному збагаченні).

⁶⁰ Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. / Корольчук М.С., Криворучко П.П., Осьодло В.І. та ін. – К.: “Ніка-Центр”, 2010. – 296 с.

Динаміка сім'ї

Функції та структура сім'ї можуть змінюватися залежно від етапів її життєдіяльності. Існують різні системи виділення основних етапів життєвого циклу. Найбільш відома система “стадій”, де в якості основної ознаки їх розмежування використовується факт наявності або відсутності дітей у сім'ї та їх вік.

Так, **життєвий цикл сім'ї включає шість стадій:**

- дошлюбний період;
- укладення шлюбу і утворення нової сімейної пари;
- сім'я з маленькими дітьми;
- сім'я з дітьми підліткового віку;
- період набуття дітьми дорослого статусу та їх відділення (“пташенята” покидають “родинне гніздо”);
- період життя після відділення дітей (*Додаток 1*).

Перехід зі стадії на стадію життєвого циклу сім'ї супроводжується нормативними *кризами* у розвитку сімейної системи.

Зміст криз, через які проходить кожна сім'я, полягає у вирішенні протиріч між новими завданнями, що постають перед сім'єю, і характером взаємодії та спілкування між членами сім'ї.

Нормативні стресори – це труднощі, що пов'язані зі зміною функцій та структури сім'ї, та через які проходять у своєму розвитку більшість нормально функціонуючих родин.

Кожен перехід ставить перед сім'єю нові цілі та завдання і вимагає структурно-функціональної перебудови, включаючи зміну в ієрархії функцій сім'ї, вирішення питання про верховенство, лідерство і розподіл ролей. *Успішність вирішення криз переходу забезпечує ефективне функціонування сім'ї та її гармонійний розвиток.*

Під сімейною кризою розуміється закономірна проблемна ситуація, що породжується саморозвитком сім'ї, переходом з однієї стадії в іншу і передбачає серйозні зміни одночасно у декількох членів сім'ї.

Сімейна криза передбачає стан сімейної системи, що характеризується нестабільністю, появою напруженості, зростанням незадоволення, зменшенням відчуття суб'єктивного благополуччя, що призводить до порушення звичайного функціонування сім'ї, її рівноваги.

Сім'я, що перебуває в стані кризи, не може залишатися такою, як була, вона не може функціонувати відповідно до нової ситуації, використовуючи попередні уявлення, звичні моделі поведінки.

Виокремлюють такі характеристики сімейної кризи:

- загострення ситуаційних суперечностей;
- розлад всієї системи сім'ї та всіх процесів, що в ній відбуваються;
- зростання нестійкості сімейної структури;
- генералізація кризи, тобто її прояви поширюються на весь діапазон сімейних взаємин і взаємодій.

У сімейній кризі можна виокремити дві потенційні лінії подальшого розвитку сім'ї:

- *деструктивна*, що викликає порушення сімейних взаємин, несе загрозу для подальшого їх існування, обумовлює дисфункціональні сімейні взаємини;
- *конструктивна*, що містить у собі можливість особистісного зростання членів родини та переходу сім'ї на новий рівень функціонування.

Необхідно розуміти, що кожна сім'я протягом свого існування переживає **десять основних кризових етапів**. Вони супроводжуються підвищеною тривожністю, вимагають підготовчого періоду і наступного перерозподілу душевних і фізичних сил. Але, як було зазначено вище, не кожна сім'я, стикаючись з такими ситуаціями, підпадає під нагляд дільничного інспектора міліції, а тільки та, що не знайшла конструктивного шляху для подолання кризи.

Отже, типовими ситуаціями, що спричиняють кризу у сім'ї, є наступні:

- Взяття шлюбу. Прийняття нової ролі, нових зобов'язань, побудова нових відносин, зміна образу партнера.
- Зачаття, вагітність і народження первістка. Осмислення та прийняття нових ролей та функцій.
- Початок засвоєння дитиною мови, що вимагає серйозної підготовки з боку батьків.
- Налагодження відносин дитини з зовнішнім середовищем, найчастіше всього – у школі. Необхідність адаптації з боку дітей і батьків у зв'язку з проникненням в сім'ю шкільного, вуличного світу.
- Вступ дитини в підлітковий вік, труднощі підліткового віку, конфліктні ситуації з батьками.
- Дорослішання дитини, залишення домівки в пошуках незалежності, самостійності. Відчуття батьками цього періоду як втрати (синдром “пустого гнізда”).
- Одруження молодих людей, входження в сім'ю нових членів (невістка, зять, онуки), виникнення проблемних ситуацій у взаємовідносинах з ними.
- Настання клімаксу у дружини та зменшення сексуальної активності у чоловіків як психологічні проблеми.
- Народження онуків. Радості і проблеми становлення батьків в новій якості – бабусі й дідуса.
- Період заходу: відхід з життя одного з подружжя, потім іншого.

На якому б рівні функціонування сім'ї не виникала криза (індивідуальному або системному), цей процес неминуче буде торкатися інших рівнів, обумовлюючи порушення в їх функціонуванні.

Від почуттів, що виникають на індивідуальному рівні кризи (почуття дискомфорту, підвищена тривожність, зниження рівня задоволеності шлюбом, неефективність спілкування) до негативних проявів на системному рівні (руйнування або знищення кордонів сім'ї, руйнування сімейної ієрархії та рольової структури, соціальна ізоляція сім'ї, соціальна дезадаптація сім'ї, конфлікти з соціальним оточенням) при адекватному та своєчасному втручанні фахівців та бажанні всіх членів родини зберегти сімейну систему, можна знайти шляхи подолання виникаючих проблем.

Можливість позитивного переходу сім'ї на наступний етап розвитку, минаючи кризу, обумовлена гнучкістю сімейної системи, що визначає її готовність до змін та пов'язана зі здатністю подружжя приносити в психологічну “жертву”, досягнуті на попередній стадії розвитку сім'ї, рівновагу і усталені способи взаємодії один з одним, з дітьми і третім поколінням (бабусями і дідусями). Водночас, багато залежить від бажання подружжя зберегти сім'ю, культури їх міжособистісних відносин і здатності переглядати свої помилкові погляди, від того, наскільки виражено прагнення підтримувати психологічно благополучні, здорові відносини з іншими членами родини. Наявність усвідомленої установки на спільний з партнером розвиток та своєчасне виявлення труднощів у взаєминах обумовлює можливість подружжя коригувати свою поведінку⁶¹.

Але, на жаль, якщо три або чотири кризи співпадають, то життя сім'ї стає напруженішим й тривожнішим, ніж завжди. Сім'ї, що внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин не змогли конструктивно пройти шлях розв'язання кризи сімейного саморозвитку, поступово можуть перетворитися на *кризові* з порушеною структурою, розподілом функцій, ролей, руйнуванням цінностей. Така сім'я втрачає свою міцність та стійкість на шляху подолання криз та обирає неконструктивний підхід у вирішенні проблем. Такий вибір найчастіше призводить до руйнування міжособистісних відносин в родині, підвищення рівня конфліктності та агресивності у стосунках та як наслідок – формування підґрунтя для насильства між членами родини, про що вже було зазначено вище.

⁶¹ Олифірович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. / Н.И Олифірович., Т.А. Зинкевич-Куземкина., Т.Ф. Велента – СПб.: Речь, 2006. – 360 с.

Типологія сім'ї

Типологія сім'ї визначається різними підходами до виділення предмета вивчення. Різноманітність сімейних відносин зумовлює появу багатьох типів сім'ї. Так, професор В.С. Торохтій⁶², узагальнюючи результати багатьох досліджень, відмічає, що сучасні сім'ї можна класифікувати таким чином:

- *За кількістю дітей:* бездітна, одnodітна, малодітна, багатодітна;
- *За складом:* неповна сім'я, окрема, проста або нуклеарна, складна (сім'я з декількох поколінь), велика сім'я, материнська сім'я, сім'я повторного шлюбу;
- *За структурою:* з однією шлюбною парою з дітьми або без дітей; з одним з батьків подружжя й іншими родичами; з двома і більше шлюбними парами з дітьми або без дітей, з одним з батьків подружжя й інших родичів або без них; з матір'ю (батьком) і з дітьми;
- *За типом головування в сім'ї:* егалітарні або демократичні, (рівноправні) і авторитарні (коли у сім'ї існує досить жорстке підкорення одному з подружжя) сім'ї;
- *За сімейним побутом, укладом:* сім'я дітоцентричного типу (в якій центром загальної уваги і піклування є дитина), сім'я типу спортивної команди або дискусійного клубу, сім'я, яка ставить на перше місце здоров'я, порядок, комфорт;
- *За однорідністю соціального складу:* соціально гомогенні (однорідні) і гетерогенні (неоднорідні) сім'ї;
- *За сімейним стажем:* молодята, молода сім'я, сім'я, яка чекає дитину, сім'я середнього шлюбу, старшого подружнього віку, немолоді подружні пари;
- *За якістю відносин і атмосферою в сім'ї:* благополучна, стійка, педагогічно слабка, нестабільна, дезорганізована;
- *За географічними ознаками:* міська, сільська;
- *За типом споживчої поведінки:* сім'ї з "фізіологічним" або "наївно-споживчим" типом споживання (переважно з харчовою спрямованістю); сім'ї з "інтелектуальним" типом споживання, тобто, з високим рівнем витрат на купівлю книг, журналів, видовищні заходи і т.д., сім'ї з проміжним типом споживання;
- *За особливими умовам сімейного життя:* студентська сім'я, "дистантна" сім'я (члени якої перебувають на відстані один від одного з різних причин), "позашлюбна сім'я";
- *За характером проведення дозвілля:* відкриті або закриті;
- *За соціальною мобільністю:* реактивні сім'ї, сім'ї середньої активності і активні сім'ї;
- *За ступенем кооперації спільної діяльності:* традиційні, колективістські та індивідуалістичні;
- *За станом психічного здоров'я:* здорова сім'я, невротична сім'я, віктимогенна сім'я.

Кожну з перерахованих вище сімей характеризують соціально-психологічні явища і процеси, властиві їй шлюбно-сімейні відносини, що включають психологічні аспекти предметно-практичної діяльності, коло спілкування і його зміст, особливості емоційних контактів членів сім'ї, соціально-психологічні цілі сім'ї й індивідуально-психологічні потреби її членів.

У сім'ї формуються і розвиваються шлюбно-сімейні відносини як відображення різноманітних і багатоваріантних міжособистісних контактів, а загалом всієї системи цінностей і очікувань соціально-психологічного аспекту. Також треба відмітити, що сім'я протягом життєдіяльності може видозмінюватися та через це потрапляти до різних категорій у класифікації сімей.

Служба дільничних інспекторів міліції є центральною ланкою у системі профілактики злочинів та адміністративних правопорушень, яка здійснюється органами внутрішніх справ. Тому для підвищення ефективності протидії насильству та жорстокому поводженню з дітьми їм було б доцільно знати та розуміти сутність основних функцій сім'ї та рівень їх виконання; особливості розвитку та становлення сімейних відносин; характеристики труднощів переходу сім'ї з однієї стадії розвитку до іншої, психологічні характеристики сімейних криз, що супроводжують структурно-функціональну перебудову сімейних відносин. Загальна обізнаність у психологічних особливостях сімей різного типу, специфіці виникнення сімейної дисфункційності сформувало б підґрунтя для зростання рівня та якості попередження правоохоронними органами випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми.

⁶² Торохтій В.С., Прохорова О.Г. Психологическое здоровье семьи / Торохтій В.С., Прохорова О.Г. – Издательско-полиграфический центр "КАРО", 2009. – 160 с.

2.2. Типологія сімейних взаємин та батьківського виховання

Розвиток сім'ї, шлях подолання криз та вирішення конфліктів у багатьох випадках залежить від типу сімейних взаємин та особливостей батьківського виховання.

Сімейні відносини – це взаємодія між членами родини в процесі реалізації сімейних функцій.

Сімейні відносини – це взаємозв'язки, які об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів в ході спільної діяльності і спілкування. Це система установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів, через які люди сприймають і оцінюють один одного.

Виділяють ряд рівнів сімейних відносин (табл. 2.3). Існування цих рівнів перетворює сім'ю на складну соціальну систему, де кожен її член пов'язаний з іншими соціальними відносинами.

Таблиця 2.3

Рівні сімейних відносин

Рівні сімейних відносин	Характеристика рівнів
Психофізіологічний	Сексуальні відносини подружжя, спілкування матері і дитини під час годування грудьми
Психологічний	Психологічний клімат в сім'ї, близькість батьків і дітей
Соціально-рольовий	Устрій, розподіл побутового навантаження між членами сім'ї, відносини подружжя з батьками

Сімейні відносини формуються в родині протягом тривалого часу та під впливом багатьох умов і мають ряд психологічних особливостей. Серед яких:

- наявність не однієї, а низки загальносімейних цілей, які можуть змінюватися в процесі розвитку сім'ї;
- часткова відмінність в інтересах і установках членів сім'ї;
- наявність подружньої пари, взаємостосунки в якій в значній мірі визначають характер взаємодії в сім'ї;
- включеність у відносини представників декількох поколінь і великий термін близького знайомства між членами сім'ї;
- багатосторонність і значущість сімейних відносин і їх взаємозв'язок;
- особлива відвертість, уразливість членів сім'ї.

На взаємостосунки в сім'ї впливають зовнішні і внутрішні чинники.

До зовнішніх чинників відносяться сукупність матеріальних і духовних умов, існуючих в даному суспільстві. Це і визначає міжособистісні відношення в суспільстві, трудовому колективі, в сім'ї.

До внутрішніх чинників, які сприяють успішній діяльності сім'ї, відносяться індивідуальні психологічні особливості сімейних партнерів: це інтелектуальні, характерологічні і соціально-психологічні особливості подружжя. Вплив внутрішніх чинників спостерігається на рівні міжособистісних відносин через реалізацію (або навпаки) взаємних очікувань, їх внутрішнє задоволення процесом взаємовідносин.

До інших чинників, що стабілізують сімейні відносини, належать:

- постійне прагнення партнерів до збереження сім'ї;
- бажання і здатність партнерів до узгоджених дій на благо сім'ї;
- ініціативність подружжя в розв'язанні сімейних проблем і реальний внесок кожного в суспільні справи;

- розумне поєднання різноманітних особистих цілей і потреб з загальносімейними справами і потребами;
- прагнення у важку хвилину до емоційного єднання і згуртування;
- естетична привабливість (зовнішній вигляд, манера поведінки);
- можливість емоційно підтримати один одного, тобто створити атмосферу довіри, невимушеності, щирості.

Для оцінки рівня та суті відносин в родині має значення форма шлюбно-сімейних відносин, яка безпосередньо впливає на формування психологічного клімату в сім'ї та її функціонування.

У Сімейному кодексі України (ст. 21) зазначається, що шлюбом є сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований в державному органі реєстрації актів громадського стану, проживання однією сім'єю жінки і чоловіка без шлюбу не є основою для виникнення у них прав і обов'язків подружжя. Релігійний обряд шлюбу не є основою для виникнення у жінки і чоловіка прав і обов'язків подружжя.

Шлюб – це суспільно визнаний і схвалений союз між двома дорослими індивідами. Інститут шлюбу втілює певні соціальні норми, визнання кола прав та обов'язків подружжя по відношенню один до одного, до дітей, майна, оточення.

Форми шлюбно-сімейних відносин⁶³:

1. **Шлюбно-сімейні відносини на основі чесної контрактної системи.** Члени подружжя чітко уявляють, чого вони чекають від шлюбу і розраховують на певні матеріальні вигоди. Затверджують і допомагають вирішувати життєво важливі проблеми самі умови контракту. Емоційна прихильність, яку важко назвати любов'ю, але яка все-таки є в такому союзі і яка, як правило, з часом посилюється. Люди, вступаючи в такий шлюб, мають найбільш могутню практичну підтримку від партнера у всіх практичних справах, оскільки і дружина, і чоловік переслідують власну економічну вигоду. У таких шлюбно-сімейних відносинах міра свободи кожного із подружжя максимальна, а особисте захоплення мінімальне: виконав умови контракту – роби, що хочеш.
2. **Шлюбно-сімейні відносини на основі нечесного контракту.** Чоловік і жінка намагаються витягнути зі шлюбу односторонні вигоди і тим самим наносять збиток партнеру. Говорити про любов (кохання) тут також не доводиться, хоч часто в такому варіанті шлюбно-сімейних відносин вона буває односторонньою (один із подружжя, розуміючи, що його обманюють і експлуатують, все терпить).
3. **Шлюбно-сімейні відносини за примусом.** Один із подружжя трохи тримає в “осаді” іншого, і той або внаслідок певних життєвих обставин, або з жалю нарешті погоджується на компроміс. У подібних випадках також складно говорити про глибоке почуття: навіть зі сторони того, хто створює “осаду”, швидше переважають амбіційність, бажання володіти “об’єктом”, поклоніння, азарт. Коли такий шлюб нарешті укладається, той, хто “осаждає”, починає вважати іншого своєю власністю. Відчуття свободи, необхідне у шлюбі і сім'ї загалом, тут абсолютно виключено. Психологічні основи існування такої сім'ї так деформовані, що компроміси, яких вимагає сімейне життя, неможливі.

⁶³ Психологія сімейних взаємин: навч. посіб./ Корольчук М.С., Криворучко П.П., Осьодло В.І. та ін. – К. : “Ніка-Центр”, 2010. – 296 с.

4. **Шлюбно-сімейні відносини як ритуальне виконання соціально-нормативних установок.** У певному віці люди приходять до висновку, що всі навколо повиходили заміж або одружені і що настав час створювати сім'ю. Це шлюб без любові і без розрахунку, лише з наслідування певним суспільним стереотипам. У таких сім'ях не часто створюються передумови для тривалого сімейного життя. Частіше за все такі шлюбно-сімейні відносини складаються випадково і так само випадково розпадаються, не залишаючи глибоких слідів.
5. **Шлюбно-сімейні відносини, освячені любов'ю.** Дві людини об'єднуються добровільно, оскільки не уявляють свого життя один без одного. У шлюбі за коханням обмеження, які приймають на себе подружжя, суто добровільні: їм приємно проводити вільний час разом, з членами своєї сім'ї, подобається робити щось добре один для одного і для інших членів сім'ї. Шлюбно-сімейні відносини в цьому варіанті є вища міра об'єднання людей, коли діти народжуються в любові, коли будь-хто з подружжя зберігає свою самостійність й індивідуальність, при повній підтримці іншого. Парадокс полягає в тому, що, добровільно приймаючи на себе подібні обмеження ("Я щасливий, якщо щаслива ти"), люди стають більш вільними... Шлюбно-сімейна форма таких відносин побудована на довірі, на більшій повазі до людини, ніж до загально визначених норм.

Таким чином, *гармонію* шлюбно-сімейних відносин визначають декілька основних елементів:

- емоційна сторона подружніх відносин, ступінь прихильності;
- схожість уявлень партнера про навколишній світ та відношення до нього;
- оптимальний, допустимий кожним із подружжя стиль спілкування, модель взаємин та поведінкові особливості;
- сексуальна і психофізіологічна сумісність партнерів;
- загальний культурний рівень, ступінь психічної і соціальної зрілості партнерів,
- співпадання систем цінностей подружжя.⁶⁴

Крім зазначеного вище, форми взаємодії та співпраці в сім'ї визначають також розподіл ролей і характер спілкування. Ковальов С.В. [1987, 1988] пропонує наступну класифікацію типів взаємодії в сім'ї:

- **співробітництво** – гнучкий розподіл ролей в залежності від стадії життєвого циклу сім'ї, конкретної ситуації, індивідуальних особливостей членів сім'ї; взаємна підтримка і взаємодопомога, високий рівень емпатії, готовність разом вирішувати конфліктні ситуації;
- **паритетні відносини** – союз, заснований на взаємній вигоді та рівних правах партнерів. У порівнянні зі співпрацею паритетні відносини характеризуються більш низьким ступенем емпатії і взаємодопомоги. При вирішенні конфліктних ситуацій кожен партнер прагне до особистої вигоди, ігноруючи інтереси сім'ї як цілого. Разом з тим є готовність шукати компромісне рішення, розуміння переваг співпраці з партнером;
- **змагання** – виражене прагнення до першості на тлі збереження доброзичливості до партнера. У сім'ї поєднуються, з одного боку, кооперація на основі вирішення загальних завдань, інтересів, емоційна підтримка, емпатія, з іншого – прагнення затвердити свою перевагу в чому-небудь – у професійній діяльності, кар'єрі, претензії на любов і повагу дітей. Однак самоствердження здійснюється не за рахунок приниження партнера, а досягнення реальної переваги;
- **конкуренція** – бажання обійти і "придушити" партнера будь-якими засобами. Перевага над ним розглядається як єдиний варіант самоствердження. Відносини подружжя характеризуються заздрістю, ревностями до успіхів один одного, жорстокістю в боротьбі за лідерство і одноосібне верховенство. Однак і при яскраво вираженій конкуренції доцентрові сили забезпечують збереження родини за рахунок спільних завдань, інтересів і емоційної прихильності;
- **антагонізм** – дисфункціональність і дисгармонійність сім'ї, несумісність, суперечливість ін-

⁶⁴ Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Артамонова Е.И., Екжанова Е.В., Зырянова Е.В. и др. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 192 с.

тересів її членів, хронічний конфлікт, що переходить у кризу, спотворення або втрата емоційної прихильності. Як правило, антагонізм інтересів і стосунків подружжя призводить до розпаду сім'ї.

Наведену класифікацію можна доповнити такими видами подружніх відносин, що характеризують саме дисфункціональну сім'ю, яка може стати об'єктом уваги правоохоронних органів, а саме це: суперництво, псевдоспівпраця та ізоляція.⁶⁵

Суперництво відрізняється частими відкритими зіткненнями подружжя, зумовленими неузгодженістю сімейних ролей і низьким рівнем ефективності функціонування сім'ї, відносини подружжя амбівалентні, ворожість межує із доброзичливістю.

Псевдоспівпраця подружжя виглядає як цілком благополучне, турбота про партнера нерідко подається в гіпертрофованому варіанті. Проте реальної допомоги та емоційної взаємної підтримки в такій сім'ї немає.

Ізоляція передбачає дистантні відносини подружжя, в яких зовнішня узгодженість дій поєднується з емоційною роз'єднаністю.

Характер обраної форми шлюбно-сімейних відносин, форми взаємодії та співпраці в сім'ї значною мірою впливають на формування стилю батьківського виховання та вибір тактик взаємодії в системі діти – батьки.

Батьківське виховання

У нашій державі проблеми сім'ї привертають увагу спеціалістів різних галузей, в першу чергу, у зв'язку із завданнями сімейного виховання, профілактики правопорушень, психічних і нервових захворювань.

Сімейне виховання – вид непрофесійної педагогічної діяльності. Воно здійснюється батьками або особами, які їх замінюють.

Згідно з Конституцією України громадяни зобов'язані турбуватись про виховання дітей, готувати їх до самостійного життя, продовження роду, створити умови для їх самореалізації.

У кожній сім'ї об'єктивно складається визначена, не завжди усвідомлена її членами, система виховання. Тут мається на увазі і розуміння цілей виховання, і формулювання його завдань, і більш-менш цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання.

*Виокремлюються чотири найбільш загальних тактики виховання в сім'ї і відповідні їм типи сімейних взаємин: **диктат, надмірна опіка, невтручання і співпраця.***

Диктат в сім'ї проявляється в систематичному придушенні одними членами родини (переважно дорослими) ініціативи і відчуття власної гідності у інших. Батьки, зрозуміло, можуть і повинні висувати вимоги до своєї дитини, виходячи з цілей виховання, норм моралі, конкретних ситуацій, в яких необхідно приймати педагогічно і етично виправдані рішення. Проте ті з них, які віддають перевагу наказу і насильству, бажають затвердити власну перевагу, стикаються з опором дитини, яка відповідає на тиск, примушення, загрози своїми контрзаходами: лицемірством, обманом, спалахами грубості, а іноді відвертою ненавистю. Але навіть якщо опір виявляється зломленим, разом з ним виявляються зломленими і багато ціннісних якостей особи: самостійність, відчуття власної гідності, ініціативність, віра в себе і в свої можливості.

⁶⁵ Мишина Т.М. Семейная психотерапия и динамика "образа семьи" // Психогигиена и психопрофилактика: Сб. науч. тр. / Под ред. Мягер В.К., Козлова В.П., Семеновой-Тянь-Шанской Н.В. – Л., 1983, с. 21-26.

Безкомпромісна авторитарність батьків, ігнорування інтересів і думок дитини, придушення, примушення, а, у разі опору дитини, деколи ще й емоційне або фізичне насильство над нею, знущання, систематичне позбавлення її права голосу при вирішенні питань, що її стосуються, – все це гарантія серйозних невдач у формуванні особистості. Крім того, застосування такої тактики виховання може сприяти формуванню у дітей як агресивного ставлення до батьків та дорослих, так і закріплення у свідомості ролі “жертви”. Обидва варіанти можуть призвести до застосування насильства у різних його формах як у внутрішньосімейних взаєминах, так і зовнішніх стосунках.

Надмірна опіка в сім’ї – це система відносин, за яких батьки, забезпечуючи своєю працею задоволення всіх потреб дитини, захищають її від будь-яких турбот, зусиль і труднощів, приймаючи їх на себе. Саме такі діти виявляються непристосованими до життя за межами сім’ї, у колективі, громаді. У них відсутня самостійність, ініціатива, простежується відсторонення або усунення від вирішення загальних проблем сім’ї. Застосування такої тактики виховання теж не сприяє позитивній соціалізації дитини. Як наслідок – неадекватність рішень, непристосованість та невміння піклуватися про інших, неспроможність взяти відповідальність за себе і своє життя; несформованість базових цінностей, інфантильність особистісного “Я”.

Система міжособистісних відносин в сім’ї, що будується на визнанні можливості і навіть доцільності незалежного існування дорослих від дітей, може породжуватися тактикою **“невтрчання”**. Найчастіше в основі цього типу взаємин лежить пасивність батьків як вихователів, а деколи – їх емоційна холодність, байдужість, невміння і небажання вчитися бути батьками. Якщо байдужість батьків поєднується з ворожістю, дитину ніщо не утримує від того, щоб дати волю своїм найруйнівнішим імпульсам і виявляти схильність до ділінквентної поведінки, як наслідок, недоотримання дитиною батьківської поваги та любові.

Девіантна поведінка або та, що відхиляється (від лат. deviatio – відхилення), – це система вчинків або окремі вчинки, що суперечать встановленим в суспільстві правовим та моральним нормам. Вона може знаходити вираження у злочинності та так званій аморальній поведінці. Зв’язок між такими видами девіантної поведінки полягає в тому, що здійсненню правопорушення частіше передують аморальна поведінка людини. Така поведінка значною мірою може визначатися недоліками виховання, що призводять до формування стійких психологічних якостей, які сприяють здійсненню аморальних вчинків.⁶⁶ Девіантність виражається у зрушеності соціальної регуляції поведінки, дефектності психічної саморегуляції.⁶⁷

Делінквентна, або провинна поведінка (від лат. delinquens – правопорушник) – провинна поведінка, крайній прояв девіантної поведінки, якій притаманні кримінально-карні дії. Така поведінка характерна для правопорушника, злочинця.⁶⁸

Співпраця як виховна тактика та тип взаємин в сім’ї характеризується опосередкованістю міжособистісних відносин в сім’ї загальними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими етичними цінностями. Саме у цій ситуації долається егоїстичний індивідуалізм дитини. Така сім’я стає групою високого рівня розвитку – колективом.

⁶⁶ Психология. Словарь / Под общ. ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

⁶⁷ Общая, социальная и юридическая психология: учебник для вузов / Еникеев М. – СПб.: Питер, 2003. – 752 с.

⁶⁸ Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфликтология: учебное пособие для вузов / Бандурка А.М., Друзь В.А.– Харьков: РИП Оригинал, Фортуна Пресс, Ун-т внутр. дел, 1997. – 351 с.

*Колектив (від лат. **collectivus** – збірний) – група, сукупність людей, об'єднаних спільними ідеями, інтересами, потребами.*

У сім'ї-колективі батькам притаманна оптимальна батьківська позиція, яка відповідає трьом головним вимогам: адекватності, гнучкості й прогностичності.

Адекватність позиції дорослого ґрунтується на реальній точній оцінці особливостей своєї дитини, на вмінні побачити, зрозуміти й поважати її індивідуальність. Батько не повинен концентруватися тільки на тому, чого він хоче в принципі домогтися від своєї дитини; знання її можливостей і схильностей – найважливіша умова успішності розвитку.

Гнучкість батьківської позиції розглядається як готовність і здатність зміни стилю спілкування, способів впливу на дитину на етапах її дорослішання й у зв'язку з різними змінами умов життя родини. Негнучка, інфантилізована позиція веде до бар'єрів спілкування, спалахів неслухняності, бунту й протесту у відповідь на будь-які вимоги.

Прогностичність позиції виражається в її орієнтації на “зону найближчого розвитку” дитини й на завдання завтрашнього дня; це випереджальна ініціатива дорослого, спрямована на зміну загального підходу до дитини з урахуванням перспектив її розвитку.

Діти в таких родинах добре адаптовані: впевнені в собі, мають добре розвинутий самоконтроль і соціальні навички, як правило, добре вчаться в школі й мають високу самооцінку.

Найцікавішими для нас з точки зору передумов формування насильницьких стосунків в родині та жорстокого поводження з дітьми є розгляд типології сімейних взаємин, що був розроблений вітчизняною дослідницею Р.М. Капраловою.⁶⁹

Перший тип – в сім'ї гармонійні стосунки, з високою соціальною спрямованістю. Сімейні стосунки відповідають принципам нашого суспільства, відповідають його цілям і завданням в галузі виховання (повага до особистості, любов й дружба, взаємне піклування тощо). У вихованні дітей наявні суспільно-політична мотивація, цілеспрямованість, системність, розуміння конкретних завдань й змісту впливів на дитину. Всі члени родини по відношенню один до одного проявляють високу здатність співпереживання.

Другий тип – в сім'ї врегульовані компромісні стосунки з високою соціальною спрямованістю. Їх характеризує наявність необхідних умов для формування правильного соціального досвіду особистості, її суспільно значуща спрямованість. Стосунки регулюються, але атмосфера їх іноді буває несприятливою для окремих членів родини. Недостатність терпіння, витримки, тактовності у вихованні дітей в одного з батьків “вирівнюється” поступливістю, м'якістю іншого. Це викликає деякий контраст у стосунках з дітьми, у вимогах до них. У цих сім'ях, зазвичай, перспективи визначені, але у розв'язанні повсякденних завдань помітні коливання, стихійність, які в кінцевому результаті зникають.

Третій тип – стосунки не стійкі, але в цілому позитивні, з високою соціальною спрямованістю. Ця група сімей проміжна між позитивними й негативними сімейними стосунками (відмічаються конфлікти, які носять епізодичний характер). У безконфліктні періоди в цих сім'ях – взаємоповага, довіра, атмосфера, близькі до життя сімей першого й другого типів.

Четвертий тип – у сім'ї врегульовані стосунки, але з низькою соціальною спрямованістю. Цьому типу стосунків характерні споживацькі мотиви у вчинках і діях, подвійність норм ставлення до людей (теплі стосунки між членами власної сім'ї, розрахункові – до інших). У дітей в таких сім'ях формується споживацька оцінка ціннісних орієнтацій.

П'ятий тип – стосунки зовні врегульовані, благонадійні, але внутрішньо несприятливі, при низькій соціальній спрямованості членів родини. Видимість благополучних стосунків підтримується

⁶⁹ Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми: тренінговий курс / Авт.-упорядн.: Журавель Т.В., Коробченко Н.М., Нікітіна О.М., Сафронова О.Ф. За заг. ред. О.В. Безпалько, Т.В. Журавель. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010. – 167 с.

іноді за згодою й переконаннями самого подружжя через “необхідність збереження родини для дітей”, а іноді – власними порядками вдома, побоями, погрозами. Батьки відсторонюються від виховання, підривають авторитет один одного сварками й особистими звинуваченнями. Основне піклування щодо дітей та їхнє виховання лягає на плечі дружини-матері.

Шостий тип – в сім’ї різко конфліктні стосунки при низькій або суперечливій соціальній спрямованості. Негарзди викликані частими конфліктами, психологічною несумісністю, алкогольною залежністю одного з подружжя, навіть – обох. В сім’ї – неповага один до одного, недовіра, грубість, образи. Така атмосфера є несприятливою для виховання дітей. В такій сім’ї подружжя неврівноважене, імпульсивне, занадто критичне один до одного, хтось намагається домінувати, воно відрізняється замкнутістю, відчуженістю, підозрою, недовірою до людей, до власного чоловіка або дружини, члени подружжя зазвичай скуті у вираженні власних почуттів, переживань, думок, планів.

Для всіх дітей, які виховуються в сім’ях різних типів, однаково важливими є довіра до батьків, почуття захищеності в сім’ї, впевненість у батьківській любові. Звичайно, такі потреби дитини по-різному можуть бути реалізовані у представлених вище типах сімей.

Тоді, як у сім’ях *третього – четвертого* типу є певні передумови виникнення проблеми у соціалізації дитини, у *п’ятому – шостому* типах однозначно основні потреби дитини задовольняються не повністю, адже втрачені зв’язки між окремими членами сім’ї, нема необхідної емоційної близькості та теплоти у стосунках.

Сім’ї, у яких відбувається насильство, а також жорстоке поводження з дітьми, найчастіше належать саме до *п’ятого – шостого* типів. Діти у таких сім’ях – засмучені, розчаровані, невпевнені у собі, неврівноважені, схильні до тривожності та страхів, часто думають, що саме вони є причиною проблем у сім’ї. Діти з таких сімей можуть бути схильні до агресії та насильства, адже часто сприймають таку поведінку за норму. Слід зазначити, що стресові фактори, зокрема зростання у ситуації насильства, позначається на інтелектуальному, емоційному, фізичному, духовному розвитку дитини. Звісно, діти з таких сімей гірше навчаються, не мають чітких планів на майбутнє, не здатні адекватно виявляти свої дійсні почуття, і що є найнебезпечнішим для суспільства та особистості, – можуть переносити насильницьку поведінку у свої майбутні сім’ї. Все це поглиблює стресовий стан дитини, позначається на її фізичному здоров’ї (заїкання, енурез, порушення сну тощо), може призвести до девіантної та афективної поведінки (експериментування з психоактивними речовинами з подальшим формуванням залежності).

Аналізуючи вищесказане, необхідно розрізнити сім’ї з різним виховним потенціалом:

- виховно-сильні, тобто зі сприятливою моральною атмосферою;
- виховно-стійкі, де створюються, загалом, сприятливі умови та можливості для виховання, а труднощі і недоліки, що виникають, усуваються за допомогою інших соціальних інститутів, насамперед школи;
- виховно-нестійкі, для яких характерна неправильна виховна позиція (наприклад, гіперопіка) при досить високому загальному потенціалі сім’ї;
- виховно-слабкі з втратою контакту з дітьми і контролю над ними, коли батьки з різних причин (поганий стан здоров’я, низький рівень освіти та психолого-педагогічна компетентність, перевантаженість роботою та ін.) не здатні правильно виховувати дітей.⁷⁰

Найбільш негативно на становлення та розвиток особистості дитини в сім’ї впливають виховно-слабкі з постійно конфліктною атмосферою, виховно-слабкі з агресивно негативною атмосферою сім’ї, в яких панують жорстокість та насильство.

Причинами сімейних проблем (зокрема насильства у сім’ї та жорстокого поводження з дітьми) можуть бути різного типу складні життєві обставини, сутність яких і визначає напрямки і зміст роботи з сім’єю.

⁷⁰ Игошев К.Е., Миньковский Г.М. Семья, дети, школа (библиотека для родителей) / Игошев К.Е., Миньковский Г.М. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.

2.3. Насильницькі стосунки як форма складних життєвих обставин: класифікація сімей, причини насильства у різних типах сімей

Протягом всього життєвого циклу родина постійно стикається із труднощами, складними життєвими ситуаціями, які об'єктивно порушують життєдіяльність всіх членів сім'ї. Крім того, такі ситуації можуть суб'єктивно сприйматися окремим членом родини як складні, і тому виникають проблеми із самостійним подоланням цих труднощів. Виникнення цих ситуацій може бути як наслідком впливу соціальних процесів, так і результатом порушення внутрішньосімейних зв'язків, структури, розподілу ролей, функцій, динаміки сім'ї тощо⁷¹.

До першої групи причин (негативний вплив соціальних процесів), що сприяють потраплянню сім'ї в складні сімейні обставини, можна віднести такі фактори:

- Глобальні: війни, тероризм, екологічні катастрофи, природні стихійні лиха (землетруси, повені), техногенні катастрофи (пожежі, аварії, вибухи та ін.).
- Макросоціальні: національні та етнічні протиріччя, економічні кризи, культурні протистояння, міграція та відрив від рідного оточення.
- Мікросоціальні: конфліктні стосунки із сусідами, родичами, соціальними інститутами (виробничими установами, закладами освіти, правовими інститутами тощо).

До другої групи (негативний вплив порушення внутрішньосімейних зв'язків, структури, розподілу ролей, функцій, динаміки сім'ї, тобто, так звані, горизонтальні та вертикальні стресори) відносяться такі:

- Труднощі, що виникають при переході сім'ї з однієї стадії життєвого циклу на інший (укладання шлюбу, утворення нової сімейної пари, налагодження стосунків із новими родичами, народження дитини, відокремлення дітей та інше).
- Труднощі, що виникають при вирішенні одночасно декількох проблем на конкретній стадії життєвого циклу сім'ї (одночасне ведення домашнього господарства, виховання дитини, завершення навчання, вирішення проблем житла, працевлаштування та інше).
- Труднощі, що пов'язані з несприятливими варіантами життєвого циклу (відсутність у родині одного із членів, народження позашлюбної дитини, наявність хворого члена родини).

Численні труднощі, що виникають перед сім'єю і загрожують її життєдіяльності, за силою і тривалістю свого впливу поділяються на гострі і хронічні.

Прикладом **гострих труднощів** може слугувати смерть одного з членів сім'ї, звістка про подружню зраду, раптові зміни в долі, матеріальному чи соціальному статусі (арешт одного з членів сім'ї, втрата роботи), несподіване і важке захворювання.

Хронічні труднощі: надмірне фізичне і психічне навантаження у побуті та на виробництві, труднощі при вирішенні житлової проблеми, тривалий та стійкий конфлікт між членами сім'ї, неможливість мати дитину та інше.

Вплив складних життєвих ситуацій на сім'ю зачіпає різні сфери її життєдіяльності і призводить до порушення майже всіх її функцій. Ці порушення неминуче впливають на благополуччя членів сім'ї, не дозволяють їм задовольняти свої потреби, викликають стан внутрішнього напруження і дискомфорту, слугують джерелом соматичних, нервово-психічних і поведінкових розладів, гальмують розвиток особистості.

⁷¹ Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Психология и психотерапия семьи / Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. – СПб.: Питер, 2009. – 672 с.

Сім'ї обирають різні шляхи протистояння життєвим труднощам (як було зазначено вище – конструктивний та деструктивний). Для одних, наслідком несприятливих впливів буде згуртування сім'ї для подолання кризи та збереження родинних зв'язків. Інші, на жаль, обирають протилежний шлях – шлях збільшення порушень в сім'ї через зниження рівня задоволеності сімейним життям, підвищення конфліктності, хвороби, розлучення тощо. У сім'ях цієї групи досить часто сімейні відносини набувають насильницьких форм.

Звичайно, така сім'я не виконує своїх функцій та не відіграє необхідної ролі у процесі соціалізації дітей, які у таких сім'ях виховуються, а отже, є або можуть стати джерелом насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дитиною.

Такі сім'ї потребують надзвичайної уваги з боку суспільства, а саме соціальних працівників та правоохоронних органів, на етапі попередження насильства та жорстокого поводження з дітьми (*вторинна профілактика*, про яку піде мова далі).

За законодавством, насильство в сім'ї та жорстоке поводження з дітьми вказує на те, що сім'я належить до категорії таких, які опинились у складних життєвих обставинах. Але також не варто забувати про те, що насильство та жорстоке поводження можуть бути і наслідком інших складних життєвих обставин, у яких опинилася сім'я (безробіття, алкогольна або наркотична залежність когось з членів сім'ї тощо).

*За визначенням Закону України “Про соціальні послуги” **складні життєві обставини** – це обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю чи станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, втрата житла чи роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки у сім'ї, малозабезпеченість, психологічний або психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).*

До складних життєвих обставин належить також: погіршення матеріально-побутових умов, поступове зубожіння, втрата роботи, все, що викликає у людей почуття незахищеності, страху перед завтрашнім днем, все, що веде до наростання напруги в сім'ї, негативно позначається на вихованні дітей. Отже, складними життєвими обставинами можна назвати такі несприятливі для людини події, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі з боку держави, суспільства, громади, найближчого оточення, щоб впоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність. Логічно, що такими будуть вважатися втрата здатності до обслуговування, інвалідність (значна втрата здоров'я як фізичного, так і психічного), втрата близької людини, порушення звичного, нормального способу життя, дитяча бездоглядність, пожежа, стихійне лихо тощо.⁷²

Варто зазначити, що на сьогодні в Україні збільшується кількість сімей, які потрапили у складні життєві обставини.

***Сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах**, – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно.*

⁷² Стаття 1 Закону України “Про соціальні послуги”.

Такі сім'ї поділяються на три групи:

- сім'ї, у яких виникли проблеми через матеріальні труднощі, а саме: внаслідок безробіття, відсутності житла, необхідності лікування членів родини. Особливо гостро ця проблема постає для багатодітних сімей, одиноких матерів (батьків), у сім'ях, де один з батьків втратив працездатність через хворобу, випускників інтернатних закладів, малозабезпечених родин;
- сім'ї, у яких виникли труднощі через юридичні проблеми, а саме: через необізнаність щодо своїх прав та обов'язків, відсутність коштів на відновлення документів (прописки, свідоцтва про народження, оформлення аліментів) тощо;
- сім'ї, в яких виникли психологічні проблеми. Наприклад, з приводу труднощів перехідного віку дитини, при повторному шлюбі матері чи батька, у разі гіперконтролю з боку батьків, незадоволення потреби в спілкуванні, насильства з боку одного з членів родини, бездоглядності дитини⁷³.

З урахуванням вищезазначених особливостей функціонування, життєдіяльності, структури сім'ї, аналізу труднощів та криз, що призводять до деформування міжособистісних стосунків в родині, нами було виокремлено сім'ї груп ризику щодо здійснення насильства та жорстокого поводження з дітьми, які потребують підвищеної уваги з боку правоохоронних органів та соціальних служб (табл. 2.4). Профілактична робота починається з виявлення сімей "групи ризику".

Таблиця 2.4

Типи сімей груп ризику щодо виникнення насильства або жорстокого поводження з дітьми

Критерій	Типи сімей
1. Сім'ї, які неналежно виконують виховну та соціалізуючу функції	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Сім'ї з недостатнім виховним потенціалом та виховними ресурсами ▶ Сім'ї, де батьки нехтують потребами дітей ▶ Сім'ї з аморальним вихованням дітей та загрозами для життя та здоров'я дитини ▶ Сім'ї з антисоціальним вихованням дітей
2. Сім'ї з наявністю залежностей у членів сім'ї	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Сім'ї алкозалежних ▶ Сім'ї наркозалежних або хворих на токсикоманію ▶ Сім'ї ігроманів тощо
3. Сім'ї із наявністю у членів родини хронічних соматичних або психічних захворювань	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Сім'ї, члени яких мають інвалідність ▶ Сім'ї, члени яких мають психічні захворювання або розлади поведінки ▶ Сім'ї, члени яких хворі на інші хронічні захворювання (туберкульоз, цукровий діабет, захворювання щитовидної залози)
4. Сім'ї, що вирізняються за віком батьків, а також складом та повнотою	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Сім'ї дуже молодих та дуже літніх батьків ▶ Неповна сім'я (немає батька або матері) ▶ Сім'ї з прийомними дітьми (прийомні сім'ї) ▶ Сім'ї, які мають дітей-вихованців (дитячі будинки сімейного типу) ▶ Опікунські сім'ї
5. Сім'ї, які мають специфічні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Сім'ї, члени яких були раніше засуджені ▶ Сім'ї, члени яких входять до складу релігійних сект та конфесій і під приводом виконання обрядів можуть заподіяти шкоду життю, психічному або фізичному здоров'ю членів родини ▶ Сім'ї, члени яких входять до складу радикальних угруповань (неонацисти, радикальні націоналісти, неофіційні фан-клуби) ▶ Сім'ї з різним рівнем матеріальної забезпеченості (високим, низьким та дуже низьким) ▶ Сім'ї мігрантів, біженців

Під час здійснення *вторинної профілактики*, цільовою групою якої є сім'ї групи ризику, слід мати на увазі, що у кожного типу сімей є своя специфіка, психологічні особливості, врахування яких є необхідною складовою підвищення ефективності профілактичної діяльності.

⁷³ Аносова А.В., Петушкова Л.А. Методичні рекомендації щодо здійснення соціально-педагогічної роботи та соціально-правового захисту дітей, які потрапили в складні життєві обставини. Режим доступу: http://kristi.com.ua/UserFiles/File/cppsr_metod.rekom_live.obstavyny.doc

I. Сім'ї, які неналежно виконують виховну та соціалізуючу функції

У цій групі нами було виділено чотири типи сімей: сім'ї з недостатніми виховним потенціалом та виховними ресурсами; сім'ї, де батьки нехтують потребами дітей; сім'ї з аморальним вихованням дітей та загрозами для життя та здоров'я дитини; сім'ї з антисоціальним вихованням дітей.

З перших днів свого життя дитина починає поступово опановувати соціальний досвід (соціалізується). На перших етапах соціалізації весь світ зводиться для дитини до родинних меж, саме родина передусім несе відповідальність за виховання дитини, відповідно, є *первинним інститутом соціалізації*. Глибинний зміст, масштаб і сила цієї відповідальності обумовлені соціальним статусом сім'ї та іншими її особливостями.

Тому, *виховна та соціалізуюча* функції є одними з головних у функціонуванні сім'ї. Особливості виховної функції сім'ї полягають у тому, що вона одночасно виховує дорослих і дітей та реалізується у таких трьох головних аспектах:

- *Становлення, розвиток, виховання дитини як особистості, сприяння розвитку її здібностей.* Сім'я репрезентує дитині суспільство, забезпечує передавання їй соціального досвіду, охороняє її права.
- *Здійснення виховного впливу сім'ї на кожного індивіда впродовж усього його життя.* Кожна сім'я має свою систему виховання, засновану на певних ціннісних орієнтаціях. Спочатку не-свідомо, орієнтуючись на почуття близьких людей, дитина починає розуміти, що в її поведінці їх радує, а що засмучує. Пізніше у неї формуються уявлення про те, що є прийнятним у сім'ї, а дорослішаючи, вона починає усвідомлювати принципи, на яких вибудовуються стосунки в її сім'ї, порівнювати їх з ідеальною, на її погляд, системою.
- *Спонування дітьми саморозвитку, самовдосконалення своїх батьків та інших родичів.* Дитина є невичерпним джерелом життєвих успіхів, емоційних стимуляторів для дорослих. Ледь з'явившись на світ, вона значно розширює його горизонти для своїх батьків, вносить у їхнє життя багато нового. Підростання, дорослішання дитини потребує нових знань, виховних умінь і навичок дорослих, реалізації своєї соціальної ролі на більш високому рівні. Виховуючи дитину, батьки самі повинні поводитися на рівні вимог, які їй пред'являють. Очевидно, на цьому ґрунтуються твердження, що не сім'я соціалізує дитину, а дитина соціалізує дорослих⁷⁴.

Успіх виконання виховної та соціалізуючої функції залежить від *виховного потенціалу сім'ї*. Велике значення має особистісний приклад батька або матері, сімейні правила та традиції.

Виховний потенціал сім'ї – це комплекс умов та засобів, що визначають педагогічні можливості сім'ї, який поєднує матеріальні та побутові умови, чисельність і структуру сім'ї, розвиненість сімейного колективу та характер взаємостосунків між його членами. Він охоплює ідейно-моральну, емоційно-психологічну та трудову атмосферу, життєвий досвід, освіту та професійні якості батьків.⁷⁵

⁷⁴ Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. / Т.І. Поніманська – К.: Академвидав, 2004. – 264 с.

⁷⁵ Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 1999.– 232 с.

Поняття “виховний (іноді говорять – педагогічний) потенціал сім’ї” з’явилося в науковій літературі порівняно недавно і не має однозначного тлумачення. Воно охоплює багато характеристик, що відображають різні умови і фактори життєдіяльності сім’ї, які визначають її виховні передумови і можуть більшою чи меншою мірою забезпечити успішний розвиток дитини. Беруться до уваги такі особливості сім’ї, як її тип, структура, матеріальна забезпеченість, місце проживання, психологічний мікроклімат, традиції і звичаї, рівень культури і освіти батьків і багато іншого. Однак необхідно мати на увазі, що жоден з факторів сам по собі не може гарантувати той чи інший рівень виховання в сім’ї: їх слід розглядати лише в сукупності. Умовно фактори, що характеризують життєдіяльність сім’ї за різними параметрами, поділяють на соціально-культурний, соціально-економічний, техніко-гігієнічний та демографічний.⁷⁶

Сімейне виховання має низку специфічних рис, які зумовлюють особливий характер його впливу на особистість: тривалість і безперервність; широкий діапазон; глибока емоційність та інтимно-особистісний характер. Крім того, воно має тривалу “післядію”: позитивні та негативні риси особистості, сформовані сім’єю в дошкільному віці, впливають на дієвість наступних виховних впливів. Найбільшою сталістю відзначаються ті особистісні якості, які пов’язані з розвитком *емоційної сфери*, та ставлення до інших людей та середовища в цілому. Формуючись в дитинстві на прикладі відносин в сім’ї, такі якості зберігаються протягом довгих років і впливають на міжособистісну взаємодію з іншими людьми в різних сферах життєдіяльності⁷⁷. Гармонійна сім’я сприяє виробленню своєрідного “психологічного імунітету” до несприятливих впливів середовища.

Отже, за рівнем неналежного виконання виховної соціалізуючої функції нами було виділено чотири групи сімей.

Сім’ї з недостатніми виховним потенціалом та виховними ресурсами. Найчастіше виховний потенціал сім’ї визначається трьома компонентами:

- Психологічною комунікабельністю.
- Моральною спрямованістю.
- Педагогічною культурою батьків.

Якщо всі ці три складові мають місце в сім’ї і проявляються на достатньому рівні, то можна говорити про високий виховний потенціал конкретної сім’ї.

Критеріями оцінки виховного потенціалу сім’ї є:

- можливість сім’ї задовольнити соціально-психологічні потреби особистості;
- рівень педагогічної культури батьків;
- характер взаємин у родині;
- здатність сім’ї звернутися за допомогою в критичних ситуаціях до різних соціальних інститутів.⁷⁸

Якщо сім’я не відповідає означеним критеріям, можна казати, що виховні ресурси є недостатніми. У таких сім’ях батьки прагнуть задовольнити основні потреби дитини, але сама дитина не відчуває емоційної близькості зі своїми батьками. Внутрішньосімейні відносини характеризуються взаєморозу-

⁷⁶ Мудрик А.В. Социальная педагогика / А.В. Мудрик. Под. ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 2000. – 194 с.

⁷⁷ Федотова Н.Ф. Социально-психологические проблемы формирования личности в семье // Социально-психологические проблемы нравственного воспитания личности. – Л., 1984. – С. 40.

⁷⁸ Кузьмінський А., Омеляненко В. Педагогіка у запитаннях і відповідях: Навч. посіб.– К.: Знання, 2006. – 311 с.

мінням між батьками, але щодо дитини часто застосовується авторитарний стиль спілкування. Часто у таких сім'ях батьки мають достатній рівень загальної культури, але не завжди здатні трансформувати свій досвід і знання в практику сімейного виховання. У разі критичної ситуації родина намагається вирішити свої проблеми самостійно. Батьки в такій сім'ї не мають достатнього рівня педагогічної компетенції (часто – через брак поінформованості та відповідні характерологічні особливості), не надають дітям допомоги у навчанні, розвитку. Виховні методи можуть бути суперечливими (сьогодні – можна все, завтра – не можна нічого) тощо. Часто дорослі у таких сім'ях не можуть знайти спільної мови з дітьми, особливо – підліткового віку. У таких сім'ях можливі конфлікти, діти можуть періодично не відвідувати школу, втікати з дому тощо. При аналізі ситуації в таких родинах часто можна констатувати окремі прояви психологічного насильства щодо дитини.

Сім'ї, де батьки нехтують потребами дітей. У таких родинах майже не задовольняються соціально-психологічні потреби її членів, ніхто зі складу сім'ї не може розраховувати на дружню підтримку. У таких сім'ях батькам властивий низький рівень загальної та педагогічної культури. Нехтування потребами дітей може проявлятися від емоційної холодності, небажання батьків належним чином доглядати дитину, забезпечувати умови для її повноцінного навчання та розвитку до фізичних проявів жорстокого поводження з нею. Причиною цьому може бути алкоголізм, наркоманія батьків, психічні відхилення, особливості характеру, що сформувалися на підґрунті їх власного дитинства. Діти з таких сімей мають педагогічну та/або соціальну занедбаність, не відвідують навчальні заклади, можуть бути втягнутими до злочинної діяльності.

Сім'ї з аморальним вихованням дітей та загрозами для життя та здоров'я дитини.

Аморальна поведінка – це поведінка, що характеризується уникненням особистістю дотримання морально-етичних норм, безпосередньо загрожує благополуччю міжособистісних відносин. Вона може виявлятися у агресивних діях, сексуальних девіаціях (неконтрольовані статеві зв'язки, залучення до комерційного сексу, спокушання, ексгібіціонізм та ін.) залученні до азартних ігор на гроші, утриманстві тощо. У підлітковому віці найбільш поширеними є втечі з дому, бродяжництво, шкільні прогули або відмова від навчання, брехня, агресивна поведінка, графіті (настінні малюнки і написи непристойного характеру), субкультурні відхилення (сленг, шрамування, татуювання), статеві зв'язки. Серед дітей молодшого віку – це втечі з дому, крадіжки, жебракування, брехня, лихослів'я, шкільні прогули тощо⁷⁹.

У загальному вигляді моральна культура виявляє потребу людини в доброзичливості, взаємоповазі, приязні як важливих сторонах вирішення матеріальних, побутових, сімейних та інших проблем. Натомість, у родинах з аморальним вихованням майже не задовольняються соціально-психологічні потреби її членів, ніхто зі складу сім'ї не вважає, що його поважають, цінують, кохають. Зникає можливість та бажання дружньої підтримки з боку інших. У таких сім'ях ослаблена моральна атмосфера, у відносинах спостерігаються конфліктність, агресивність, жорсткість та непорозуміння. Батьки мають достатньо низький рівень загальної, педагогічної та моральної культури.

Також спостерігається деформація та руйнування загальносуспільних та особистісних цінностей; виникають ситуації протиставлення сімейних цінностей тим, що декларує суспільство (наприклад, батьки скептично відносяться до поняття національна гордість, готовність до праці, любов, дружба, взаємодопомога, говорячи, що все можна купити за гроші, тощо). Результатом такого аморального виховання може стати як наявність у дитини аморальних якостей (нехтування близькими, егоїзм, жорсткість та жорстокість до оточення, відсутність бажання працювати та інше), так і прояви девіантних форм поведінки (паління, наркотизація, надмірне вживання алкоголю, сексуальна нестриманість тощо). Отже, наслідком цього стають зміни та руйнування взаємин в родині, що може призвести до формування насильницьких відносин як з боку батьків, так і з боку дитини.

⁷⁹ Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб.-пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Змановская. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – 288 с.

Сім'ї з антисоціальним вихованням дітей. Антисоціальна поведінка – це поведінка, що суперечить правовим нормам та загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих людей.⁸⁰ Вона включає в себе дії або бездіяльність, заборонені законодавством. У дорослих людей така поведінка проявляється у формі правопорушень, за які вони несуть адміністративну або цивільно-правову відповідальність. У підлітків така поведінка може виявлятися у хуліганських діях, вандалізмі, насильстві, пограбуваннях, торгівлі наркотичними засобами тощо. У дітей найбільш поширеними є наступні форми такої поведінки: насильство над молодшими та слабшими, жорстоке поводження з тваринами, крадіжки, підпали, руйнування майна. Батьки у таких сім'ях втягують дітей до жебракування, секс-бізнесу, залучають до порнографії, злочинної діяльності, вживання психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків). Формують у дітей антисуспільні та антисоціальні уявлення (расизм, фашизм тощо) та можуть залучати дітей до антисоціальних сектантських угруповань тощо.

Для сімей першого типу характерним є: незначні або часткові порушення виховної функції, що можуть проявлятися у вигляді недостатніх виховних впливів, контролю над поведінкою; застосування покарань, позбавлення задоволень; брак часу на спільне проведення дозвілля; зниження інтересу та зацікавленості до підвищення освітнього рівня дитини; недостатня кількість відповідних віку ігор, іграшок, спортивного інвентарю, навчальних матеріалів, шкільного приладдя, книг. Але це може бути першопричиною, пусковим механізмом правопорушень у підлітковому віці та як наслідок потрапляння в поле зору правоохоронних органів.

Для сімей другого, третього та четвертого типу характерним є значне порушення виховної функції, що може проявлятися у повній відсутності виховних впливів або їх неадекватному застосуванні. Крім того, ці сім'ї відрізняються від інших: відсутністю контролю за поведінкою дитини або наявністю підвищених вимог та жорстких, тілесних покарань, що принижують честь та гідність дитини, фізичним або сексуальним насильством, іншими формами експлуатації дитини; практично повністю відсутні форми спільного проведення дозвілля з дитиною.

З боку батьків спостерігається практично повна відсутність сприяння в отриманні освіти; ігнорування необхідності оформлення дитини до виховних або інших освітніх установ; відсутність контролю стосовно відвідування дитиною цих закладів та відсутність або порушення контакту з вихователями та вчителями. У домівці спостерігається значний брак або повна відсутність відповідних віку ігор, іграшок, спортивного інвентарю, навчальних матеріалів, шкільного приладдя, книг і т.ін. Наявна демонстрація батьками (дорослими членами сім'ї) девіантних моделей поведінки, залучення неповнолітніх дітей в асоціальні і (або) антисоціальні форми поведінки.

II. Сім'ї, з наявністю залежностей у членів сім'ї

У цій групі нами було виділено три типи сімей: сім'ї алкозалежних; сім'ї наркозалежних або хворих на токсикоманію; сім'ї ігроманів.

Всі сім'ї з наявністю залежностей у членів родини мають багато спільних характеристик. У таких сім'ях руйнуються не тільки міжособистісні відносини, але і особистісні властивості їх членів. Схеми поведінки, що притаманні членам родини, не можуть сприяти зміцненню цілісності особистості дитини й адекватному сприйняттю себе та інших людей. Для дітей з таких сімей ускладнені наступні значимі для особистості процеси: прийняття об'єктивної складності навколишнього світу, повноцінна адаптація до мінливих умов, вміння брати на себе відповідальність і робити адекватний вибір. Наявність залежності у одного з батьків та співзалежності в іншого обов'язково формує дисфункціональну сім'ю, в якій страждають діти. Діти батьків, які мають залежності, входять до групи високого ризику розвитку аналогічного захворювання. Так, напри-

⁸⁰ Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб.-пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Змановская. – М.: Издательский центр "Академия", 2006. – 288 с.

клад, за даними НДІ наркології, 65-80% синів та 15-20% дочок хворих на алкоголізм батьків після досягнення зрілого віку самі хворіють на алкоголізм або наркоманію.

Сім'ї алкозалежних. До особливого типу проблемної сім'ї слід віднести сім'ю, де мати і (або) батько зловживають алкоголем, або ж такі проблеми мають інші члени родини, які проживають разом (дорослі діти тощо).

***Алкозалежний** – це людина, хвора на хронічне рецидивуюче захворювання – алкоголізм.*

Алкозалежний не може сказати заздалегідь, коли він буде пити і скільки вип'є, він продовжує пити навіть після того, як алкоголь стає причиною неприємностей в одній або декількох сферах його життя – у відносинах з рідними або друзями, у сфері здоров'я, роботи чи фінансів, в юридичних аспектах життя тощо.

Йдеться про людей, у яких залежність від алкоголю досягла такого рівня, при якому вона вже становить серйозну проблему з точки зору суспільних зв'язків та ослаблення душевного і фізичного здоров'я. Проблема посилюється тим, що алкозалежний сам не може перестати пити або хоча б розумно обмежити вживання алкоголю. Свою пристрасть до алкоголю така людина виправдовує найрізноманітнішими причинами (Додаток 2).

Алкоголізм вражає всю родину. Згідно з оцінками експертів, кожен алкозалежний впливає на життя, принаймні, чотирьох осіб. Якби не були особистісні особливості таких залежних, члени їх сімей зазвичай реагують на тяжкий тягар життя з ними досить добре передбачуваним чином. Перш за все, це небажання сім'ї визнати реальність, причиною чого часто є співзалежність. Сім'я алкозалежного в середньому лише через сім років після появи явних свідчень патологічної пристрасті одного з її членів визнає існування такої проблеми.

***Співзалежність** – це деструктивний вид взаємин між залежною особою та її найближчим оточенням; це емоційний, психологічний та поведінковий патологічний стан, що розвинувся у результаті тривалого стресу та характеризується наявністю емоційної та соціальної залежності від особи, яка має алко- або наркозалежність.*

На ранніх стадіях алкоголізму рідко присутні очевидні ознаки, що дозволяють відрізнити залежну від нього людину, навіть якщо вона помірно або сильно випиває. Коли все ж з'являються перші загрозові симптоми: зростаюче вживання алкоголю, часте сп'яніння, зміни особистості, – то найближчі до алкозалежного люди бувають засліплені особистою лояльністю та страхом перед громадським осудом алкоголізму.

Для членів родини залежного можуть бути характерні такі особливості:

- заперечення проблеми, самообман;
- низька самооцінка, що породжує почуття провини та навіть ненависть до себе як “причини” залежності когось із членів родини;
- неконтрольована агресія;
- тиск та контроль над іншими членами родини, нав'язлива псевдопомога;
- ігнорування своїх потреб;
- проблеми у спілкуванні, замкненість, депресивні стани, суїцидальна поведінка.

Отже, в сім'ї складається ситуація, що може прямо перешкоджати одужанню залежного. Залишається невирішеною ситуація, яка сприяла алкоголізації, виникають додаткові механізми, що замикають та підтримують залежність.

Спотворенню сприйняття реальності алкозалежності в сім'ї сприяє кілька важливих факторів:

- ізолювання та ігнорування проблеми;
- емоційний розлад в родині;
- концентрування сімейної уваги на алкозалежному (центр сім'ї).

Відповідно, за наявності у сім'ї залежних та співзалежних осіб, страждають усі члени родини, та найбільше – діти (*Додаток 3*).

Також, загальною характеристикою таких родин є пряме культивування та повторення дітьми патологічних форм поведінки батьків (наприклад, залежний батько навчає сина пиячити, сваритися, битися, говорячи, що це поведінка справжнього чоловіка). У сім'ї спостерігаються постійні скандали, грубість, насильство з боку батьків як один до одного, так і щодо дітей, відсутність взаєморозуміння.

У цілому, “алкогольні сім'ї” відрізняються редукцією батьківських обов'язків чоловіка і дружини, звуженням кола інтересів і контактів з соціальним оточенням, поверхневою емоційною взаємодією, відсутністю тимчасової перспективи. У дітей алкоголіків часто виникає відчуття власної непотрібності (не сформованість базової довіри до світу) і відчуття безвихідної туги за кращим життям в кращій сім'ї.

Так, насильство в сім'ї та жорстоке поводження з дітьми є, на жаль, невід'ємною характеристикою родин, в яких є члени, що мають залежності.

Знаходження людини у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння досить часто створює умови для скоєння людиною протиправних вчинків різного характеру, в тому числі і насильства. Тому, дільничному інспектору міліції при здійсненні візиту в сім'ї та проведенні профілактичних заходів було б доцільно візуально діагностувати наявність у членів родини алкогольного сп'яніння.

Так, у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння знижується рівень критичності та самоконтролю; змінюється характер сприйняття навколишнього середовища, зовнішності, мови та дій інших осіб; підвищується ступінь імпульсивності, нестриманості та агресивності.

Позиція людини, в якій переважає алкогольна залежність:

- домінування потреби в алкоголізації та відповідні їй мотиви поведінки;
- сформовані спеціальні механізми особистісного захисту (я – не алкоголік, я – як всі; пити – це норма, і так далі, відмова від обговорення алкогольної теми);
- алкогольна установка (пізнавальний компонент: сформовані відчуття, погляди, чуттєвий досвід; емоційний компонент: особливе ставлення до споживання спиртного, відчуття правоти, підвищення настрою; поведінковий компонент: налагодження контакту з іншими алкозалежними, їх всебічна підтримка, ритуалізованість поведінки).

Так, у разі візуальної діагностики алкогольного сп'яніння, яке може бути представлено трьома станами сп'яніння, необхідно звернути увагу на характерні ознаки, притаманні трьом ступеням сп'яніння.

Характерні ознаки, притаманні ступеням сп'яніння

Легкий ступінь сп'яніння. У стані легкого сп'яніння людині притаманні ейфорія, підвищення рівня самооцінки та рівня домагань, послаблення критичності та концентрування уваги, підвищення самовпевненості, образливість. Спостерігаються активізація рухів, гіперемія, зміни кольору обличчя (почервоніння). Людина у такому стані може переоцінювати свої фізичні та інтелектуальні здібності.

Середній ступінь сп'яніння. При достатньо вираженому алкогольному сп'янінні втрачається відчуття міри по відношенню до оточення, оголюються інстинкти. Реакціям на зовнішні подразники притаманне афективне забарвлення. Малозначущі фактори можуть викликати гнів, агресію та лють. Втрачається зв'язаність мислення, порушуються рухливі реакції, спостерігається хитання при пересуванні, знижується больова чутливість та здатність орієнтуватися у просторі.

Тяжкий ступінь сп'яніння характеризується посиленням гальмівної дії алкоголю на нервову систему в цілому. Дедалі збільшується зниження здатності орієнтування у просторі. Спостерігаються серйозні труднощі при пересуванні, сонливість, різке зниження больової чутливості. Спостерігаються

зміни вегето-судинних реакцій, а саме підвищення слиновиділення, блювотиння, посилення діурезу. Посилюється пригнічення нервової системи.⁸¹

Отже, з огляду на зазначене вище, можемо стверджувати, що такі сім'ї повинні якомога раніше бути виявленими та стати об'єктом профілактичної діяльності як дільничного інспектора, так і соціальних служб, що мають бути повідомлені про існування такої родини, особливо, якщо у ній є неповнолітні.

Сім'ї наркозалежних або хворих на токсикоманію. Такі сім'ї мають ряд спільних характеристик із родинами алкозалежних, про яких мова йшла вище, оскільки будь-яка залежність є хронічним, рецидивуючим захворюванням, що має спільні ознаки перебігу та часто – однакові наслідки не лише для самого залежного, а й для всіх членів його родини.

На відміну від алкоголізму, який часто “унормований” суспільством та ставлення до якого з боку суспільства є більш лояльним, наркозалежність сприймається з острахом та вважається недопустимою, наркозалежні є, як правило, стигматизованою з боку громади групою. Відповідно, додатковою характеристикою сімей, які мають наркозалежних осіб, є ще більша закритість, небажання звертатися по допомогу тощо.

Окрім того, для членів родин, де є наркозалежні, так само характерною є *співзалежність* із усіма її вище названими характеристиками, що часто і перешкоджає розв'язати проблеми залежної людини та є, на рівні із залежністю, також причиною насильства в сім'ї (у першу чергу – психологічного) та жорстокого поводження з дітьми (наприклад, коли мати майже забуває про існування у родині дітей, намагаючись надати псевдодопомогу чоловікові, огортаючи його турботою та/або тотальним контролем та вважаючи, що саме таким чином вона “захистить” його від наркотиків).

Прояви насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми також можуть бути пов'язані із фінансовою стороною вживання наркотичних речовин. Так, не маючи грошей на наркотики, одні члени родини можуть підштовхувати інших, залежних від них (у першу чергу – психологічно, а також – економічно, зокрема, через спільне житло тощо), до кримінальних дій (крадіжок, пограбувань, шахрайства), до жебракування, залучення до секс-бізнесу. Часто залученими у такі дії можуть бути саме діти, які змушені нести на собі тягар таких родинних стосунків та “особливостей”.

Тому, безпосередньо спілкуючись з сім'ями наркозалежних або хворих на токсикоманію, працівникам міліції необхідно володіти вміннями візуального діагностування людини, яка знаходиться в стані наркотичного сп'яніння.

Загальні та непрямі ознаки людини, яка знаходиться в стані наркотичного сп'яніння:

- зовнішній вигляд і поведінка нагадують стан алкогольного сп'яніння;
- відбувається звуження, спотворення або помутніння свідомості;
- безпричинна веселість, смішливість, балакучість, злісність, агресивність, що не відповідає ситуації;
- підвищена жестикуляція, надмірність рухів, непосидючість або, навпаки, знерухомленість, млявість, розслаблення, прагнення до спокою;
- зміна координації рухів, порушення їх відповідності (розмашистість, різкість, неточність), нестійкість під час ходьби, похитування тулуба навіть в положенні сидячи (особливо явне при закритих очах);
- порушення почерку;
- зміна кольору шкірних покривів;
- підвищене слиновиділення або, навпаки, сухість у роті, сухість губ;
- прискорення мови, підкреслена виразність чи ж сповільненість, невиразність, нечіткість мови – “каша в роті”;
- виглядає старшим за свої роки, з сухою, в'ялою, покритою передчасними зморшками або

⁸¹ Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: навч. посіб. / Ю.Б. Ірхін. – К. : РВЦ НАВСУ, КЮІ, 2005. – 164 с.

пастозною шкірою, тьмяним, ламким волоссям. При зловживанні ефедрином волосся на голові склочене, сплутане, “стоїть дибки”. Нігті –ламкі, обломлюються шарами (особливо в опіоманів). У багатьох немає зубів;

- зловживання опіатами та ефедрином призводить до втрати ваги до 7–15 кг і більше;
- на тілі є сліди ін’єкцій (частіше у ділянці ліктьових згинів, на передпліччях, тильній стороні кистей, стоп, на шиї тощо). Вени – ущільнені, прощупуються у вигляді щільних джгутів, спостерігаються пігментовані темні “доріжки” вен зі слідами свіжих та старих ін’єкцій. На шкірі з’являється множинний гнійничковий висип, що залишає після себе пігментні плями. Запалення в місцях ін’єкції залишають грубі рубці після розкриття або гнійників, що прорвалися.⁸²

Сім’ї ігроманів. Більшості патологічних ігроманів притаманні глибинна невпевненість в собі, низька самоповага. При цьому вони відчувають компенсаторну потребу бути значимими. Вони заглиблюються у світ власних фантазій, який побудований навколо азартної гри, реальний світ сприймають вороже, що часто відбувається внаслідок тривалого занурення у світ жорстоких комп’ютерних ігор. Ігроману доводиться “вбивати” комп’ютерних “ворогів”, а ті, у свою чергу, намагаються “вбити” його. Людина, перебуваючи тривалий час у такому середовищі, переносить його закони на реальний світ: починає відчувати себе більш уразливою, вважає, що більшість людей вороже налаштовані, і світ, в цілому, є більш небезпечним, ніж є насправді. Такі особливості ігроманів можуть стати причиною прояву агресії саме в родині, комфортному для нього місці, де він почуває себе господарем. Форма агресивного поведіння може варіювати від вербальних висловлювань до фізичного насильства тощо.

Окрім того, між ігроманом та членами його сім’ї формуються специфічні форми міжособистісного спілкування (неувага до співрозмовника, нездатність зрозуміти його переживання і дати йому висловитися, дистанційованість у відносинах, підозрілість, риси самовдоволення, критичний настрій до будь-яких думок, крім власних).⁸³

Однією з проблем ігроманів, які грають не вдома за комп’ютером, а відвідують різноманітні ігрові заклади (які найчастіше працюють нелегально), є питання пошуку коштів. Часто засліплені азартом та бажанням отримати грошову винагороду, ігромани програють останні кошти, виносять з дому дорогі речі, а коли всі ресурси вичерпано, починають брати у борг. Відповідно, страждає родина такої людини, діти, яких такий батько або навіть обоє батьків позбавляють необхідних для їх життя та розвитку ресурсів. Нехтування потребами дітей є однією з ознак жорстокого поведіння з дітьми. Тому в сім’ях, із наявністю ігрової залежності у членів родини, також може виникнути підґрунтя для формування насильницьких відносин.

III. Сім’ї, із наявністю у членів родини хронічних соматичних або психічних захворювань

У цій групі нами було виокремлено три типи сімей: сім’ї, члени яких мають інвалідність; сім’ї, члени яких мають психічні захворювання або розлади поведінки; сім’ї, члени яких хворі на хронічні захворювання (туберкульоз, цукровий діабет, захворювання щитовидної залози).

Сім’ї, члени яких мають інвалідність. Інвалідність – це специфічна особливість розвитку та стану особистості, що супроводжується обмеженнями життєдіяльності в найрізноманітніших її сферах. Внаслідок цього інваліди стають особливою соціально-демографічною групою з низьким рівнем доходу, проблемністю працевлаштування та невисокою можливістю отримання конкурентоздатної освіти.

⁸² Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативної-службової діяльності органів внутрішніх справ України: навч. посіб. / Ю.Б. Ірхін. – К. : РВЦ НАВСУ, КЮІ, 2005. – 164 с.

⁸³ Теперик Р.Ф., Жукова М.А. Психологические аспекты Интернет-зависимости // Игровая зависимость: мифы и реальность. Материалы международной конференции / Под ред. акад. РАМН Т.Б. Дмитриевой. – М.: РИО ФГУ “ГНЦ ССП Росздрава”, 2007. С. 138-146.

ти. Сім'ї осіб, які мають інвалідність, можуть потрапляти у складні життєві обставини, викликані постійними стресами, станом здоров'я та постійними витратами на лікування, відповідно – економічними проблемами, особливостями комунікації у родині тощо. Часто такі складні життєві обставини сім'ям самостійно подолати важко або навіть неможливо. Ситуація може ускладнюватися також психологічним станом людини, яка має інвалідність. Це може бути формування комплексу неповноцінності на фоні тотальної залежності від інших членів родини, зниження рівня власних домагань, затяжні депресії аж до думок про самогубство, істеричні прояви тощо. Отже, інвалідність може стати причиною глибокої і тривалої соціальної дезадаптації всієї сім'ї.

Члени родини можуть впадати у відчай (хтось плаче, хтось – несе біль в собі), можуть стати агресивними й озлобленими, повністю віддалитися від друзів, знайомих, часто і від родичів.

У таких родинях суб'єктом, який чинить насильство, може бути:

- сама людина з інвалідністю, звісно, у першу чергу, мова йде про психологічне насильство щодо інших;
- члени родини, які можуть чинити насильство щодо інваліда.

Часто об'єктом насильства в сім'ї може стати дитина з інвалідністю, яка повністю залежна від своїх батьків, їх волі, не лише економічно, а й психологічно, та жодним чином не може протистояти їх намірам та вимогам. У такий родині насильство може проявлятися у різних формах як у вигляді економічного (гроші витрачаються не на інваліда, обмеження задоволення базових потреб), так і у вигляді психологічного, фізичного та, навіть, сексуального насильства.

Сім'ї, члени яких мають психічні захворювання або розлади поведінки. Можна виокремити такі спільні риси, що притаманні сім'ям, в яких один з членів має нервово-психічні розлади:

- Високе (часом нестерпне) нервово-психічне та фізичне навантаження на сім'ю в цілому і окремих її членів, невпевненість в завтрашньому дні, тривога. Скандали, в тому числі у нічний час, несподівані зникнення з дому, разом з болісною тривогою про те, що може статися, – все це часті події, що визначають соціально-психологічну атмосферу такої родини.
- Негативний емоційний вплив особистості хворого і його поведінки на інших членів сім'ї.
- Порушення сімейних взаємин. Сімейні функції не виконуються, утворюються “функціональні порожнечі”, відбувається зміщення взаємин.
- Зниження соціального статусу сім'ї в цілому та окремих її членів.
- Характерною ознакою сім'ї з індивідом, який має нервово-психічні розлади, є особливий психологічний конфлікт, що виникає у членів такої родини. З одного боку, під впливом громадської думки вони відчують себе винними за поведінку індивіда з нервово-психічними порушеннями. Однак, з іншого боку, сім'я відчуває, що зусилля виявляються марними.
- Феномен “супроводжуючого захворювання”. Мова йде про нервово-психічний розлад іншого члена (або членів) сім'ї, який, частіше за все, менш помітний. Особове значення має породження такою родиною так званих “патологізуючих ролей”, в результаті чого захворювання “передається” від індивіда з нервово-психічними порушеннями до іншого члена сім'ї.

Тому у цих сім'ях також формується підґрунтя для формування насильницьких стосунків, основою яких може стати деформування міжособистісних відносин з проявами агресії як з боку хворого, так і щодо нього.

Сім'ї, члени яких хворі на хронічні захворювання (туберкульоз, цукровий діабет, захворювання щитовидної залози). Важка хронічна соматична хвороба когось з членів сім'ї, як і у сім'ях попередньої групи, виступає фактором повного або часткового випадання хворої людини із повноцінного сімейного життя.

Хвороба будь-якого члена сім'ї обов'язково відображається на інших. З'являються особливі правила сім'ї, як-от: вести себе тихіше, не приводити друзів, коли у хворого напад; не розповідати ін-

шим про хвороби; стежити за поведінкою або благополуччям хворого замість того, щоб просто жити і насолоджуватися життям у своє задоволення. Тобто деформується функціонування сім'ї, рольовий розподіл, змінюються взаємини між членами родини, формується залежна поведінка як у хворого, так і в інших членів родини, змінюється “рухливість” та соціальний статус сім'ї. Якщо в сім'ї буде створено сприятливий клімат, якщо стресовість таких ситуацій зменшена, то психологічна шкода від такої хвороби може бути зведена до мінімуму. У протилежному випадку, щодо хворого члена родини можливі прояви всіх видів насильства.

IV. Сім'ї, які вирізняються за віком батьків, а також складом та повнотою

У цій групі нами було виокремлено п'ять типів сімей: сім'ї дуже молодих та дуже літніх батьків; неповні сім'ї (не має батька або матері); сім'ї з прийомними дітьми (прийомні сім'ї); сім'ї, які мають дітей-вихованців (дитячі будинки сімейного типу); опікунські сім'ї.

Сім'ї дуже молодих та дуже літніх батьків. Для сімей такого типу характерним є поступове пристосування подружжя до спільного життя на основі позитивних почуттів і поваги один до одного. Протягом проходження шлюбної адаптації, періоду народження дитини молоді батьки можуть бути недостатньо підготовленими до труднощів, що супроводжують цей етап розвитку сім'ї. У цей період можливе виникнення протиріч між подружжям стосовно виконання виховних, господарських функцій тощо. Як наслідок виникнення конфліктних ситуацій, що можуть призвести до насильства між подружжям, так і з боку батьків щодо дитини.

Сім'ї дуже літніх батьків мають інші особливості. На фоні сформованості загального укладу життя: традицій, правил, розподілу часу у батьків можуть виникати проблем зі здоров'ям, що призводить до невпевненості у своїх силах, можливості забезпечити дитину всім необхідним та надати надійну “путівку в життя”. Внаслідок цього, з одного боку, батьки можуть занадто піклуватися дитиною (гіперопіка), що сприяє в подальшому формуванню її неготовності до самостійного життя та відповідальності за свої дії. З іншого боку, у літніх батьків адаптація до необхідності виконання виховної та соціалізуючої функції може проходити важко та конфліктно. Все це може призвести до формування насильницьких стосунків як між подружжям, так і щодо дітей.

Неповні сім'ї (немає батька або матері). Дефекти в структурі батьківської родини можуть негативно позначатися на формуванні особистості дитини, підлітка. В одних сім'ях діти не знають свого батька чи своєї матері з моменту народження. В інших вони втрачають одного з них у свідомому віці. Один з негативних факторів неповної сім'ї пов'язаний з явищем емоційного дискомфорту. Він характеризується комплексом психологічних реакцій і переживань, які у дітей та підлітків носять частіше негативний характер, породжуючи в них почуття власної неповноцінності, задрощів, емоційного голоду. Така ситуація породжує підвищений інтерес до своїх переживань, зневагу до переживань дорослих, недобррозичливість до батька чи матері, які залишили сім'ю. Крім того, існує можливість, що у неповних сім'ях внаслідок зайнятості одного з батьків (батько або мати багато працюють для вирішення матеріальних потреб родини) діти залишаються без нагляду, сам на сам, що може породжувати емоційне відчуження між дитиною та працюючим батьком. Наступним етапом руйнування відносин може бути перехід непорозуміння, сварки, конфлікти, бійки та насильство. Ще одним аспектом формування передумов насильства та жорстокого поводження з дітьми у неповних родині може бути неадекватна оцінка одним із подружжя причин розірвання стосунків, а саме звинувачення дитини в тому, що вона винна у цій ситуації, наприклад, батько пішов через те, що дитина була неслухняною. Або під впливом негативних емоцій, болю, в стані перезбудження асоціювання дитини з тим з батьків, який пішов (“ти – такий самий бовдур, негідник... як і він!”).

Виходячи з цього, формування насильницьких стосунків у неповних сім'ях може проходити за двома напрямками: між батьком/матір'ю та дитиною, з якою вони мешкають, або між дитиною та членом родини, який покинув сім'ю.

Сім'ї з прийомними дітьми (прийомні сім'ї). Прийомна сім'я розглядається як тимчасова форма влаштування дітей.

***Прийомна сім'я** – це сім'я або особа, яка не перебуває в шлюбі і добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання. Порядок прийому дітей в сім'ю встановлено Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565.*

Дитині необхідно адаптуватися до особливостей функціонування сімейної системи (в іншому випадку вона може бути психологічно відкинута, що може виступати підґрунтям для формування насильницьких стосунків як між батьками та дитиною, так і інших дітей між собою). У процесі адаптації сім'я намагається змінити дитину, пристосувати її до вимог своєї системи. Така адаптація може проходити різними шляхами та з різними цілями. Це може бути джерелом конфліктів та непорозумінь. Такі непрості стосунки можуть виникнути як між прийомними дітьми, так і між рідними та прийомними дітьми. Боротьба за прихильність батьків, “дитячі ревності” можуть породжувати непорозуміння і з боку батьків, та як наслідок – виникнення жорстокого поводження та насильства. Крім того, в таких сім'ях може існувати підґрунтя для виникнення економічного насильства при розподілі державної допомоги на утримання прийомних дітей (витрата грошей на особисті потреби або потреби рідних дітей при ігноруванні потреб прийомних дітей). Також описано випадки, коли прийомні батьки/батьки-вихователі, яким держава довірила виховання дітей, жорстоко поводитись з ними, залучали дітей до релігійних сект та угрупувань, а іноді навіть здійснювали сексуальне насильство щодо своїх прийомних дітей, дітей-вихованців.

Сім'ї, які мають дітей-вихованців (дитячі будинки сімейного типу – ДБСТ).

***Дитячий будинок сімейного типу** – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.*

Порядок функціонування такої сім'ї визначено Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564.

Загострення взаємин можливе як між дітьми (боротьба за прихильність батьків, умисне порушення правил та норм, знущання, нехтування інтересами інших, суперництво, ворожнеча, агресивність, бійки), так між дорослими (різні погляди на виховання, розподіл обов'язків, привілеїв, часу, емоційна нестійкість у відношеннях), а також – між дорослими та дітьми.

Окрім того, прийомні батьки (які створюють прийомні сім'ї) та батьки-вихователі ДБСТ, не зважаючи на відбір державними структурами кандидатів, які бажають створити вказані форми сімейної опіки, можуть керуватися не завжди позитивними щирими мотивами, що передбачають допомогу дітям. Іноді мотивація може бути корисницькою (отримання коштів на дітей та використання їх не за призначенням), іноді – бажання задовольнити свої власні потреби за рахунок дітей (допомога по господарству, обробка гектарів землі фермерських угідь тощо). Як і в попередній групі сімей, в цій групі з боку батьків-вихователів можуть бути прояви як фізичного, так і сексуального насильства, тощо.

Опікунські сім'ї. В опікунських сім'ях існують специфічні проблеми, які ускладнюють соціальну адаптацію дітей. Серед них – похилий вік опікунів, поганий психофізичний стан, матеріальні труднощі, що не дозволяють дітям здобути якісну освіту, розвинути здібності та інтереси. Так, не справляю-

чись з вихованням, бабусі застосовують гіперпротекцію і гіперопіку. Діти рано дорослішають і беруть на себе відповідальність за своїх старих опікунів. Ці проблеми згладжуються, якщо в сім'ї опікунів є молодші родичі: тітки, дядьки, старші сестри і брати. Особливу групу дітей становлять діти, які нещодавно взяті під опіку, які пережили смерть батьків. Опікуни не знають, як допомогти дитині, часто неправильними діями посилюють її негативний стан. Найчастіше опікунами виступають родичі-пенсіонери (бабусі та дідуся дітей), рідше – сторонні люди. Саме група нерідних опікунських сімей потребує особливої уваги.

Якщо опікуни з дитиною продовжують жити разом з батьками, то в таких сім'ях виникають значні проблеми: батьки, які п'ють, живуть на пенсії опікунів або дитячі грошові утримання, соціальна адаптація дітей утруднена напруженою обстановкою, діти бояться своїх батьків, відчувають жорстоке поводження. Іноді травмуючим фактором є проживання з психічно хворими батьками.

V. Сім'ї, які мають специфічні проблеми

У цій групі нами було виокремлено п'ять типів сімей: сім'ї, члени яких були раніше засуджені; сім'ї, члени яких входять до складу релігійних сект та конфесій і під приводом виконання обрядів можуть заподіяти шкоду життю, психічному або фізичному здоров'ю членів родини; сім'ї, члени яких входять до складу радикальних угруповань (неонацисти, радикальні націоналісти, неофіційні фан-клуби); сім'ї з різними рівнями матеріальної забезпеченості (високий рівень, низький та дуже низький рівень матеріальної забезпеченості); сім'ї мігрантів, біженців.

Сім'ї, члени яких були раніше засуджені. Злочинна історія дорослих членів сім'ї демонструє дітям зразок антигромадської поведінки, породжує або поглиблює сімейні конфлікти, підсилює криміногенний потенціал сім'ї. Кримінальна субкультура глибоко впливає на формування особистості неповнолітніх, що, у свою чергу, сприяє наслідуванню неповнолітніми кримінальної форми поведінки. Таким сім'ям можуть бути притаманні девіантні форми поведінки (алкоголізм, наркоманія, залучення до секс-бізнесу) на фоні недостатнього матеріального забезпечення. Це підштовхує членів родини як раніше засуджених, так і ні, до пошуку шляхів задоволення базових потреб родини та всіх її членів. Формою задоволення потреб найчастіше виступає злочин. Судимість одного з членів сім'ї (найчастіше, це батьки чи старші брати/сестри) збільшує ймовірність скоєння злочину іншими членами сім'ї, насамперед неповнолітніми, в 4–5 разів. В таких сім'ях спостерігаються вертикальні та горизонтальні порушення функціонально-рольової структури, що сприяє виникненню протиріч як всередині родини між її членами, так і з навколишнім середовищем. Це може стати передумовою застосування насильства як форми відносин між членами родини.

Сім'ї, члени яких входять до складу релігійних сект та конфесій і під приводом виконання обрядів можуть заподіяти шкоду життю, психічному або фізичному здоров'ю членів родини.

В людини, яка пов'язала своє життя з сектою, змінюються і звужуються всі ціннісні критерії життєдіяльності і світогляду. Вона повністю ідентифікує себе з цінностями секти.

Стрижнем життя сектанта є ідея щастя і порятунку, а також віра в те, що рятуються ті, хто живе тільки за принципами і правилами секти. Решта – неминуче і назавжди загине духовно, морально і фізично. Сектант поступово відгороджується від світу, деградує і переходить на особливу мову спілкування.

Особливо небезпечним є так зване зомбування, що повністю руйнує психіку. Члени секти підкоряються жорсткій дисципліні, що носить часто характер тоталітарного поневолення з придушенням особистості, культивується відчуття непереборної боязні відходу з секти.

У багатьох сектах керівні центри та основні джерела фінансування перебувають за кордоном. Авторитет вчителя в сектах надзвичайно високий. Під його впливом знаходяться близьке оточення (довірені особи), середня ланка – активісти й рядові сектанти. Заради інтересів секти її членам дозволяються будь-які вчинки, обман, зрада тощо, аж до злочину.

Сім'ї, члени яких входять до складу релігійних сект та конфесій, відрізняються суворою дисципліною, формуванням стосунків на основі підкорення та слухняності. Передумова формування насильницьких стосунків може виникнути при бажанні когось з членів родини покинути секту, або при примусовому втягненні в діяльність секти. Крім того, в таких сім'ях існує підґрунтя для економічного насильства, оскільки ті, хто залучений до складу релігійних сект та конфесій, під впливом вчителя, виносять з дому речі та гроші задля задоволення потреб братів та сестер по сектантському угрупованню, таким чином позбавляючи членів своєї родини можливості задоволення як матеріальних, так і соціально-психологічних потреб, тощо.

Сім'ї, члени яких входять до складу радикальних угруповань (неонацисти, радикальні націоналісти, неофіційні фан-клуби)

Фанат – людина, якій є притаманним тривалий та стабільний потяг до певного предмету. Предмет потягу може являти собою людину (або групу людей), спортивні клуби, предмети мистецтва, ідеї тощо. Фанат нетерпимий до інших поглядів і агресивно відстоює свою точку зору.

***Фанатизм** – емоційний прояв, що характеризується надмірним завзяттям, ентузіазмом, одержимістю, сліпою вірою в правоту своїх (найчастіше, екстремальних релігійних чи політичних) переконань, в перевагу і винятковість предмета свого обожнювання.*

Фанатик, як правило, нетерпимий до інших поглядів та агресивно відстоює свою точку зору. Серед футбольних фанатів, наприклад, це називається “відстоювати кольори”, “боротися за кольори” і т. д. Фанати – люди, які бачать і думають лише про свого кумира, обожнюючи його. Вони організують зустрічі, під час яких обговорюють останні новини в житті їх кумира.

Зазвичай членами таких угруповань стають вихідці з неповних сімей, люди, які з тих чи інших причин відчували труднощі в межах існуючих суспільних структур, втратили роботу або взагалі її не мали. Почуття відчуження, що виникає в подібних ситуаціях, змушує людину приєднатися до групи, яка здається йому настільки ж антисоціальною, як і він сам.

Загальною рисою **неонацистів, радикальних націоналістів та терористів** є, також, сильна потреба у належності до групи подібних людей, і це пов'язано з проблемами самоідентичності. Їм найчастіше притаманні такі якості:

- відданість своїй справі і своїй організації;
- готовність до самопожертви;
- витриманість, дисциплінованість, здатність контролювати свої емоції, пориви, інстинкти;
- вміння дотримувати конспірацію, регулювати задоволення своїх потреб;
- покора, беззастережне підпорядкування лідеру;
- колективізм – здатність підтримувати хороші стосунки з усіма членами групи.⁸⁴

Для особистості представників **радикальних угруповань** характерним є те, що весь світ замикається на своїй групі та її цілях. Тому організація накладає жорсткі вимоги на індивідуальність людини, її поведінку та життєдіяльність в цілому, обмежуючи свободу її вибору. Найбільшого розвитку такі ідеї набувають у представників терористичних груп. Серед основних мотивів терористичної діяльності виокремлюють: 1) меркантильні мотиви; 2) ідеологічні мотиви; 3) мотиви активної зміни світу; 4) мотив влади над людьми; 5) мотиви інтересу і привабливості тероризму як особливої діяльності; 6) “товариська” мотивація; 7) мотив самореалізації.

Релігійне “обрамлення” ідей боротьби, помсти чи відплата не стільки створює особливий кодекс поведінки, скільки визначає специфічний соціальний зв'язок між членами конкретної національної або соціальної групи, що відображає загальнолюдську потребу злиття з чимось більшим (напов-

⁸⁴ Ольшанский Д.В. Психология масс / Д.В. Ольшанский — СПб: Питер, 2001. – 368 с.

ним високим змістом), ніж просто з конкретною групою. Одним з найважливіших чинників такого ідейного злиття є уявлення про смерть та потойбічне життя. У культурі соціумів, які поповнюють ряди терористів, їх смерть вважається героїчною і благородною жертвою, подвигом мучеництва і практично завжди викликає схвалення і підтримку, які переносяться на сім'ю і весь рід терориста. Це не означає, що сім'ї заохочують смертників або не відчують почуття горя, а й сім'ї, і самі терористи знають, що, поряд зі скорботою і болем втрати, у рідних буде і розуміння, і навіть гордість. Така смерть вважається не самогубством, а мучеництвом, при якому конкретна особистість назавжди зливається з історією суспільства або нації, з його проминулим, сьогоденням і майбутнім. Тому для багатьох молодих людей вступ до такої організації може бути бажаним, крім того, для поповнення своїх рядів в організації залучаються і діти, іноді проти їх волі. Жорсткі тренування з використанням зброї, формування навичок вбивати, обмеження у задоволенні потреб калічать дитячу психіку, що призводить до зміни світогляду та зміцнення ідей помсти та терору у свідомості молодих людей.

Тому в сім'ях, члени яких входять до складу радикальних угруповань, порушуються зв'язки, рольова структура та функціональний розподіл. Члени родини або намагаються відірвати “залежного” від угруповання, або самі потрапляють до їх лав.

Сім'ї з різним рівнем матеріальної забезпеченості (високий рівень, низький та дуже низький рівень матеріальної забезпеченості).

У сім'ях з *високим рівнем матеріальної забезпеченості* більшість дітей позбавлена можливості спілкування з батьками, вони живуть в умовах гіпоопіки: батьки постійно зайняті, передовіряють виховання дітей няням, родичам, підтримують соціальний престиж, будують кар'єру, відкуповуються від дітей модними речами та іграшками. Стосунки в сім'ї формально-рольові. Результат – повна та неконтрольована свобода, нехтування стосунками, що може призвести до того, що діти виростають несамостійними, неробами, із наявністю залежностей, злочинцями. Наявність грошей допомагає вирішувати одні проблеми, але створює інші.

Крім того, в таких сім'ях можуть бути сформованими фінансово-залежні відносини одного з членів сім'ї від інших. Це створює умови для економічного насильства як у вигляді тотального дріб'язкового контролю грошових витрат, переліку обмежень, наприклад, у кишенькових грошах, так і у формі не інформування фінансово-залежного про прибутки родини та унеможливлення його доступу до сімейного бюджету.

Малозабезпечена сім'я від забезпеченої вирізняється не тільки кількістю грошей, а й швидкістю задоволення актуальних потреб. Малозабезпечена сім'я стає дисфункціональною внаслідок того, що відсутня матеріальна можливість одночасного задоволення кількох актуальних потреб і задовольняється тільки домінуюча.

Діти з малозабезпечених сімей з малих років звикають до почуття “обділеності” поруч з більш забезпеченими однолітками, поглядають на них звисока. У такій ситуації батькам дуже важко пояснити дітям, що можна бути щасливим, не маючи багато грошей. У сім'ях з низьким рівнем достатку, де мимоволі існує жорстка фінансова дисципліна, часто існують і жорсткі внутрішні правила. У сім'ях, де батьки через малу зарплату беруться за будь-яку роботу, щоб хоч якось вижити, існує так званий “спартанський” тип виховання, що зводить до нуля емоційний контакт з дитиною через постійну зайнятість батьків, у яких часто немає ні часу, ні сил підтримати дитину, вселити в неї віру у власні сили, а це все більше і більше збільшує вантаж неспіху. Крім того, у малозабезпечених сім'ях діти можуть втягуватися у жебратство як рідними батьками, так і під впливом однолітків. Таке становище може обтяжуватися тим, що члени родини з різних причин починають вживати алкоголь або наркотичні засоби, долаючи таким чином проблеми та труднощі. Становище родини погіршується, рівень її дисфункціональності зростає, що, у свою чергу, надає можливість формуванню насильницьких стосунків між всіма членами родини.

Сім'ї мігрантів, біженців. Деадаптовані сім'ї мігрантів, біженців та переселенців, по-перше, не виконують у повному обсязі основні функції, по-друге, негативно впливають на формування особистості дітей.

Зміна звичного середовища та регіону проживання сприяє розвитку ситуації “соціокультурного ризику”, яка є підґрунтям для позбавлення дітей та всієї родини життєво необхідних умов для нормального розвитку та функціонування. Відомо, що діти біженців часто отримують психічні травми, будучи свідками вбивства або загибелі своїх батьків чи близьких. Такі травматичні події залишають в психіці дитини глибокий слід, який довго зберігається в її пам'яті та негативно впливає на її подальший розвиток.

Діти в сім'ях біженців, вимушених переселенців відчувають нестачу їжі, відсутність медичного обслуговування, належного житла, позбавлені права на освіту та повноцінний розвиток тощо. Все це призводить до фізичного ослаблення організму, виснаження емоційного потенціалу особистості. Такі обставини можуть зробити дитину злочинцем чи підштовхнути її до інших форм девіантної поведінки, якщо їй не буде надана своєчасна кваліфікована допомога компетентних фахівців.

Існують ряд факторів сімейної поведінки, що *позитивно впливають на адаптацію*: спільне переживання травматичного досвіду з обговоренням ситуації (в тому числі з дітьми); можливість ділитися інформацією з пережитими почуттями (в тому числі і негативними) в період після травми; позитивна підтримка членами сім'ї один одного; спільний розвиток нової системи “соціальної підтримки”; можливість відпочинку, збереження рекреативної функції сім'ї.

З іншого боку, відзначаються і *негативні явища* в сім'ях в умовах вимушеної міграції: сприйняття сім'ями даної ситуації як “наси́льство”, “жорстокість” з боку суспільства; виникнення у зв'язку з цим реакції протесту, захисту, агресії, небажання виконувати загальноприйняті у даному суспільстві правила; порушення структури сімейного виховання дітей; підвищення схильності дітей фізичному, психологічному та соціальному ризику; зростання числа домашніх конфліктів.

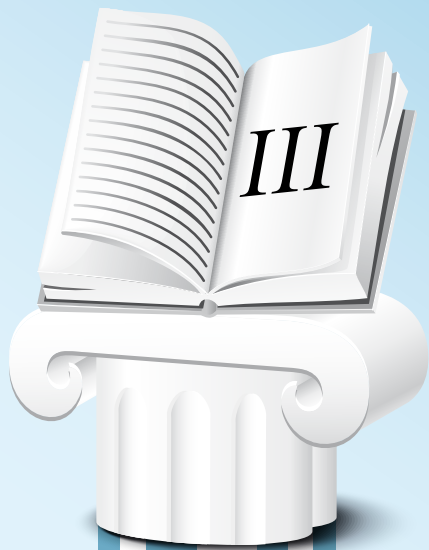
У таких сім'ях жінки та дорослі дочки можуть відчувати ряд обмежень:

- відсутність дозволу працювати за межами дому, залишати будинок без супроводу чоловіка, брати участь у прийнятті рішень, що стосуються родини;
- маніпулювання необізнаністю жінок в міграційних питаннях. Так, чоловіки можуть стверджувати, що лише вони мають підстави для набуття статусу біженця, а жінки можуть його отримати, лише будучи частиною родини чоловіка;
- формування уявлення у жінки, що вона не може шукати допомоги за межами дому;
- обмеження кола спілкування з родиною або етнічною спільнотою;
- погрози, що в разі непослуху жінку відправлять на батьківщину;
- жінка може стати жертвою переслідування, примусового шлюбу, несприйняття громадою;
- велика кількість проблем через погане знання української (російської) мови.

Все це може сприяти формуванню насильницьких стосунків у родині, а саме, застосування насильства (фізичного, економічного, психологічного, сексуального) до жінок та дітей.

Такий підхід до типології сімей “групи ризику” щодо вчинення насильства та жорсткого поводження з дітьми може сприяти більш детальному розгляду їх психологічних характеристик що, у свою чергу, сприяє виокремленню основних напрямків, форм та методів здійснення профілактичної роботи з ними дільничними інспекторами міліції.

Але слід зауважити, що кожна конкретна сім'я може одночасно бути обтяженою декількома складними життєвими обставинами, що може потребувати залучення до профілактичної діяльності більшої кількості суб'єктів. Крім того, сім'ї “груп ризику” у чистому вигляді практично не існують, тому кожна конкретна сім'я може одночасно поєднувати в собі психологічні характеристики та ознаки декількох типів. Тому здійснення профілактичної роботи з попередження насильства та жорсткого поводження з дітьми потребує комплексного та системного підходу.

ЗМІСТ ТА ФОРМИ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І ЩОДО РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ СІМЕЙ

- 3.1. Сутність, види, форми та методи профілактики насильства в сім'ї
- 3.2. Система суб'єктів профілактики насильства в сім'ї
- 3.3. Загальна профілактика насильства в сім'ї в діяльності дільничних інспекторів міліції (первинна профілактика)
- 3.4. Особливості профілактичної роботи дільничних інспекторів міліції з різними категоріями сімей (вторинна профілактика)
- 3.5. Індивідуально-профілактична робота дільничних інспекторів міліції (третинна профілактика)

3.1. Сутність, види, форми та методи профілактики насильства в сім'ї

У випадку насильства у сім'ї від професійності дій першої неупередженої, наділеної державними повноваженнями особи, якою є працівник міліції, багато в чому залежить можливість конструктивного вирішення конфлікту, психологічне здоров'я родини, її здатність до повноцінного функціонування. Серед повноважень працівників служби дільничних інспекторів, визначених ст. 6 Закону України “Про попередження насильства у сім'ї”, є такі: виявлення причин та умов, що сприяють актуалізації насильства у сім'ї, й вжиття заходів щодо їх усунення; профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства у сім'ї, та проведення з ними виховної та попереджувальної роботи; відвідування сімей, члени якої перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання та проведення з ними профілактичної роботи; винесення офіційних попереджень членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства; вжиття відповідних заходів щодо припинення насильства у сім'ї, а також дій членів сім'ї, спрямованих на втілення реальної загрози вчинення насильства у сім'ї; повідомлення членів сім'ї, в якій виникає реальна загроза вчинення насильства або вже було вчинене насильство, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися; направлення жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для жертв насильства у сім'ї; виносять захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом; контролюють виконання вимог захисних приписів; направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми; взаємодіють із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства у питаннях попередження насильства в сім'ї.

Таким чином, здійснюючи протидію насильству в сім'ї, працівник міліції має оволодіти спеціальними знаннями та вміннями. Зокрема, він повинен знати основні причини та умови появи насильства у сім'ї, володіти методикою профілактичного впливу на особу, яка вчиняє насильство в сім'ї (далі – кривдника), так і надання практичної допомоги жертві сімейного насильства.

Термін “профілактика” (від грецького “запобіжний”) перейшов із медичної практики масових щеплень з метою недопущення захворюваності, санітарного контролю за станом питної води, харчових продуктів і т.ін., і звичайно асоціюється із запланованим попередженням якоїсь несприятливої події.

Так само і в правоохоронній практиці під профілактикою розуміють діяльність, спрямовану на усунення, нейтралізацію або ослаблення криміногенних факторів (причин та умов), що породжують злочини чи правопорушення, або сприяють їм⁸⁵.

Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних факторів, що зумовлюють протиправну поведінку людей. Детермінанти злочинності, котрі є об'єктами профілактичного впливу, це різноманітні процеси суспільного буття: економічні, політичні, соціальні та інші, а також процеси людської діяльності та свідомості. Тому діяльність суб'єктів з обмеження, нейтралізації та усунення дії детермінантів злочинності потребує застосування профілактичних та безпосередньо запобіжних заходів у комплексі, системно. Це підтверджується й висловом С.М. Іншакова, на думку якого, “системний вплив на злочинність – складний процес, у ході якого суб'єкт (система суб'єктів) за допомогою реалізації системи заходів (способів впливу) здійснює вплив на розвиток кримінального феномена”⁸⁶. Традиційно ця система, котра об'єднує різні запобіжні заходи, **поділяється на дві категорії: загальносоціальну та спеціально-кримінологічну профілактику.**

⁸⁵ Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник. – Х.:Рубікон, 2000. – С. 131.

⁸⁶ Иншаков С.М. Зарубежная криминология: учеб. пособие для вузов. – 2-е изд. / Иншаков С.М. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – С. 5.

У науці та правоохоронній практиці термін “профілактика злочинності” використовують як у широкому, так і у вузькому сенсі. У *широкому сенсі* під профілактикою розуміють діяльність усіх суб’єктів профілактичної діяльності (як спеціальних, так і тих, чії основні функції не пов’язані з правоохоронною діяльністю), націлену на протидію детермінантам злочинних проявів. Під профілактикою злочинів у *вузькому сенсі* слід розуміти діяльність саме спеціальних суб’єктів, що полягає в розробці й здійсненні заходів, спрямованих на виявлення й усунення детермінанта злочинності, а також здійснення превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Серед основних форм профілактичної роботи, що вважаються досить ефективними при проведенні вторинної профілактики, можна назвати наступні:

- **Інформування.** Це найбільш звичний для нас напрямок профілактичної роботи у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури або відео- і телефільмів. Сутність підходу полягає у спробі впливу на пізнавальні (когнітивні) процеси особистості з метою підвищення її здатності до прийняття конструктивних рішень.
- **Організація соціального середовища.** В основі цієї форми лежать уявлення про детермінуючий вплив оточуючого середовища на формування різного роду відхилень та насильницької поведінки в сім’ї. Впливаючи на сімейне оточення, можна запобігти небажаній поведінці особи.
- **Організація здорового способу життя.** Здоровий спосіб життя передбачає здорове харчування, регулярні фізичні навантаження, дотримання режиму праці і відпочинку, спілкування з природою, уникнення надмірностей.
- **Організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці.** Ця форма роботи пов’язана з уявленнями про те, що люди мають відхилення у поведінці (наприклад, через насильство намагаються підвищити свій статус або використовують психоактивні речовини, щоб покращити настрій), доки натомість не отримають щось краще. Батьки повинні розуміти, що вони *формують потреби особистості через залучення дитини до різних видів активності – спорту, мистецтва, пізнання.* Якщо до підліткового віку позитивні потреби не сформовані, особистість стає уразливою до негативних потреб і занять.
- **Активне соціальне навчання соціально-важливим навичкам.** Ця модель переважно реалізується через групові тренінги.
 1. *Тренінг резистентності (стійкості) до негативного соціального впливу.* Під час тренінгу змінюються установки на девіантну поведінку, дається інформація про можливий негативний вплив батьків й інших дорослих (наприклад, які вживають алкоголь або наркотики), розвивається здатність казати “ні” у випадку тиску з їх боку та змінюються установки на девіантну поведінку.
 2. *Тренінг асертивності* (від англ. assert – наполягати на своєму – здатність людини не залежати від зовнішнього впливу і оцінок, самостійно регулювати власну поведінку і відповідати за неї) рекомендований членам сімей, у яких насильство або інші відхилення у поведінці, пов’язані з емоційними порушеннями.
 3. *Тренінг формування життєвих навичок.* Під життєвими навичками розуміють найбільш важливі соціальні вміння людини. Передусім це вміння спілкуватися, підтримувати дружні стосунки і ненасильницьким способом конструктивно вирішувати конфлікти, що виникають в сім’ї. Також підвищується здатність брати на себе відповідальність, ставити цілі, обстоювати свою позицію і інтереси.
- **Активізація особистісних ресурсів.** Активні заняття спортом, творче самовираження, участь в групах спілкування й особистісного зростання, арттерапія – все це активізує особистісні ресурси, що забезпечують активність особистості, її здоров’я та стійкість до негативного зовнішнього впливу.
- **Мінімізація негативних наслідків відхилень у поведінці в сім’ї.** Ця форма роботи використовується у випадках, коли відхилення у поведінці членів сім’ї вже сформувалися, та спрямована

на недопущення рецидивів чи їх негативних наслідків. Наприклад, потерпілі від насильства в сім'ї можуть отримувати своєчасну медичну чи психологічну допомогу, а також необхідні знання щодо безпечної поведінки, або алко- чи наркозалежні члені сім'ї – спеціальне лікування та знання щодо супутніх захворювань та їх лікування⁸⁷.

- **Віктимологічна профілактика насильства в сім'ї** (від лат. *victima* – жертва) – сукупність заходів, спрямованих на запобігання сімейно-побутовій злочинності шляхом зниження у населення в цілому чи в окремих громадян ризику стати жертвою насильства в сім'ї. Система заходів даної профілактики включає декілька напрямків: *підготовку особистості*, яка включає в себе нейтралізацію дії специфічних особистісних характеристик, таких, наприклад, як: вікові особливості (дитина або людина похилого віку), наявність психічних або розумових розладів, стан алкогольного або наркотичного сп'яніння, агресивність, і т.ін., роз'яснення норм законодавства про попередження насильства в сім'ї; *зведення до мінімуму віктимогенних ситуацій*, їх запобігання та припинення їх, інформування громадян про ситуації, які можуть призвести до вчинення насильства в сім'ї (наприклад, сімейних конфліктів), з тим, щоб вони, по можливості, уникали їх, а також навчання алгоритмам оптимальної поведінки в ситуації насильства в сім'ї і спеціальний тренінг; *захист та реабілітацію потерпілих від злочинів*).

Зміст профілактики насильства в сім'ї складають різноманітні виховні, соціальні та правові заходи.

Так, серед виховних методів свою ефективність показали:

- **переконування**, яке передбачає навмисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття особи з метою зміни її антигромадської спрямованості та закріплення позитивної соціальної орієнтації. Це провідний спосіб впливу на людину з використанням такого важливого засобу, як слово. Основними прийомами переконування є пояснення, розкриття наслідків дій, бесіда, звернення до почуттів совісті й честі та ін.;
- **приклад** використовують для конкретизації певного теоретичного твердження, доведення істинності певної моральної норми. Він є переконливим аргументом і часто спонукає до наслідування. Інтенсивність виховного впливу прикладу зумовлена його наочністю і конкретністю. Чим ближчий і зрозуміліший він, тим більша його виховна сила. Можна використовувати як позитивні, так і негативні приклади. Під час наведення позитивного прикладу необхідно розкрити ті якості або дії, які викликають бажання наслідувати їм; до прийомів виховання на негативному прикладі належать громадський осуд негативних проявів, пояснення сутності негативного, протиставлення аморальним учинкам кращих зразків високоморальної поведінки, показ на конкретних прикладах наслідків аморальної (асоціальної) поведінки;
- **вимога** є впливом на свідомість особи з метою спонукати її до позитивної діяльності або гальмування її дій і вчинків, якщо вони мають негативний характер. Вимога впливає не тільки на свідомість людини, а й активізує її вольові якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сферу діяльності в позитивному напрямку, сприяючи цим самим виробленню позитивних навичок і звичок поведінки;
- **осудження** передбачає вплив на особистість з метою осуду чи гальмування її негативних дій і вчинків;
- **схвалення** – це спосіб впливу, що виражає позитивну оцінку поведінки особи з метою закріплення позитивних якостей, зміцнення її впевненості у власних силах і, отже, посилення прагнення до позитивних дій і вчинків, певних успіхів. Часто корисно похвалити людину, коли вона ще не досягла значних успіхів у поведінці, але прагне до цього. Відзначення хоча б невеликих зрушень на краще, маленької перемоги над собою, пробуджують в неї енергію, стимулюють на повторення схвалених вчинків. Виховна сила заохочення “авансом” насамперед виявляється стосовно тих, кого взагалі рідко або ніколи не заохочують, хто не відчув радості від похвали;

⁸⁷

Див.: Змановская Е.В. Девиантология: (психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Елена Валерьевна Змановская. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – С.162-165.

- **корекційна робота** проводиться з особою, яка вчинила насильство в сім'ї, з метою зміни поведінки та формування ненасильницької моделі поведінки. Корекційна програма спрямована на формування цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Груповий вплив може створити альтернативну культуру, що дає людині, яка вчиняє насильство, можливість бачити та практикувати ненасильницьку та неагресивну поведінку. Добре організовані групи надають можливість людині отримувати підтримку та заперечення своєї поведінки. Групове навчання, якщо здійснюється належним чином, зазвичай, є ефективнішим за консультування віч-на-віч, для сприяння змінам у поведінці чоловіків. Індивідуальні заняття влаштовуються для тих, хто бере участь в груповому курсі.

Соціальними методами профілактичної роботи є:

- **соціальний контроль через груповий тиск**, що здійснюється на особу з боку багатьох первинних груп, до яких вона включена (сім'я, виробнича бригада, клас, студентська група, місцева громада і т.д.), може реалізовуватись у різних формах: пояснення, осудження, примушування;
- **соціальний супровід сімей або осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах**, метою якого є надання своєчасної допомоги (у т.ч. вжиття негайних заходів для подолання життєвих труднощів), здійснення комплексу заходів, спрямованих на вихід сім'ї або особи зі складних життєвих обставин, наслідки яких вона не в змозі самотійно подолати за допомогою наявних засобів та можливостей, створення умов для самотійного розв'язання та подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу сім'ї або особи, яка опинилася у складних життєвих обставинах. Соціальний супровід передбачає: *надання допомоги* (у працевлаштуванні, поліпшенні побутових умов, зміні способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання спеціальності, лікуванні, встановленні соціально корисних контактів, виборі життєвих перспектив тощо); *надання соціальних послуг та соціальної реабілітації* відповідно до потреб особистості та характеру самих проблем; *консультування*, у процесі якого виявляються основні напрями подолання складних життєвих обставин; *сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті внутрішнього потенціалу* сім'ї чи особи.

Правові методи, змістом яких є застосування юридичних норм. В першу чергу це:

- **регламентація та обмеження** – винесення індивідуального правозастосовного акту, який забороняє або приписує здійснення певних дій (офіційне попередження про неприпустимість насильства в сім'ї, захисний припис, стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї); профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості; виявлення та усунення негативного впливу на правопорушника з боку інших осіб, а також інших об'єктивних (зовнішніх) умов, що сприяють вчиненню насильства в сім'ї (лікування від алкоголізму чи наркоманії, здійснення заходів щодо обмеження цивільної дієздатності члена сім'ї, який зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами і т.ін.);
- **примус** – адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, влаштування у приймальники-розподільники для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва і жебрацтва та ін.

Більшу частину з цих заходів здійснюють фахівці соціальної сфери. Арсенал профілактичної роботи дільничних інспекторів міліції або працівників кримінальної міліції у справах дітей переважно складають правові методи:

В узагальненому вигляді сутність профілактики насильства в сім'ї наведена в таблиці 3.1.

Сутність профілактики насильства в сім'ї

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї		
Загальносоціально-спеціально-кримінологічна		
↓	↓	↓
первинна (загальна)	вторинна (спеціальна)	третинна (індивідуальна)
на кого спрямована		
загальна громадськість	групи ризику	конкретні особи
мета		
формування активного, адаптивного, високофункціонального життєвого стилю, спрямованого на дотримання законслухняної позиції та ненасильницької поведінки в сім'ї	обмеження поширення насильства, що має місце в певних категоріях (типах) сімей, формування відповідального ставлення дорослих членів родини до дітей	позитивна корекція особистості, що тягне за собою зміни і поведінки – з антигромадської до лояльної, яку схвалює суспільство
зміст		
<ul style="list-style-type: none"> ▶ актуалізація проблеми насильства в сім'ї ▶ спростування існуючих міфів (помилкових стереотипів) щодо насильства в сім'ї ▶ формування негативного ставлення з боку громадськості до фактів насильства над дітьми та дорослими членами сім'ї та осіб, які його вчиняють ▶ інформування про способи та порядок захисту прав потерпілих від насильства в сім'ї 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ зміна ставлення до проблеми подолання складних життєвих обставин та насильства в сім'ї ▶ формування ненасильницької моделі поведінки в сім'ї, що перебуває у складних життєвих обставинах ▶ підвищення потенціалу особистісних ресурсів ▶ формування уявлення про діяльність суб'єктів соціального патронату та попередження насильства в сім'ї 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ реагування на насильство в сім'ї ▶ постановка на профілактичний облік ▶ виявлення та усунення причин і умов вчинення насильства в сім'ї конкретною особою ▶ виявлення причин віктимізації ▶ обмеження, нейтралізація, усунення причин віктимізації ▶ підготовка особистості ▶ захист та реабілітація потерпілих
форми і методи		
інформування, переконання, навіювання, правова пропаганда, робота в громаді	інформування, переконання, роз'яснення, приклад, працетерапія, покарання, вправи, навіювання, профілактичні операції і рейди, соціальний супровід, вимоги, педагогічні ситуації, реконструкція характеру, переключення, перенавчання, соціальна реклама, "вибух"	переконання, рефлексія, переключення і перенавчання, показ перспективи, надання допомоги, регламентація та обмеження, примус, віктимологічна профілактика

Загальносоціально профілактика насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї

не без підстав вважається головною – підвищення освіти, культури, життєвого рівня населення обумовлюють гуманізацію людських відносин і пом'якшення звичаїв. На цьому рівні запобігання злочинності здійснюється різними органами державної влади й управління, а також суспільними організаціями та громадами, до безпосередніх функцій яких не належить боротьба зі злочинністю. Профілактичний вплив здійснюється шляхом розробок та реалізації різноманітних економічних та соціальних проектів і програм, які також опосередковано сприяють втіленню спеціально-кримінологічних запобіжних заходів.

Серед них, зокрема, можна назвати затвержені Президентом України Стратегію подолання бідності, Національну програму правової освіти населення, Державну програму "Репродуктивне здоров'я нації", затверджену постановою Кабінету Міністрів України, Державну програму забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки, а також прийнятий Верховною Радою Закон України "Про Загальнодер-

жавну програму Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року”. Реалізація цих програм, в тому числі, сприятиме зниженню рівня конфліктності в родинях та протидіятиме сімейному насильству.

Спеціально-кримінологічна профілактика насильства над дітьми й дорослими членами сім’ї здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов’язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб’єкти здійснюють вплив на криміногенні фактори, а також встановлюють причини та умови вчинення злочинів й приймають заходи щодо їх усунення.

Залежно від ієрархії причин та умов злочинів та правопорушень у структурі спеціально-кримінологічної профілактики виокремлюють первинну (або загальну), вторинну (або спеціальну) та третинну (або індивідуальну) профілактику.

***Первинна (загальна) профілактика насильства над дітьми та дорослими членами сім’ї** – це певний комплекс заходів, спрямованих на утримання громадян від вчинення насильства в сім’ї. Вважається, що первинна профілактика має справу скоріше з психологією людей, які є законослухняними, і менше впливає на психологію правопорушників. Стосовно останніх більш ефективною є індивідуальна профілактика⁸⁸.*

Первинна профілактика більшою мірою носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Її *змістом* є:

- надання інформації та актуалізація в громаді проблеми насильства в сім’ї;
- спростування існуючих міфів (помилкових стереотипів) щодо насильства в сім’ї;
- формування негативного ставлення з боку населення до фактів насильства над дітьми й дорослими членами сім’ї та осіб, які його вчиняють;
- надання консультативної допомоги з питань захисту прав потерпілих від насильства в сім’ї.

Методами первинної профілактики є інформування, переконання, навіювання, правова пропаганда, робота в громаді.

***Вторинна (спеціальна) профілактика насильства над дітьми та дорослими членами сім’ї** проводиться з сім’ями, які потрапили в складні життєві обставини, що можуть призвести до вчинення насильства в сім’ї. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни силової форми поведінки одне з одним та з дітьми, формування відповідального ставлення дорослих членів родини до дітей, роз’яснення сутності й відповідальності за насильство в сім’ї.*

За своєю направленістю **вторинна профілактика** є масовою, залишаючись при цьому індивідуальною у відношенні конкретної дитини чи дорослого, та спрямована на своєчасне виявлення таких осіб і надання їм підтримки і допомоги у *напрямах*:

- формування знань, життєвих умінь і навичок, а також розвиток активних стратегій поведінки, необхідних для подолання складних життєвих обставин та проблеми насильства в сім’ї;
- формування негативного ставлення до насильницької моделі поведінки в сім’ї;
- формування уявлення про діяльність суб’єктів соціального патронату та попередження насильства в сім’ї;

⁸⁸ Аванесов Г.А. Криминология. – М.: Академия МВД СССР. – 1984. – С. 408.

- зміна ставлення дитини чи дорослого члена сім'ї до себе, своєї ролі та значення в сім'ї, усвідомлення ними власної цінності як людини, неприпустимості фізичного або психічного насильства, економічного утиску, порушення права на статеву свободу чи недоторканість.

Методами вторинної профілактики є: інформування, переконання, роз'яснення, приклад, працетерапія, покарання, вправи, навіювання, вимоги, педагогічні ситуації, реконструкція характеру, переключення, перенавчання, соціальна реклама, “вибух”.

До основних *форм реалізації* цих методів відносяться: профілактичні операції і рейди, соціальний патронат, тренінги, цикли занять, “гарячі лінії”.

***Третинна (індивідуальна) профілактика насильства в сім'ї** полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи (групи осіб), схильної до вчинення насильства в сім'ї, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин та умов, що детермінують протиправну поведінку цієї особи, та з дітьми і дорослими членами сім'ї, які постраждали від жорстокого поводження, з метою відновлення особистісного та соціального статусу людини й навчання самозахисту.*

Змістом третинної профілактики є:

- своєчасне реагування на насильство в сім'ї з боку дільничних інспекторів міліції та працівників кримінальної міліції у справах дітей, інших суб'єктів профілактики;
- постановка на профілактичний облік осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення насильства над дітьми та дорослими членами сім'ї;
- виявлення та усунення причин і умов вчинення конкретною особою насильства в сім'ї;
- виявлення причин віктимізації дітей та дорослих членів родини;
- обмеження, нейтралізація, усунення причин їх віктимізації;
- підготовка дітей та дорослих членів родини до оптимальної поведінки у випадку вчинення щодо них насильства;
- захист та реабілітація дітей та дорослих членів сім'ї, потерпілих внаслідок насильства.

Методами третинної профілактики є: переконання, рефлексія, переключення і перенавчання, показ перспективи, надання допомоги, регламентація та обмеження, примус, віктимологічна профілактика.

Третинна профілактика передбачає тривалу роботу і необхідність надання цілого комплексу правових, соціальних, освітніх та медико-психологічних послуг та зосереджується, окрім правоохоронних органів, в різноманітних осередках допомоги особистості: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах, громадських приймальнях.

3.2. Система суб'єктів профілактики насильства в сім'ї

Українське законодавство до **системи органів та установ, на які покладається здійснення заходів із запобігання насильству в сім'ї**, поряд з відповідними підрозділами органів внутрішніх справ, відносить:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;
- органи опіки і піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства;
- службу у справах дітей;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й заклади соціального обслуговування;
- органи та заклади охорони здоров'я;
- органи освіти та установи кримінально-виконавчої системи (в частині попередження жорстокого поводження з дітьми).

Для того, щоб дільничний інспектор міліції міг правильно визначитись з тим, до кого доцільно звернутись у тому чи іншому конкретному випадку, коротко зупинимось на напрямках здійснюваної цими суб'єктами роботи.

1. Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї. Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 389/2011 таким органом визнано Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики України). Відповідно до покладених на нього завдань, Міністерство, зокрема:

- координує діяльність відповідних підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї;
- визначає потребу регіонів у створенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї та організовує роботу з їх створення;
- здійснює контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;
- організовує проходження корекційної програми особами, які вчинили насильство в сім'ї;
- приймає і розглядає заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї і реальну загрозу його вчинення;
- направляє жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;
- інформує у межах своїх повноважень та надає роз'яснення щодо здійснення державної політики у сферах зайнятості населення і трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, попередження насильства в сім'ї⁸⁹.

2. Органи опіки і піклування. Органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад (далі – органи опіки та піклування), які відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. “Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини”⁹⁰, та Закону України “Про попередження насильства в сім'ї законодавства” проводять наступну діяльність щодо попередження насильства в сім'ї:

⁸⁹ Про Положення про Міністерство соціальної політики України / Указ Президента України № 389/2011 від 6 квітня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13360.html>

⁹⁰ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини / Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=866-2008-%EF>

- надають допомогу у відновленні порушених прав та захисті законних інтересів неповнолітнім, які мають батьків і проживають у сім'ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються в сім'ях опікунів (піклувальників), прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також членам сім'ї, визнаним в судовому порядку недієздатними, у випадках, коли стосовно них вчинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- представляють у суді інтереси неповнолітніх та недієздатних членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї;
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом⁹¹.

3. Спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства, до яких належать:

- кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення (далі – кризові центри);
- центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Кризові центри створюються місцевими державними адміністраціями за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї відповідно до соціальних потреб регіону. Крім того, вони також можуть створюватися органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян і окремими громадянами за погодженням із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї.

Працівники кризових центрів, зокрема:

- здійснюють прийом членів сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- здійснюють прийом осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження корекційної програми;
- організують надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- розробляють корекційні програми та організують їх проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї;
- відповідно до можливостей надають притулок для тимчасового перебування членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- повідомляють службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей про виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства;
- вивчають і узагальнюють причини та умови конкретних проявів насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- забезпечують збереження конфіденційної інформації щодо осіб, які звернулися до кризового центру про допомогу;
- взаємодіють із засобами масової інформації, громадськими організаціями у проведенні просвітницької та виховної роботи з питань попередження насильства в сім'ї.

Згідно з рекомендаціями Ради Європи, оптимум охоплення лише спеціальними установами тимчасового перебування для жертв домашнього насильства (шелтерами) складає пропорцію: одне місце у закладі на 7,5 тис. населення (мінімальний стандарт – одне місце на 10 тис. населення). Таким чином, в Україні має працювати щонайменше 4600 шелтерів (6135 оптимально)⁹².

⁹¹ Про попередження насильства в сім'ї / Закон України від 15 листопада 2001 року № 2789-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2789-14>

⁹² Кочемировська О., Христова Г. Мінімальні стандарти соціальних послуг для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України.

В 2010 році почалося впровадження корекційних програм по роботі з кривдниками – завдяки Офісу координатора проектів ОБСЄ в Україні підготовлені перші 300 фахівців, які можуть здійснювати таку роботу. Але проблеми залишаються: за 10 місяців 2011 року корекційні програми відвідували лише 165 з більш ніж двох тисяч направлених на них ОВС. Жодний навчальний заклад, в тому числі підвищення кваліфікації, не готує фахівців в цьому напрямі. Центри соціальної допомоги для сім'ї, дітей та молоді не мають ані фінансування, ані приміщень, ані фахівців. Крім того, існує лише рекомендаційний лист Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту щодо здійснення ними корекційних програм. Жодна з підготовлених програм поки що не затверджена Міністерством в якості рекомендованої. Не вирішене питання щодо органу, який матиме повноваження та достатній рівень експертизи для сертифікації програм та фахівців⁹³.

Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї створюються відповідно до законодавства, що регламентує створення закладів охорони здоров'я, й можуть створюватися в системі діючих закладів охорони здоров'я.

В центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї поміщаються жертви насильства в сім'ї (з їхньої згоди або на їхнє прохання) на підставі рішення медичної комісії центру. Щодо неповнолітніх членів сім'ї необхідна згода одного з батьків, усиновителів, опікуна чи піклувальника, у разі, якщо вони не зазнали насильства від одного з них, або органу опіки і піклування.

Працівники центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, зокрема:

- надають жертвам насильства в сім'ї первинну медико-санітарну і психологічну допомогу, окремі види психіатричної допомоги на підставах та в порядку, передбачених Законом України “Про психіатричну допомогу”, іншими законами;
- організують надання юридичних консультацій жертвам насильства в сім'ї;
- повідомляють про вчинене насильство в сім'ї службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей;

За даними Мінсім'ямолодьспорту, в Україні на місцевому рівні працює 9 центрів медико-соціальної реабілітації жертв домашнього насильства, які, очевидно, мають розглядатися як шелтери для жертв насильства в сім'ї⁹⁴.

Крім того, в Україні працює біля 10-15 недержавних, створених громадськими організаціями шелтерів та консультативних центрів для постраждалих від насильства в сім'ї. На жаль, визначити їх реальну кількість надто важко – частина з них закривається, не маючи постійного фінансування (так сталося, наприклад, в Харківській області), іноді відкриваються інші та в інших регіонах, але їх існування повністю залежить від донорської підтримки, яка далеко не завжди є⁹⁵.

4. Служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації є структурним підрозділом обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, який утворюється головою обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, підзвітним та підконтрольним відповідно голові обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації⁹⁶. З метою попередження насильства в сім'ї щодо дітей, ці служби, зокрема:

⁹³ Права людини в Україні 2009 – 2010. Доповіді правозахисних організацій. / За ред. Є. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: права людини, 2011. – С. 364.

⁹⁴ Основні факти щодо домашнього насильства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.feminist.org.ua/news/n10/example/index.php?id=209>

⁹⁵ Кочеміровська О., Христова Г. Мінімальні стандарти соціальних послуг для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України.

⁹⁶ Про затвердження типових положень про службу у справах дітей / Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1068-2007-%EF>

- ведуть облік дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, у тому числі стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;
- у разі виникнення безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини вживають заходів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 “Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини”;
- здійснюють прийом інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, а також про випадки жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення та в межах своїх повноважень вживають заходів щодо захисту прав дитини;
- порушують питання перед відповідними органами про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей; представляють інтереси дітей у судах;
- протягом трьох днів з дня отримання інформації про випадки вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини або реальної загрози його вчинення повідомляють відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту та органи внутрішніх справ для вжиття відповідних заходів⁹⁷.

5. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й заклади соціального обслуговування. Основна мета, з якою створені центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, – здійснення соціальної роботи з різними категоріями сімей, дітей та молоді.

Основні види соціальної роботи, які використовують центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- соціальне обслуговування;
- соціальний супровід;
- соціальна профілактика;
- соціальна реабілітація.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надають наступні види послуг:

- юридичні;
- психологічні;
- соціально-медичні;
- соціально-педагогічні;
- соціально-економічні;
- інформаційні.

На сьогодні функціонує 1885 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в усіх регіонах нашої країни, в яких працює 5390 соціальних працівників. У структурі центрів соціальних служб діють заклади соціального обслуговування: соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціально-психологічної допомоги, центри матері і дитини, центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центри соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями та центри ресоціалізації наркозалежної молоді.

Структуру центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді наведено на рис. 3.1⁹⁸.

⁹⁷ Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї / Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0917-09>

⁹⁸ Держсоцслужба. Мережа та контакти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcssm.gov.ua/ua_serv_struct.phtml

Республіканський (АР Крим), обласні, Київський та Севастопольський міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді				
↓	↓	↓	↓	↓
Районні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, їх філії та їх спеціалізовані формування	Міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування	Районні у містах центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування	Селищні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування	Сільські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування
↓	↓	↓	↓	↓
Заклади соціального обслуговування (центри соціально-психологічної допомоги, соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальні центри матері та дитини, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді та центри ресоціалізації наркозалежної молоді)				

Центр соціально-психологічної допомоги є закладом, що утворюється місцевим органом виконавчої влади та органом місцевого самоврядування і надає соціальні послуги особам, які внаслідок стихійного лиха, учинення стосовно них злочину, насильства (у тому числі в сім'ї) або реальної загрози його вчинення та за інших обставин (далі – особи, які опинилися у складних життєвих обставинах), наслідки яких вони не можуть подолати самостійно. Основними завданнями центру є надання невідкладної комплексної допомоги (психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних і юридичних послуг тощо) особам, які опинилися у складних життєвих обставинах, що сприятиме якнайшвидшому їх поверненню до нормальних умов життєдіяльності. Максимальний строк перебування особи у центрі становить 90 діб.

Відповідно до покладених на нього завдань, центр:

- надає в умовах цілодобового стаціонару допомогу та тимчасовий притулок особам, які опинилися у складних життєвих обставинах і потребують тимчасового притулку, у разі відсутності у зазначених осіб засобів до існування, а також забезпечує їх харчуванням;
- надає соціальні послуги таким особам шляхом консультування за допомогою телефонного зв'язку, а також в умовах денного стаціонару без забезпечення тимчасовим притулком і харчуванням;
- надає консультації з питань застосування норм законодавства, допомогу в оформленні документів, забезпечує захист та реалізацію прав дітей, молоді та сімей, зокрема шляхом представлення їх інтересів перед третіми особами;
- проводить оцінку потреб осіб, які звернулися до центру, складає разом з ними індивідуальний план заходів щодо усунення складних життєвих обставин із встановленням строку його виконання;
- проводить психологічну діагностику з метою психологічної корекції, реабілітації та адаптації;
- надає посередницькі послуги під час здійснення діагностичних заходів, у разі потреби здійснює профілактичні та лікувально-оздоровчі заходи, надає першу невідкладну допомогу у разі нещасного випадку;
- сприяє працевлаштуванню, влаштуванню на навчання;
- надає інформацію про графік роботи структурних підрозділів органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій різних форм власності, взаємодіє з ними при розв'язанні проблем осіб, які звернулися до центру;
- інформує центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання особи, яка звернулася до центру, про необхідність надання їй подальшої соціальної підтримки;
- порушує перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до фізичних та юридичних осіб у разі недотримання ними законодавства стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які тимчасово проживають у центрі⁹⁹.

⁹⁹ Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги/ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2004 р. № 608. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=608-2004-%EF>

На сьогодні в Україні діє 21 центр соціально-психологічної допомоги: в АР Крим, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях, в містах Севастополі та Києві.¹⁰⁰

Соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – заклади для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, метою діяльності яких є створення умов для соціальної адаптації осіб, які в ньому проживають, та їх підготовка до самостійного життя. Граничний строк перебування особи у гуртожитку становить три роки.

В Україні на сьогодні діє 17 соціальних гуртожитків: в АР Крим, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Одеській (2), Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій та Чернігівській областях¹⁰¹.

Соціальні центри матері та дитини – заклади тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку¹⁰².

В Україні на сьогодні діє 14 соціальних центрів матері та дитини: в АР Крим, Вінницькій, Закарпатській, Київській, Львівській, Луганській, Сумській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Чернігівській, Чернівецькій областях та в місті Севастополь¹⁰³.

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями – це заклади денного перебування дітей та молоді з функціональними обмеженнями віком від 7 до 35 років, метою діяльності яких є відновлення та підтримка їх фізичного та психічного стану, адаптація та інтеграція у суспільство. Основним завданням центру є надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та інформаційних послуг дітям та молоді з функціональними обмеженнями і членам їх сімей. Строк перебування особи у центрі не повинен перевищувати шість годин на добу¹⁰⁴.

В Україні діє 14 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями: 1 – у АР Крим, 3 – у м. Києві, по одному – в Івано-Франківській та Закарпатській областях, 5 – у Вінницькій, 3 – в Одеській області¹⁰⁵.

Центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. Основними завданнями центру є створення умов для соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, розроблення і здійснення заходів щодо соціальної підтримки і супроводу таких дітей та молоді, які спрямовані на їх інтеграцію в суспільство.

¹⁰⁰ Діяльність центрів соціально-психологічної допомоги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dl.dropbox.com/u/10374917/Zakladi/Centr_soc_psich_dop.jpg

¹⁰¹ Діяльність гуртожитків для дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dl.dropbox.com/u/10374917/Zakladi/Soc_gurt.jpg

¹⁰² Про затвердження Типового положення про соціальний центр матері та дитини / Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 р. № 879. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=879-2005-%EF>

¹⁰³ Діяльність центрів матері та дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dl.dropbox.com/u/10374917/Zakladi/Matery_Ditini.jpg

¹⁰⁴ Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями / Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 р. № 877 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=877-2005-%EF>

¹⁰⁵ Діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dl.dropbox.com/u/10374917/Zakladi/Centr_reabilit_funkc_obme.jpg

В Україні діє 7 центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді: два у місті Києві та по одному – в АР Крим, Дніпропетровській, Луганській, Одеській та Харківській областях¹⁰⁶.

Центри ресоціалізації наркозалежної молоді є спеціалізованими закладами, в яких на добровільних засадах цілодобово перебуває молодь, котра пройшла курс лікування від наркотичної залежності в закладах охорони здоров'я та потребує отримання соціальних послуг.

В Україні діє 4 центри ресоціалізації наркозалежної молоді в Донецькій, Житомирській, Миколаївській, Хмельницькій областях¹⁰⁷.

6. Органи та заклади охорони здоров'я:

- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- надають медичну та медично-консультативну допомогу та забезпечують за направленням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді консультування медпрацівниками в закладах охорони здоров'я сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- при потребі залучаються до інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- інформують територіальні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про сім'ї, батьків або осіб, які їх замінюють, мають тривалу хворобу, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, або порушують права й обмежують законні інтереси дитини, ухиляються або не виконують батьківські обов'язки у зв'язку із зловживанням алкоголю, уживанням наркотичних засобів, психотропних речовин тощо¹⁰⁸;
- у разі виявлення або надходження звернень чи повідомлень з приводу жорстокого поводження проводять медико-соціальну реабілітацію дітей, які потерпіли внаслідок жорстокого поводження¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Діяльність центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dl.dropbox.com/u/10374917/Zakladi/Centr_vil_inf.jpg

¹⁰⁷ Діяльність центрів ресоціалізації наркозалежної молоді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dl.dropbox.com/u/10374917/Zakladi/Centr_resocial.jpg

¹⁰⁸ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерство внутрішніх справ України, Державний департамент України з питань виконання покарань. Наказ від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0824-06>

¹⁰⁹ Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення / Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України. Наказ від 16.01.2004 № 5/34/24/11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0099-04>

7. Органи освіти та установи кримінально-виконавчої системи (в частині попередження жорстокого поводження з дітьми):

- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- ведуть внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформують про це служби у справах дітей і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- забезпечують роботу шкільного психолога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- можуть створювати при освітніх закладах об'єднання батьків, педагогів, громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- проводять профілактичну та просвітницьку роботу з дітьми, підлітками, молоддю, схильними до правопорушень, з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, контролюють відвідування ними навчальних закладів та якість навчання;
- вживають невідкладних заходів щодо активного залучення до громадської та гурткової роботи в середніх загальноосвітніх школах та позашкільних навчальних закладах дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- проводять спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді інформаційно-профілактичні заходи, спрямовані на підготовку молоді до самостійного життя, формування відповідального батьківства, створення позитивної моделі сім'ї, профілактику жорстокого поводження в родині тощо;
- залучають працівників освіти до соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у яких виховуються діти шкільного віку¹¹⁰.

Як можна побачити з наведеного вище, хоча в Україні передбачено створення достатньо великої кількості різноманітних державних відомств та організацій, які повинні відповідати за здійснення різних аспектів профілактики насильства в сім'ї, однак, реальні їх обсяги явно недостатні. Тому дільничному інспектору слід знати, які саме органи та установи діють в його регіоні, а також їх адреси та контактні телефони, аби громадяни могли звернутися до них та отримати найбільш ефективну допомогу.

¹¹⁰ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерство внутрішніх справ України, Державний департамент України з питань виконання покарань. Наказ від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0824-06>

3.3. Загальна профілактика насильства в сім'ї в діяльності дільничних інспекторів міліції (первинна профілактика)¹¹¹

Загальна профілактична робота дільничного інспектора міліції – це комплекс заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, які призводять до скоєння правопорушень, їх усунення в межах своєї компетенції, проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед громадян¹¹².

Вирішення завдань загальної профілактики співробітниками органів внутрішніх справ неможливе без підтримки повсякденного зв'язку з населенням, громадськими організаціями та формуваннями, навчальними та лікарняними закладами у напрямках:

- зміцнення зв'язків з населенням, громадськими організаціями, надання громадянам необхідної правової допомоги та проведення роз'яснювальної роботи з метою профілактики та попередження насильства в сім'ї;
- установа тисних зв'язків із засобами масової інформації, використання їх можливостей у висвітленні діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з насильством в сім'ї, профілактиці вказаних правопорушень, висвітлення позитивних прикладів роботи населення та громадських організацій у цьому напрямку;
- взаємодії із засобами масової інформації та іншими зацікавленими службами з питань організації регулярного вивчення громадської думки щодо проблем, пов'язаних із насильством в сім'ї, їх узагальнення та внесення відповідних пропозицій і рекомендацій стосовно вироблення заходів щодо зниження негативного впливу факторів, які обумовлюють насильство в сім'ї;
- планування та проведення серед населення, у трудових колективах і навчальних закладах лекцій, доповідей, бесід спрямованих на попередження насильства в сім'ї, роз'яснення відповідальності за вчинення таких правопорушень;
- взаємодії з іншими зацікавленими службами органів внутрішніх справ, насамперед, з підрозділами зв'язків з громадськістю, боротьби з незаконним обігом наркотиків, карного розшуку, а також з органами житлово-комунального господарства, організаціями, підприємствами, незалежно від форм власності, громадськими організаціями, трудовими колективами, батьківськими комітетами та комітетами самоуправління, які створені в навчальних закладах, щодо профілактики насильства в сім'ї, особливо по відношенню до дітей.

Як раніше було зазначено, при проведенні загальної профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї найбільш доцільним є використання наступних методів: інформування, переконання, навіювання, правова пропаганда, робота в громаді. Розглянемо способи реалізації даних методів в діяльності дільничних інспекторів міліції.

Професійність дільничного інспектора визначається з огляду на його вміння працювати з людьми, правильне використання обізнаності з особливостями закріпленої за ним дільниці і населення, яке проживає на ній, досвід і спеціальну підготовку в попередженні та розкритті злочинів і профілактиці правопорушень, рівнем довіри до нього населення.

¹¹¹ При підготовці підрозділу використані матеріали методичного посібника для працівників правоохоронних органів “Правовий та соціальний захист неповнолітніх від насильства в сім'ї”. – X., 2006 р.

¹¹² Наказ МВС України від 11.11.2010 № 550 “Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України”, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 грудня 2010 р. за № 1219/18514.

Тому, в ході зустрічі з мешканцями дільниці дільничний інспектор міліції веде роз'яснювальну роботу серед населення щодо дій працівників міліції при виникненні конфліктів на побутовому ґрунті, заходів, які для цього вживаються владою та суспільством, шляхи виходу з таких проблем, а іноді на місці роз'яснює учасникам конфліктів, як їх уникнути, дає відповідні пропозиції та рекомендації, а також поради жертвам насильства в сім'ї – яку тактику обрати по відношенню до агресивно налаштованого члена насильства в сім'ї для особистої безпеки.

Позитивну роль відіграють звіти дільничних інспекторів міліції перед мешканцями дільниці та в трудових колективах про свою роботу, інформування про стан криміногенної ситуації на дільниці, найбільш поширені види злочинів, поради, як не стати жертвою злочинів. Вказане сприяє формуванню позитивного іміджу дільничного, настрою населення до співпраці з ним.

Зустрічі дільничних інспекторів з населенням мають велике практичне значення для виявлення жертв насильства в сім'ї з числа непрацюючих жінок, осіб похилого віку, хворих та інвалідів, коло спілкування яких обмежується членами сім'ї та сусідів в будинку, в якому вони мешкають, коли дільничний інспектор міліції переходить від пасивного очікування на дільниці повідомлень про жертв насильства в сім'ї до активного їх пошуку. Дана форма роботи дозволяє зблизити населення з міліцією і є підтвердженням пріоритету попередження та профілактики таких злочинів.

В сільській місцевості допомогу дільничним інспекторам міліції щодо протидії насильству в сім'ї надають *громадські помічники дільничних інспекторів міліції*. Поширеною формою протидії насильству в сім'ї є відвідування дільничними інспекторами міліції, працівниками кримінальної міліції у справах дітей (КМСД), членами громадських формувань, служб у справах дітей *дитячих навчальних закладів (дитячих садочків, шкіл, гімназій, ліцеїв та інших)*.

Спільна робота із шкільними навчальними закладами виражається також у формі *проведення лекцій, бесід з роз'ясненням законодавства* щодо вчинення насильства в сім'ї, підвищення рівня правової обізнаності учнів, виховання їх у дусі поваги до прав та свобод людини, а також чинного законодавства України, формування уявлення про власну роль кожного члена суспільства у боротьбі зі злочинністю та іншими протиправними та антигромадськими явищами. Під час зустрічі з учнівськими колективами роз'яснюються також питання притягнення до відповідальності неповнолітніх та за вчинення ними насильства в сім'ї по відношенню до братів та сестер, бабусь та дідусів, інших членів сім'ї.

Останнім часом позитивно зарекомендувала себе практика включення до складу *координаційних рад при шкільних закладах*, поряд із батьківськими комітетами, дільничних інспекторів міліції та працівників КМСД. Рада координує взаємодію між школою, радою батьків та міліцією щодо проведення профілактичної та виховної роботи, виявлення дітей, які стали жертвами насильства в сім'ї, або схильні до вчинення дій, що провокують насильство в сім'ї; організацію індивідуальних робіт з дітьми девіантної поведінки. Ефективним заходом попередження насильства в сім'ї є *поширення поліграфічної продукції*, направленої на попередження насильства в сім'ї.

3.4. Особливості профілактичної роботи дільничних інспекторів міліції з різними категоріями сімей (вторинна профілактика)

Вторинна профілактика насильства над дітьми та дорослими членами родини розпочинається з виявлення сімей, що входять до “групи ризику”. Таке виявлення здійснюється як суб’єктами соціальної роботи, так і безпосередньо працівниками міліції під час зустрічей та прийому громадян, проведення профілактичних операцій та рейдів, роботи “телефонів довіри” та “гарячих ліній”.

Велике значення для виявлення осіб, які стали або можуть стати жертвами насильства в сім’ї з числа дітей, пенсіонерів, осіб похилого віку, хворих та інвалідів, має постійний контакт дільничного інспектора міліції з працівниками лікувальних закладів та листоношами, які обслуговують дану дільницю, і які перші дізнаються про факти насильства в сім’ї або наявність передумов для їх вчинення за прямими або непрямими ознаками (з індикативною методикою раннього виявлення насильства в сім’ї, у тому числі прихованих форм насильства, розробленою Кочемировською О., Ходоренко А., Журавель Т., можна ознайомитись у Додатку 4).

Дільничний педіатр негайно повідомляє адміністрацію поліклініки (лікарні) про випадки насильства, жорстокого ставлення до дітей вдома, перебування неповнолітніх в екстремальних умовах, залишення дітей без батьківського піклування.¹¹³

До обов’язків медичної сестри входить своєчасне інформування дільничного педіатра про дітей, які залишилися без батьківського піклування, про випадки жорстокого поводження та насильства над дітьми¹¹⁴.

При обстеженні дитини медичні працівники звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок жорстокого поводження з дитиною, та повідомляють про це дільничного педіатра, орган внутрішніх справ та відповідну службу у справах неповнолітніх. У разі виявлення або надходження звернень чи повідомлень з приводу жорстокого поводження проводять медико-соціальну реабілітацію дітей, які потерпіли внаслідок жорстокого поводження¹¹⁵.

Дає практичні результати така форма взаємодії з населенням, як “телефони довіри” та “гарячі лінії”, що створені як при неурядових організаціях (Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”), так і при УМВС України. Завдяки їм громадяни отримали змогу у будь-який час доби, навіть анонімно, не називаючи власну особу, повідомити про факти протиправної поведінки своїх сусідів, членів родини або інших громадян, в тому числі і про факти насильства в сім’ї, знущання над малолітніми дітьми, літніми особами, хворими.

Ще одним видом взаємодії органів та підрозділів внутрішніх справ з громадськістю в питаннях протидії насильству в сім’ї є *співпраця з трудовими колективами*, коли протиправна поведінка члена

¹¹³ Примірне положення про лікаря-педіатра дільничного, затверджене наказом Міністерства охорони здоров’я України від 29 листопада 2002 р. № 434 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?p=0&base=1&menu=238382&u=1&type=1&view=text>

¹¹⁴ Примірне положення про медичну сестру дільничну педіатричної дільниці, затверджене наказом Міністерства охорони здоров’я України від 29 листопада 2002 р. № 434 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?p=0&base=1&menu=238382&u=1&type=1&view=text>

¹¹⁵ Державний комітет України у справах сім’ї та молоді, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров’я України Наказ від 16.01.2004 № 5/34/24/11 “Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0099-04>

сім'ї виносяться на розгляд ради зборів трудового колективу. Але застосування цього заходу обмежено тим, що більша частка осіб, схильних до насильства в сім'ї, хоча і є працездатними особами, але не мають постійного місця роботи.

Значну роль відіграють *семінари та наради*, які проводяться органами місцевої влади спільно з органами та підрозділами внутрішніх справ, органами опіки і піклування, представниками кризових центрів, центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, а також за участю осіб, які стали жертвами насильства в сім'ї. Їх діяльність дозволяє узагальнити проблеми, побачити їх з різних сторін, використати досвід кожної з установ, на яку покладено обов'язки по боротьбі з насильством в сім'ї, та відпрацювати заходи більш ефективного вирішення задач. Іноді до роботи у семінарах залучаються і працівники судових установ, які розглядають справи, пов'язані із насильством в сім'ї.

Дільничним інспекторам міліції слід пам'ятати, що при вирішенні завдань, що стоять перед вторинною профілактикою, особисто вони мають змогу вплинути лише на їх невелику частину: оскільки сімейне неблагополуччя, що викликає насильство в сім'ї, носить складний характер, його профілактика та подолання потребує добре організованої системи соціального впливу.

Так, громадський вплив, окрім правових санкцій, може носити характер медичного втручання, педагогічного впливу, соціальної підтримки і психологічної допомоги. Тому працівники міліції повинні не тільки безпосередньо вживати профілактичних заходів в межах своєї компетенції, а й в необхідних випадках – перенаправляти інформацію про такі сім'ї до інших організацій та установ (лікарняних, соціального захисту тощо), а також повідомляти членам сімей про можливість їх звернення по допомогу до інших фахівців (педагогів, психологів, медіаторів – посередників при розв'язанні конфліктів) чи громадських організацій.

Слід мати на увазі, що види й обсяг заходів щодо профілактики насильства в сім'ї з боку працівників міліції та залучення до цього процесу інших фахівців буде різним не тільки в залежності від типу складних життєвих обставин, у які потрапила сім'я, але й залежно від ступеню дисфункційності такої сім'ї.

Наприклад, гармонійна (функціональна) сім'я, що взяла під опіку дитину-сироту, матиме потребу в регулярному соціальному супроводі (навчанні, консультації, матеріальній допомозі), і не вимагає особливої уваги з боку працівників міліції щодо профілактики насильства в сім'ї.

Натомість сім'я, один або декілька членів якої зловживають алкоголем або були раніше засуджені, особливо за вчинення насильницьких злочинів, потребуватиме системної профілактичної роботи як з боку працівників міліції, так і з боку інших суб'єктів (медичних установ чи психологів, які можуть допомогти вирішити проблеми алкогольної залежності або підвищеної агресивності; організацій, що можуть допомогти отримати освіту, знайти роботу чи житло).

При проведенні профілактичної роботи з сім'ями групи ризику (їх детальна характеристика надана у розділі II) слід мати на увазі, що у кожного виду таких сімей є своя специфіка, внаслідок чого використання основних профілактичних методів потребує внесення певних коректив. З певною часткою умовності можна намітити деякі загальні стратегії профілактики насильства щодо дітей та дорослих членів стосовно таких сімей.

1. Сім'ї, які неналежно виконують виховну та соціалізуючу функції

1.1. Сім'ї з недостатнім виховним потенціалом та виховними ресурсами: профілактична діяльність дільничних інспекторів міліції та КМСД може бути спрямована у інформаційно-просвітницькому напрямі з приводу захисту прав дитини, у тому числі від насильства в сім'ї. Однак, провідна профілактична роль з сім'ями такого типу належить освітнім закладам, соціальним працівникам, психологам, громадським об'єднанням, які можуть навчити батьків як виховувати дітей, не удаючись до жорстокості і тілесних покарань, а за допомогою встановлення для дітей певних рамок поведінки; допомогти у формуванні позитивного мислення, організації змістовного дозвілля, спілкування і відпочинку сімей.

Форми: походи, педагогічні десанти в установи, підприємства, організації, розповсюдження брошур, буклетів, тренінги, семінари, як-от: “Побої – не метод виховання” і т.ін., дитячі консультативні центри, інформаційні центри, тематичні концерти, виступи агітбригад, тематичні рубрики в пресі, передачі на радіо, телебаченні.

Методи: вправи, навіювання, педагогічні ситуації, реконструкція характеру, переключення, перенавчання, соціальна реклама.

1.2. Сім'ї, де батьки нехтують потребами дітей: діти в таких сім'ях мають високий ризик стати жертвами насильства в сім'ї. Профілактичну роботу дільничні інспектори міліції та працівники КМСД повинні здійснювати як у напрямку реагування на факти насильства щодо дітей (за наявності підстав – у вигляді притягнення батьків або осіб, які їх замінюють, до адміністративної відповідальності за ухилення від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей (ст. 184 КпАП України) чи за вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2 КпАП)), так і віктимологічної профілактики (роз'яснення неповнолітнім їх прав щодо захисту від насильства в сім'ї). Крім того, інформацію про такі сім'ї слід передати до соціальних служб, а за необхідності – й до медичних закладів, які можуть допомогти батькам знайти відповідну систему виховання та спілкування і відпочинку сімей, формування ціннісного ставлення до здоров'я, життя, сім'ї, попередження сімейного алкоголізму, суїцидів, девіантної поведінки.

Форми: телефонії “Довіри”, дитячі консультативні центри, соціальний патронат.

1.3. Сім'ї з аморальним (асоціальним) вихованням дітей: такі сім'ї потребують втручання з боку як працівників міліції, так і більшою мірою – інших суб'єктів (навчальних закладів, соціальних служб) – з метою профілактики дитячого бродяжництва, жебракування, втеч з дому, агресивної поведінки, шкільних прогулів.

Напрямки роботи: допомога дитині в самореалізації та адаптації до умов життя, попередження сімейного алкоголізму, суїцидів, девіантної поведінки членів сім'ї, попередження і боротьба з насильством у сім'ї.

Форми: групи взаємопідтримки, самопомоги, дитячі консультативні центри, інформаційні центри, соціальний патронат; направлення дітей, які не мають необхідних умов для виховання і навчання в сім'ї, до загальноосвітніх шкіл-інтернатів.

1.4. Сім'ї з антисоціальним вихованням дітей: профілактична діяльність працівників міліції повинна спрямовуватися на захист дітей від насильства. Так, якщо є факти втягнення дітей у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми, проституцією, схиляння до вживання одурманюючих, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – притягнення батьків або інших членів сім'ї до кримінальної відповідальності (статті 303, 304, 315, 324 КК України), а у випадку доведення до стану сп'яніння – притягнення їх до адміністративної відповідальності (ст. 180 КпАП) та подальше інформування соціальних служб про факти антисоціального виховання дітей для реагування з метою захисту прав дитини. Крім того, у разі потреби термінового вилучення дитини

із сім'ї, де батьки чи особи, які їх замінюють, жорстоко поводяться з нею, служби у справах дітей спільно з кримінальною міліцією у справах дітей розв'язують це питання і вирішують питання щодо подальшого влаштування дитини. Також може проводитись роз'яснення неповнолітнім їх прав щодо захисту від насильства в сім'ї.

2. Сім'ї з наявністю залежностей у членів сім'ї

2.1. Сім'ї алкозалежних;

2.2. Сім'ї наркозалежних або хворих на токсикоманію;

2.3. Сім'ї ігроманів *тощо*: насильство в таких сім'ях виникає внаслідок того, що об'єкт (алкоголь, наркотики, токсичні речовини, азартні ігри і т.ін.) стає для залежної людини метою існування, а вживання – способом життя. Усе інше (колишні моральні цінності, інтереси, відносини) перестають бути значущими: бажаючи отримати об'єкт залежності, така людина долає будь-які перепони на шляху до нього, навіть здатна заподіювати шкоду інтересам інших членів сім'ї. При цьому, якщо один з членів сім'ї тривалий час має залежність, у його родичів можуть виникнути негативні зміни в особистості та поведінці (переважання станів ярості, вини, розпачу; перебування у стані хронічного стресу та депресії; падіння самооцінки та ін.), що посилює напруженість у стосунках та призводить до конфліктів. Саме тому роботу слід проводити не тільки з особою, яка має залежність, або допомагати тільки її родичам – працювати слід з усією сім'єю. На сучасному етапі розвитку науки залежність розглядається як наслідок порушень в функціонуванні складної багаторівневої системи “соціум – особистість – організм”¹⁶. Це означає, що профілактика насильства повинна одночасно здійснюватись у декількох напрямках: культурологічному, психологічному, соціальному, медико-біологічному, правовому.

Дільничний інспектор міліції при профілактиці насильства в таких сім'ях може роз'яснити норми законодавства про насильство в сім'ї, а також порекомендувати звернутися до установ, органів або громадських організацій, де вони можуть отримати допомогу або лікування. Крім того, у сім'ї, де батьки чи особи, які їх замінюють, зловживають алкоголем, наркотиками або токсичними речовинами та жорстоко поводяться з дитиною, служби у справах дітей спільно з кримінальною міліцією у справах дітей розв'язують питання щодо необхідності термінового вилучення із сім'ї і подальшого влаштування дитини.

Напрямки роботи: програми антинаркотичної освіти, організація виховної роботи антинаркотичної спрямованості (“рівний – рівному”), формування позитивного мислення, реабілітація алкоголіків, попередження і боротьба з насильством у сім'ї, вивчення умов життя сім'ї і сприяння їх покращанню як засіб усунення причин алкоголізму, тимчасове вилучення і реабілітація дитини з сім'ї, формування ціннісного ставлення до здоров'я, життя, сім'ї, попередження сімейного алкоголізму, суїцидів, девіантної поведінки членів сім'ї, формування саморегуляції, вольових якостей, організація змістовного дозвілля, спілкування і відпочинку сімей.

Форми: періодичне консультування спеціалістами (наркологами, сімейними психологами, психотерапевтами) сімей, в яких є залежний член родини; організація і проведення групової тренінгової роботи з батьками та іншими членами сім'ї, в якій є залежний член родини (наприклад, “Тренінг батьківської успішності”. “Тренінг ефективної взаємодії з залежним підлітком”); групи самопомоги (“Анонімні наркомани”, “Анонімні алкоголіки”, “12 кроків”, “Матері проти наркотиків”); центри соціально-психологічної реабілітації, в яких поряд зі спеціалістами працюють колишні алко- або наркозалежні; трудові комуні і табори з тривалим проживанням.

¹⁶ Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Елена Валерьевна Змановская. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – С. 126.

3. Сім'ї із наявністю у членів родини хронічних соматичних або психічних захворювань

3.1. Сім'ї, члени яких мають інвалідність: в таких сім'ях інваліди мають високий ризик стати жертвами насильства. Крім того, можливі і протилежні випадки, коли члени родини піддаються насильству з боку інваліда.

3.2. Сім'ї, члени яких мають психічні захворювання або розлади поведінки: насильство в таких сім'ях може також спостерігатись як з боку хворого до інших членів сім'ї, так і навпаки. При цьому, якщо психічно хвора особа є суспільно небезпечною і перебуває на спеціальному обліку в закладах охорони здоров'я, відповідно до законодавства дільничний інспектор міліції ставить її на профілактичний облік та у межах своєї компетенції проводить профілактичну роботу.

3.3. Сім'ї, члени яких хворі на інші хронічні захворювання (туберкульоз, цукровий діабет, захворювання щитовидної залози): особи, які мають такі захворювання, можуть стати жертвами насильства внаслідок емоційної та фізичної ізоляції з боку інших членів сім'ї. Крім того, через зміни гормонального фону у частини таких осіб може підвищуватись агресивність, та вони самі можуть вдатися до насильства в сім'ї.

Таким чином, профілактику насильства в сім'ях такого типу слід проводити у двох напрямках: 1) стосовно хворої людини як потенційної жертви, 2) стосовно хворої людини як потенційного кривдника.

Якщо хвора людина виступає у якості *потенційної жертви*, потрібна дійова співпраця соціальних працівників та дільничних інспекторів міліції з метою контролю за поведінкою з нею з боку інших членів сім'ї, аби не допустити зловживань (з приводу розподілу коштів, харчування, стану здоров'я) чи насильства.

При виявленні таких випадків дільничний інспектор міліції повинен поінформувати соціальні служби та медичні заклади з метою своєчасного надання допомоги та захисту. У випадку, коли хвора людина є недієздатною, слід пам'ятати, що отримання з будь-якого джерела повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неї саме по собі є підставою для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї, і, відповідно, не потребує підтвердження бажання такої особи на їх вжиття.

Напрямки роботи: правова просвіта, формування позитивного мислення, допомога в самореалізації та адаптації до умов життя.

Форми: медична допомога, групи взаємопідтримки, самопомоги, бесіди, розповсюдження брошур, буклетів, телефонії “Довіри”, інформаційні центри, соціальний патронат, залучення до суспільного життя.

Якщо хвора людина, яка виступає в ролі *потенційного кривдника*, є осудною, відносно неї вживаються передбачені законодавством заходи з попередження насильства в сім'ї. Стосовно тих членів сім'ї, які можуть постраждати від її дій, можливе проведення заходів віктимологічної профілактики – роз'яснення норм законодавства про попередження насильства в сім'ї, навчання алгоритму оптимальної поведінки у випадку вчинення стосовно них агресії або насильства.

4. Сім'ї, які вирізняються за віком батьків, а також складом та повнотою

4.1. Сім'ї дуже молодих та дуже літніх батьків: насильство в них має свою специфіку. Так, в *сім'ях дуже молодих батьків* конфлікти між подружжям виникають, частіш за все, внаслідок загальної неадаптованості до сімейного життя (недостатнього вміння вести господарство, розподіляти сімейний бюджет, виховувати дитину). Відповідно, провідну профілактичну роль тут повинні відігравати соціальні служби, медичні установи та громадські об'єднання.

Напрямки роботи: підготовка молоді до сімейного життя, правова просвіта, формування позитивного мислення, вивчення умов життя сім'ї і сприяння їх покращанню як засіб усунення чинників насильства.

Форми: підтримка молодих сімей, які готуються до народження дитини; організація роботи з молодим подружжям щодо запобігання сімейних негараздів, дисгармонії в сімейних стосунках (“Школи відповідального батьківства”, “Тато-школи”); відеолекторії, лекторії на замовлення, бесіди, розповсюдження брошур, буклетів, тренінги, семінари, телефонії “Довіри”, консультпункти, інформаційні кампанії.

Особливість конфліктів у сім'ях *дуже літніх батьків* полягає, перш за все, в тому, що вони виникають не стільки між подружжям, скільки між батьками та дітьми внаслідок дуже великої різниці у віці, і відповідно, суттєвих розбіжностей у світогляді, інтересах. Профілактика насильства та зниження конфліктності педагогічними колективами, медичними установами, соціальними службами, громадськими організаціями повинна проводитись як з дітьми, так і з батьками у напрямках підвищення значущості батьків для дітей, знаходження спільних інтересів та цінностей, організації змістовного дозвілля, спілкування і відпочинку сімей, формування ціннісного ставлення до здоров'я, життя, сім'ї.

Дільничним інспекторам міліції та працівникам КМСД слід працювати у напрямку правової просвіти, інформування членів таких сімей про служби та установи, де вони зможуть отримати допомогу у належному сприйнятті та адаптації подружжя до ролі батьків, а також своєчасного виявлення й реагування на випадки насильства в сім'ї або жорстокого поведіння з дітьми та передачі інформації до відповідних соціальних служб.

4.2. Неповні сім'ї (немає батька або матері): насильство в сім'ях такого типу може бути наслідком як економічних проблем, так і односторонньої (тільки батьківської або тільки материнської) форми взаємин, недостатнього обсягу спілкування, уваги та піклування про дитину. Профілактичну роботу дільничним інспекторам міліції та працівникам КМСД слід спрямовувати на: 1) правову просвіту; 2) інформування про інші суб'єкти, до яких вони можуть звернутися; 3) виявлення фактів вчинення насильства в сім'ї, своєчасне втручання та їх припинення; 4) направлення інформації про такі сім'ї до соціальних служб, органів опіки і піклування.

Напрямки роботи: правова просвіта, попередження і боротьба з насильством у сім'ї, вивчення умов життя сім'ї і сприяння їх покращанню як засіб усунення чинників насильства, допомога в самореалізації та адаптації до умов життя, організація змістовного дозвілля, спілкування і відпочинку сімей.

4.3. Сім'ї з прийомними дітьми (прийомні сім'ї);

4.4. Сім'ї, які мають дітей-вихованців (дитячі будинки сімейного типу): особливістю цих двох типів сімей є те, що в них подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (у першому випадку від одного до чотирьох дітей, а в другому – не менш як п'яти). Тобто між дітьми та вихователями, як правило, відсутні не тільки родинні зв'язки, а і попереднє близьке знайомство.

4.5. Опікунські сім'ї: в сім'ях цього типу опікун чи піклувальник дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, призначається, як правило, з числа родичів чи близьких підопічному.

Насильство в таких сім'ях може спостерігатися як серед дітей (прийомних, вихованців, дітей під опікою), між дорослими, так і між дорослими та вихованцями.

Профілактика насильства з боку дільничних інспекторів міліції та працівників служби КМСД переважно здійснюється в напрямку правової просвіти у вигляді роз'яснення норм законодавства про попередження насильства в сім'ї; своєчасного виявлення фактів насильства або жорстокого поведіння, їх припинення і притягнення винних до відповідальності; інформування про такі факти соціальні служби, органи опіки та піклування та ознайомлення потенційних жертв з переліком установ або організацій, до яких вони у разі необхідності зможуть звернутися по допомогу. Ключову ж профілактичну роль відіграють такі суб'єкти, як соціальні служби, органи опіки та піклування, навчальні заклади, медичні установи.

Напрямки роботи: попередження і боротьба з насильством у сім'ї, вивчення умов життя сім'ї і сприяння їх покращанню як засіб усунення чинників насильства, допомога дитині в самореалізації та адаптації до умов життя.

Форми: бесіди, розповсюдження брошур, буклетів, тренінги, семінари, телефонії "Довіри", консультпункти, дитячі консультативні центри, інформаційні центри, інформаційні кампанії, контроль за дотриманням прав дітей у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу або з боку опікунів, соціальний супровід перебування в них дітей з боку соціальних служб, соціальні послуги.

5. Сім'ї, які мають специфічні проблеми

5.1. Сім'ї, члени яких були раніше засуджені: ризик вчинення насильства в сім'ях такого типу є досить високим, особливо серед раніше засуджених за вчинення насильницьких злочинів. При цьому, якщо раніше засуджені відносяться до категорії звільнених з місць позбавлення волі, які відбували покарання за умисний злочин, і в яких судимість не знято або не погашено у встановленому законом порядку, чи засуджених за вчинення злочинів, виконання вироку щодо яких не пов'язано із позбавленням волі, відповідно до законодавства дільничний інспектор міліції ставить їх на профілактичний облік та у межах своєї компетенції здійснює контроль за їх поведінкою і проводить індивідуальну профілактичну роботу.

Окрім цього, важливим напрямком є віктимологічна профілактика – ознайомлення потенційних жертв з переліком установ або організацій, до яких вони у разі необхідності зможуть звернутися по допомогу, інформування про ситуації, які можуть призвести до вчинення насильства в сім'ї (наприклад, сімейних конфліктів), з тим, щоб вони, по можливості, уникали їх, а також навчання алгоритмам оптимальної поведінки в ситуації насильства в сім'ї. Бажане залучення громади (сусідів, родичів) до профілактичної діяльності.

5.2. Сім'ї, члени яких входять до складу релігійних сект та конфесій і під приводом виконання обрядів можуть заподіяти шкоду життю, психічному або фізичному здоров'ю членів родини: психологи відносять релігійний фанатизм до видів залежності, коли релігія стає для людини метою існування, а суворе дотримання її догм – способом життя. При цьому, якщо віровчення навіть передбачає можливість завдання шкоди іншим членам сім'ї, така особа ставить релігійні цінності вище за сімейні.

Як і в сім'ях осіб з залежностями, профілактика насильства повинна одночасно здійснюватись у декількох напрямках: культурологічному, психологічному, соціальному, медико-біологічному, правовому.

Діяльність дільничних інспекторів міліції та працівників служби КМСД з профілактики насильства в таких сім'ях повинна проводитись у напрямку захисту дітей та інших членів сім'ї від насильства. Так, якщо є факти організації або керівництва групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою, а тим більше поєднана із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх, батьки або інші члени сім'ї підлягають кримінальній відповідальності (стаття 181 КК України). Наступними напрямками профілактичної роботи є правова просвіта, а також віктимологічна профілактика через ознайомлення потенційних жертв з переліком установ або організацій, до яких вони, у разі необхідності, зможуть звернутися по допомогу, а також навчання алгоритмам оптимальної поведінки в ситуації насильства в сім'ї.

Окрім того, необхідно проінформувати соціальні служби про жорстоке поводження з дітьми для реагування з метою захисту їх прав. А у випадку жорстокого поводження з дитиною служби у справах дітей спільно з кримінальною міліцією у справах дітей розв'язують питання щодо необхідності термінового вилучення із сім'ї і подальшого влаштування дитини.

5.3. Сім'ї з різним рівнем матеріальної забезпеченості (високий рівень, низький та дуже низький рівень матеріальної забезпеченості): переважаючий вид насильства в таких сім'ях – психологічний та економічний. Профілактична діяльність дільничних інспекторів міліції та працівників служби КМСД в сім'ях полягає передусім у правовій пропаганді, інформуванні про суб'єктів, до яких можна звернутись по допомогу у разі виникнення складної життєвої ситуації, ранньому виявленні насильства, своєчасному реагуванні на факти вчинення насильства.

Інші суб'єкти профілактики насильства в сім'ї:

Напрямки роботи: правова просвіта, формування позитивного мислення, попередження і боротьба з насильством у сім'ї, вивчення умов життя сім'ї і сприяння їх покращанню.

Форми: вплив через референтну групу, групи взаємопідтримки, самопомоги, телефонії “Довіри”, консультпункти, дитячі консультативні центри, інформаційні центри, соціальний патронат.

5.4. Сім'ї мігрантів, біженців: дільничні інспектори міліції та працівники служби КМСД під час роботи з такими сім'ями можуть стикатися з цілим рядом специфічних труднощів: відсутністю документів або реєстрації у кривдника чи потерпілих; труднощами, пов'язаними з необхідністю перекладу (досить часто жінки – мігрантки або біженки – не знають української мови, у зв'язку з чим не можуть особисто спілкуватись з правоохоронцями або соціальними службами). Профілактичну роботу працівникам міліції з такими сім'ями треба проводити в напрямку правової пропаганди, інформування про суб'єктів, до яких можна звернутись по допомогу; своєчасного реагування на факти насильства в сім'ї, оскільки в протилежному випадку це призведе до неповідомлення про наступні факти насильства в сім'ї. З боку інших суб'єктів – можливі *напрямки роботи*: сприяння в адаптації, контроль, правова просвіта, формування позитивного мислення, саморегуляції, вольових якостей.

Форми: вплив через референтну групу, групи взаємопідтримки, самопомоги, телефонії “Довіри”, консультпункти, інформаційні центри.

3.5. Індивідуально-профілактична робота дільничних інспекторів міліції (третинна профілактика)

На індивідуальному рівні запобігання правопорушенням полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин та умов, що детермінують протиправну поведінку цієї особи, та з дітьми і дорослими членами сім'ї, які постраждали від жорстокого поводження, з метою відновлення особистісного та соціального статусу людини.

Враховуючи унікальність кожного сімейного конфлікту та спираючись на викладені вище, встановлені під час дослідження, дані, науковцями було визначено таку принципову схему профілактичного впливу:

1. Встановлення дільничним інспектором особистісного контакту з конфліктуючими сторонами.
2. Активний вплив на конфліктуючі сторони з метою зниження гостроти та припинення конфліктної ситуації.
3. Проведення роз'яснювальної роботи з конфліктуючими сторонами щодо профілактики у майбутньому конфліктів.
4. Роз'яснення тактики розв'язання конфліктних ситуацій та способів попередження насильства.
5. Вплив на конфліктуючі сторони для розширення соціальних стратегій, посилення взаємних зв'язків, розуміння ними особливої цінності збереження сім'ї.
6. Насадження ідеї необхідності своєчасного звернення по допомогу до правоохоронців під час загрози виникнення конфліктної ситуації у сім'ї¹¹⁷.

Порядок здійснення дільничним інспектором міліції індивідуальної профілактичної роботи, спрямованої на попередження фактів насильства в сім'ї, визначений наказом МВС України від 11.11.2010 № 550 “Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України”, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 6 грудня 2010 р. за № 1219/18514 (далі – Положення)¹¹⁸, про що вже йшлося у розділі I.

До загальноновизнаних чинників появи кримінального насильства віднесено такі: наявність у членів родини алкогольної чи наркотичної залежності, психопатоподібних рис характеру чи психічних захворювань; виражена схильність до протиправної поведінки взагалі та кримінальної гетероагресії (зокрема наявність судимостей за агресивні вчинки у побуті, хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень, вбивство); схильність до педофілії; схильність до бродяжництва; розумова недорозвиненість (олігофренія); систематичне фізичне та моральне приниження одним членом сім'ї іншого. До причин появи насильства у сім'ї найчастіше відносять такі: прагнення одного члена родини до повного контролю та домінування над іншими членами родини, зловживання психоактивними речовинами тощо. В якості умов актуалізації проблеми насильства у сім'ї виступає належність родини до маргінальної групи, соціально-економічна невлаштованість, низький рівень соціально-культурного розвитку, аморальність та асоціальність установок, традиційність і сприйнятливність хоча б одним членом сім'ї вирішення родинних проблем насильницьким шляхом¹¹⁹.

Мета індивідуальної профілактики – позитивна корекція особистості, що тягне за собою зміни її поведінки з антигромадської до лояльної, яку схвалює суспільство, зміну тактики вирішення конфлік-

¹¹⁷ Боднар В.С. Психологічні засади діяльності дільничного інспектора міліції з профілактики насильства у сім'ї: дис. канд. психол. наук: 19.00.06 “Юридична психологія” / Боднар Василь Євгенович. – К., 2006. – С. 122.

¹¹⁸ Наказ МВС України від 11.11.2010 № 550 “Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України”, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 грудня 2010 р. за № 1219/18514.

¹¹⁹ Боднар В.С. Психологічні засади діяльності дільничного інспектора міліції з профілактики насильства у сім'ї: дис. канд. психол. наук: 19.00.06 “Юридична психологія” / Боднар Василь Євгенович. – К., 2006. – 182 с.

тних ситуацій їх учасниками, а також вплив на спотворені елементи світогляду, наближення до ідеї співпраці, надання допомоги оточуючим у вирішенні внутрішніх та зовнішніх конфліктів.

Завдання індивідуальної профілактики:

1. Виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення ними насильства в сім'ї.
2. Вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу.
3. Прогнозування ймовірності вчинення особами різних видів насильства в сім'ї.
4. Планування заходів індивідуальної профілактики.
5. Застосування заходів впливу та корекції.

1. Виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення насильства в сім'ї

Відповідно до вимог Положення дільничний інспектор міліції виявляє на закріпленій за ним адміністративній дільниці осіб, які допускають правопорушення в сім'ях, або осіб, схильних до вчинення таких правопорушень, а саме: осіб, які зловживають алкогольними напоями, осіб, які вживають наркотичні засоби або психотропні речовини без призначення лікаря, психічно хворих, які створюють безпосередню загрозу для себе та оточуючих, інших осіб, які за характером або способом життя, схильні до таких дій, та вживає до зазначених осіб своєчасні заходи профілактичного впливу з метою недопущення вчинення ними злочинів та адміністративних правопорушень.

Виявлення таких осіб дільничним інспектором міліції також здійснюється на основі щомісячного вивчення та узагальнення:

- інформації чергової частини міськ-, райоргану про виїзди чергових нарядів міліції на побутові конфлікти;
- повідомлень травматологічних пунктів, бюро судово-медичних експертиз, інших установ органів охорони здоров'я про заподіяння тілесних ушкоджень, пов'язаних з насильством у сім'ї;
- скарг та заяв громадян, повідомлень посадових осіб про правопорушення, вчинені в сім'ях;
- матеріалів, за якими винесені постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за фактами, що мали місце у сфері побуту;
- матеріалів громадських формувань щодо осіб, схильних до скоєння правопорушень¹²⁰.

2. Вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу здійснюється шляхом збирання даних:

- *про попередню злочинну або іншу протиправну діяльність*: коли, де, що, за яких обставин скоїв;
- *про соціально-демографічні особливості*: дані про освіту, вік, сімейний стан і склад родини, рівень доходів, місце проживання, спеціальність, трудову зайнятість;
- *про індивідуально-психологічні особливості*: рівень інтелекту, запас знань, вольові якості, риси характеру, наскільки сумісне правопорушення (злочин) з етичними принципами особи (чи дозволить совість йому вчинити таке діяння); чи є загроза покарання для цієї особи стримуючим фактором;
- *про фізіологічні особливості та захворювання*;
- *про найближче оточення, зв'язки*: характеристика сімейно-побутових відносин, взаємини з оточуючими людьми.

¹²⁰ Наказ МВС України від 11.11.2010 № 550 "Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 грудня 2010 р. за № 1219/18514.

Досвідчені дільничні інспектори міліції мають власні перевірені методи отримання інформації про правопорушників, однак для молодих співробітників це може становити проблему. Тому з метою полегшення здійснення оцінки тих аспектів життя правопорушника, зміна яких може бути потрібною для недопущення вчинення ним нових випадків насильства в сім'ї, пропонується спеціальна діагностична форма (Додаток 5)¹²¹.

Інформація про правопорушника

В цій частині форми міститься основна інформація про правопорушника та його попередні судимості, а також про правопорушення, за вчинення якого особа поставлена на профоблік.

Оціночні характеристики

Завданням цієї частини форми є визначення таких елементів життя і особистості правопорушника, які можуть створювати проблеми (як для нього самого, так і для інших осіб), особливо ті, що можуть привести до вчинення злочину або правопорушення у сімейній сфері. З кожного наведеного питання потрібно визначити наявність та ступінь гостроти проблеми і поставити відмітку у відповідній графі. Нижче наводяться питання, відповіді на які зможуть допомогти визначити, чи є у правопорушника проблеми в тій чи іншій сфері.

Освіта: Чи має правопорушник середню або вищу освіту? Чи має він якусь професійну освіту? Чи має він достатній рівень освіти і підготовку, що дозволяють йому знайти прийнятну роботу?

Працевлаштування: Чи працює правопорушник? Чи працює він регулярно протягом останніх двох років? Чи звільняли його коли-небудь з роботи за негативними мотивами? Чи бажає він працювати? Якщо в нього є робота, задоволений він або хотів би робити щось інше?

Матеріальне становище: Чи є у правопорушника достатньо засобів для існування? Залежить він матеріально від своєї сім'ї чи інших осіб? Утримує свою сім'ю? Витрачає гроші розумно? Чи є в нього борги? Чи грає він в азартні ігри?

Здатність правопорушника контролювати спалахи гніву: Чи є він імпульсивним? Робить він висновки з свого минулого чи повторює власні помилки? Якщо правопорушник стикається з проблемою, розглядає він різні шляхи її вирішення або робить перше, що спадає йому на думку? Чи може він передбачати наслідки своїх дій? Якщо правопорушник визначає для себе різні способи вирішення проблем, чи здатен він здійснити своє рішення на практиці або ж легко здається чи відступає перед перешкодами? Чи впливають емоції на здатність правопорушника діяти іншим чином?

Психічний стан правопорушника: Чи має правопорушник психічні розлади? Чи знаходиться він у стані депресії? Чи знаходиться він у стані нервового збудження? Чи були у правопорушника травми голови, органічне ураження головного мозку? Чи має він статеві розлади? Чи оцінювався коли-небудь стан правопорушника психіатром або психологом? Якщо так, то яким був висновок? Психічні аномалії, що не виключають осудності – розлади психічної діяльності, що не досягли психотичного рівня і не виключають осудності, але тягнуть особистісні зміни і можуть призвести до відхилень у поведінці, а також ускладнюють соціальну адаптацію такої особи, знижують її здатність керувати своїми діями.

Стан здоров'я правопорушника: Чи має правопорушник які-небудь фізичні розлади, що не дозволяють йому вести нормальний спосіб життя (інвалідність)? Чи має він які-небудь хронічні захворювання, що не дозволяють йому вести нормальний спосіб життя?

¹²¹ В основу форми покладено матеріали посібника Working with offenders in the community: an introductory training manual / Rob Canton, Kathy Ferguson and Robin Parker An output of the UK Department for International Development (DfID) Ukraine Criminal Justice System Project implemented by the University of Nottingham Human Rights Law Centre, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nottingham.ac.uk/~llzwww/hrlc/Introductory.Training.Manual.English.pdf>

Проблеми, пов'язані зі злочинним оточенням правопорушника: З ким товаришує? Чи є більшість його друзів правопорушниками? Чи проводить правопорушник багато часу з іншими правопорушниками? Чи легко він піддається чужому впливу? Чи є правопорушники серед членів його сім'ї?

Взаємовідносини (з членами сім'ї і т. ін.): Чи було у правопорушника нормальне, стабільне дитинство? Чи добре з ним поводитись батьки? Чи добре він поводить себе в сім'ї? Ізольований правопорушник від інших членів сім'ї, чи він має з ними добрий психологічний контакт? Якими є його взаємовідносини з членами родини? Чи добре він виконує батьківські обов'язки?

Залежність від алкоголю: Яку кількість алкоголю звичайно вживає правопорушник? Чи напивається він до безпам'ятства? Чи заважає алкоголь вести йому нормальний спосіб життя? Чи впливає алкоголь на стан його здоров'я? Чи стає правопорушник агресивним під впливом алкоголю? Чи вчиняє він насильство в сім'ї, аби отримати алкоголь чи гроші на випивку? Чи вчиняє він насильство в сім'ї, тільки знаходячись у нетверезому стані?

Залежність від наркотиків: Чи вживає правопорушник наркотики або інші речовини, заборонені до вживання? Які конкретно? Чи вживав правопорушник коли-небудь в минулому наркотики або інші речовини, заборонені до вживання? Чи страждає він залежністю від якого-небудь наркотику? Чи викликало вживання наркотиків правопорушником проблеми для його здоров'я (як фізичного, так і психічного)? Чи вчинює він насильство в сім'ї заради одержання коштів на наркотики? Чи вчинює він насильство в сім'ї тільки знаходячись під впливом наркотиків?

Інтелектуальні властивості: Чи відповідає рівень розумового розвитку віку правопорушника? Чи вміє він читати, писати виконувати елементарні арифметичні вправи? Наскільки великим є обсяг його знань? Чи має він позитивний життєвий досвід? Світогляд правопорушника характеризується широтою або вузькістю поглядів? Якими є зміст і різноманітність його інтересів?

Моральні властивості: Чи вміє він співпереживати чужому болю, стражданням інших людей? Чи вважає він цінністю власну родину? Чи цінує він кожного члена родини? Чи значною є його потреба у владі, контролі над іншими? Чи схильний він звинувачувати у власних проблемах та невдачах інших людей або збіг обставин? Чи має він позитивні етичні принципи? Яким є його ставлення до додержання правових норм (позитивне, негативне або байдуже)? Чи є для нього загроза покарання стримуючим фактором?

Емоційні властивості: Чи притаманна йому мінливість у стосунках з іншими людьми? Чи має він холеричний тип темпераменту? Чи притаманна правопорушникові конфліктність? Чи притаманні йому нестриманість, необдуманість вчинків? Яким є ступінь його емоційного збудження, коли він розповідає про сім'ю? Наскільки агресивно він реагує на різні зовнішні подразники, ситуації?

Вольові властивості: Чи вміє правопорушник свідомо регулювати свою поведінку? Чи здатен він приймати і виконувати правильні рішення? Чи може досягати поставленої мети? Чи вміє правопорушник протистояти впливу осіб, які втягують його у конфлікт або підштовхують до протиправної поведінки?

Риси характеру: Чи має він якісь з перерахованих нижче негативних рис характеру: агресивність, брутальність, егоцентризм, образливість, емоційна неврівноваженість, подразливість, недисциплінованість, нестриманість, невдячність, марнославство, властолюбство, гарячність, пихатість, грубість, деспотичність, жадібність, жорстокість, заздрисність, зарозумілість, ледарство, брехливість, лицемірство, некритичність, відлюдкуватість, сварливість, образливість, песимізм, підозрілість, прискіпливість, самовпевненість, слабовільність, упертість, хвастливість, хитрість.

3. Прогнозування ймовірності вчинення особами різних видів насильства в сім'ї

Під прогнозуванням індивідуальної протиправної поведінки розуміють визначення вірогідності вчинення в майбутньому злочину або правопорушення тією чи іншою конкретною особою (індивідом). Як зазначали дослідники, вчинення злочину чи правопорушення тільки зі сторони здається інколи несподіванкою. Насправді ж це явище завжди має свої джерела, тенденції і етапи розвитку, а врешті-решт і закономірності, за якими формується і у відповідній ситуації реалізується готовність особи вчинити суспільно небезпечне діяння¹²².

Після того, як дільничний інспектор міліції отримав дані щодо соціально-психологічних особливостей, а також зовнішніх джерел негативного впливу на підоблікових осіб, про які йшлося вище, він може оцінити наскільки негативними є ці обставини та ступінь їх вираженості:

■ *зовнішнє середовище, в якому перебуває особа*

дуже негативне середовище	негативне середовище	нейтральне середовище	позитивне середовище	дуже позитивне середовище
---------------------------	----------------------	-----------------------	----------------------	---------------------------

■ *характеристики особи*

дуже негативна	негативна	задовільна	позитивна	дуже позитивна
----------------	-----------	------------	-----------	----------------

■ *ступінь криміногенності ситуації*

дуже висока	висока	середня	низька	дуже низька
-------------	--------	---------	--------	-------------

Завдяки їх комбінації можна оцінити *ступінь ризику* вчинення даною особою насильства в сім'ї:

дуже висока	висока	середня	низька	дуже низька
-------------	--------	---------	--------	-------------

Також слід звернути увагу на такі фактори:

1. Злочини (правопорушення) та поведінка особи в минулому.
2. Чи наявні на теперішній час ті самі проблеми, що призвели до попереднього правопорушення?
3. Чи є у правопорушника мотивація до зміни своєї поведінки?

Чим більше негативних або дуже негативних оцінок, тим вищою є ймовірність вчинення повторного правопорушення. І навпаки, чим позитивніше оцінюються особа та зовнішнє середовище, в якому вона перебуває, а ступінь конфліктності у родині є низьким або дуже низьким, тим менший ризик рецидиву скоєння даною особою насильства в сім'ї.

4. Планування заходів індивідуальної профілактики з урахуванням суспільної безпеки особистості

Дільничним інспекторам міліції, які не мають достатніх навичок у здійсненні профілактичної роботи, рекомендується попередньо підготуватися до проведення профілактичних заходів – розробити план індивідуальної профілактичної роботи, в якому відобразити всі ті заходи, які планується здійснити, а також хід виконання дій.

¹²² Криминология и профилактика преступлений. Учебник. Под ред. докт. юрид. наук А.И. Алексеева. – М.: МВШМ МВД СССР, 1989. – С. 212.

Слід звернути увагу на те, що:

- ефект від профілактики збільшиться при залученні до цієї роботи інших суб'єктів та громадськості;
- дільничний інспектор міліції завжди повинен мати відсторонене ставлення до ситуації і не брати на себе більше, ніж він може зробити.

Форма плану заходів щодо профілактики насильства в сім'ях:

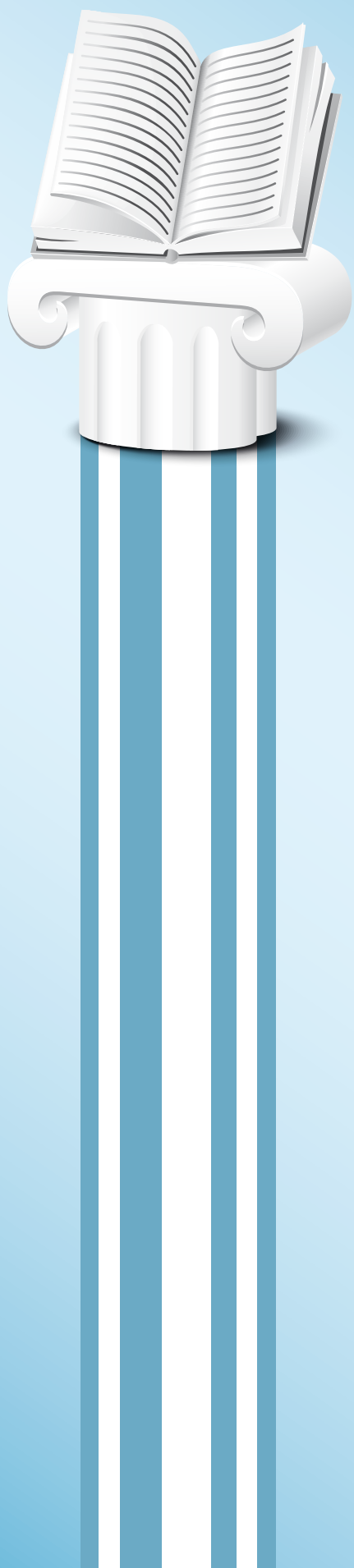
№	Заходи	Термін виконання	Виконавці, співвиконавці	Контроль за виконанням
1. Заходи, спрямовані на потенційного правопорушника				
2. Заходи, спрямовані на потенційну жертву				
3. Заходи, спрямовані на оточення (сім'я, навчальний або трудовий колектив, громада)				

5. Застосування заходів впливу та корекції

На цьому етапі дільничний інспектор міліції безпосередньо здійснює заплановані ним профілактичні заходи. З метою ефективної протидії насильству в сім'ї працівники міліції мають на достатньому рівні володіти певними психологічними знаннями та вміннями. Зокрема, вони мають знати особливості агресивної поведінки, володіти навичками ведення профілактичних бесід, методиками психологічного впливу як на кривдника, так і на жертву сімейного насильства.

Рекомендації щодо методики проведення профілактичної бесіди наведені у **Додатку 6**.

Під час здійснення профілактичної роботи з особами, схильними до насильства в сім'ї, працівниками міліції застосовується система спеціальних попереджувальних заходів профілактичного впливу, передбачених Законом України "Про попередження насильства в сім'ї", таких як офіційне попередження про неприпустимість насильства в сім'ї, захисний припис та направлення на проходження корекційної програми, а також притягнення до адміністративної відповідальності.

ДОДАТКИ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ СТАДІЙ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ СІМ'Ї

СТАДІЇ	ЦІЛІ	ЗАВДАННЯ	ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
Стадія 1 Дошлюбний період (молодий, дорослий, позашлюбного союзу) або "час монади".	Досягнення емоційної та економічної самостійності особистості, прийняття відповідальності за себе і свою долю.	<ul style="list-style-type: none"> ▶ емоційна диференціація "Я" від сім'ї батьків, здобуття незалежності; ▶ розвиток інтимності міжособистісних відносин, пошук шлюбного партнера; ▶ становлення "Я"-особистості через придбання професії та досягнення економічної незалежності. 	Розвиток і функціонування майбутньої сім'ї визначається успішністю вирішення зазначених завдань. Якщо завдання не вирішені, то їх реалізація переноситься на наступні етапи розвитку сім'ї, що загрожує низькою ефективністю функціонування новоствореної сім'ї.
Стадія 2 Укладання шлюбу, утворення нової сімейної пари, або "час діади".	Формування сімейної системи на основі шлюбу.	<ul style="list-style-type: none"> ▶ визначення та узгодження спільних сімейних цінностей і сімейного укладу; ▶ вирішення питань верховенства та розподіл ролей; ▶ визначення фінансово-економічного статусу сім'ї, вирішення проблеми проживання; ▶ організація дозвілля; ▶ шлюбно-сімейна адаптація подружжя; ▶ формування сімейної самосвідомості "Ми", планування життєвих цілей; ▶ встановлення відносин з розширеною родиною (батьками та родичами кожного з подружжя). 	<p>Поступове пристосування подружжя до спільного життя на основі позитивних почуттів і поваги один до одного (шлюбна адаптація):</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ адаптація до нових шлюбно-сімейних ролей і узгодженої ролівої діяльності; ▶ адаптація до потреб, життєвих цінностей, інтересів та стилю життя чоловіка та дружини; ▶ адаптація до індивідуально-типологічних особливостей, характеру і особистісних якостей партнера; ▶ адаптація до професійної діяльності партнера; ▶ сексуальна адаптація партнерів.
Стадія 3 Сім'я з маленькими дітьми (до підліткового віку).	Початок реалізації функції виховання дітей, розширення сімейної системи із включенням нових членів.	<ul style="list-style-type: none"> ▶ зміна структурно-функціональної будови сім'ї з формуванням подружньої і батьківсько-дитячої підсистем; ▶ формування батьківської позиції матері і батька; ▶ адаптація сімейної системи до появи дітей; ▶ визначення стратегії, тактики і методів виховання, їх реалізація; ▶ встановлення нових відносин з розширеною родиною (нові ролі бабусь і дідусів). 	<p>Народження дитини тягне за собою зміни в житті сім'ї та в особистісному розвитку кожного з подружжя:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ розвиток ідентичності подружжя на основі прийняття ролей матері та батька; ▶ зміна ролівої структури сім'ї, включаючи перерозподіл функцій і поява нових батьківських ролей; ▶ зміна ролівих відносин за межами сім'ї; ▶ зміна системи відносин в розширеній сім'ї на основі прийняття старшим поколінням інших ролей.
Стадія 4 Сім'я з дітьми підліткового віку.	Розвиток сімейної системи із урахуванням зростаючої незалежності дітей та включення проявів турботи про старше покоління.	<ul style="list-style-type: none"> ▶ перегляд системи дитячо-батьківських відносин у напрямку визнання права підлітків на дорослість; ▶ турбота про старше покоління сім'ї (прабатьків); ▶ прийняття поколінням подружжя повної відповідальності за благополуччя розширеної сім'ї та зміна характеру відносин між поколіннями; ▶ вирішення завдань вікового розвитку, подолання кризи середини життя, завдань особистісного розвитку. 	Збіг або значне перетинання кризових вікових стадій кожного покоління сімейної системи: старшого покоління прабабків, середнього покоління подружжя-батьків та молодшого покоління-підлітків. Переплетіння трьох вікових криз створює особливу вразливість сімейної системи на даній стадії життєвого циклу. Саме на цій стадії констатуються максимальна тривожність членів сім'ї, переживання почуття втрати безпеки, незахищеність.

СТАДІЇ	ЦІЛІ	ЗАВДАННЯ	ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
<p>Стадія 5 Період відділення дітей, які одержують дорослий статус (сім'я з дорослими дітьми).</p>	<p>Формування гнучкої сімейної системи з відкритими кордонами.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ реконструкція сімейної системи як діади; ▶ формування нової системи відносин між батьками і дітьми за типом "дорослий-дорослий"; ▶ включення в сім'ю нових членів (дружини сина або чоловіка доньки, онуків); ▶ освоєння нових сімейних ролей – бабусі й дідуся; ▶ підвищена турбота про старше покоління. 	<p>На цій стадії існує значна різноманітність форм відносин батьків з дорослими дітьми. Діти можуть проживати як разом з батьками, не маючи власної сім'ї, так і окремо, прагнучи до довгоочікуваної самостійності та автономії. Вони можуть перебувати у шлюбі чи залишатися неодруженими. Відмінною особливістю є припинення виконання подружжям функції виховання дітей і збереження ними професійної і соціальної активності.</p>
<p>Стадія 6 Сім'я після відділення дітей (стадія похилого віку і старості).</p>	<p>Перебудова системи відносин поколінь в межах розширеної сім'ї з урахуванням вікових змін.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ збереження колишніх індивідуальних інтересів, видів активності і форм взаємодії і функціонування в подружніх парах всупереч фізіологічному старінню і втраті фізичних сил і можливостей; ▶ вивчення нових можливостей виконання соціальних і сімейних ролей (бабусі та дідуся); ▶ підтримка головної ролі середнього покоління; ▶ придбання мудрості і досвіду старості в функціонуванні; ▶ переживання втрати чоловіка (дружини);, близьких людей, друзів; ▶ побудова моделі життєдіяльності після втрати чоловіка (дружини); ▶ "перегляд" підсумків життя, прийняття неминучості власної смерті, вирішення проблеми особистісної інтеграції перед загрозою розпаду. 	<p>Входження подружжя (або одного з них) в завершальний період онтогенезичного розвитку – період старіння і старості. Вихід на пенсію призводить до корінної перебудови всіх життєвих прагнень особистості. Існує три основні групи потреб і відповідні їм ціннісні орієнтації людей похилого віку: 1) соціальні потреби (в діяльності, змістовному дозвіллі, спокійному відпочинку, матеріальних і побутових умов); 2) соціально-психологічні потреби (в міжособистісному спілкуванні, повазі, незалежності, уважному і дбайливому ставленні оточуючих); 3) потреба в збереженні здоров'я, благополуччя і успіхи дітей і онуків, близьких людей. Зміни сексуальних відносин з урахуванням клімактеричних змін у жінки та чоловіка.</p>

ФАЗИ РОЗВИТКУ АЛКОГОЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Розвиток алкогольної залежності має 4 фази: початкова, застережлива, вирішальна і кінцева.

1. Початкова фаза. Людина помічає, що алкоголь покращує настрій, допомагає позбутися страхів і зміцнює віру у власні сили. Спочатку вона вдається до алкоголю саме з цією метою, але поступово звикає, перерви між вживанням алкоголю скорочуються. Вона п'є швидко, особливо коли починає, щоб швидше досягти певного рівня сп'яніння; не перепиває, п'є стільки, скільки їй потрібно.

2. Застережлива фаза. Людина прагне постійно збільшувати дозу, і їй потрібні все більші дози для досягнення бажаного настрою. Прийоми алкоголю частішають. Все частіше виникає стан, коли людина випила забагато.

3. Вирішальна фаза. З'являється залежність від алкоголю. Людина вже нездатна себе контролювати, не може зупинитися. Іноді п'є кілька днів поспіль, часто перепиває. Вона визначає собі "вікна" – тверезі дні, які їй вдається провести на тлі тижневих запоїв. Виникають проблеми з оточуючими. Люди, члени родини засуджують її, але все ще терплять. Вона сприймає це як несправедливість і додатковий привід до випивки. Часто вирішує або обіцяє, що перестане пити чи буде випивати менше, але їй не вдається цього зробити. На цій фазі можливі прояви агресивності до оточуючих, особливо до друзів та дітей, у формі фізичного, психічного насильства.

4. Кінцева фаза. Сформована алкогольна залежність стає координатором життя людини – вона вже не може жити без алкоголю. Вже з ранку, щоб привести себе в робочий стан, такій людині необхідна доза алкоголю. Без цього вона почувається погано, роздратована, агресивна, нездатна зосередитися, в неї трясуться руки, болить голова. Невелика доза алкоголю виправляє стан. Толерантність до алкоголю знижується, людина напивається набагато швидше, ніж раніше, ніщо її не зупиняє. Все це призводить до розпаду особистості, повної втрати працездатності, розриву відносин з суспільством та сім'єю.

СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ В СІМ'ЯХ АЛКОЗАЛЕЖНИХ

Дитина може вибрати ту чи іншу стратегію адаптації в сім'ї алкоголіків. Ця адаптація здійснюється у вигляді однієї з нижче перерахованих ролей, взятих на себе дитиною.

- **“Жахлива дитина”**. Такі діти ведуть себе зухвало і змушують звертати на себе увагу, створюючи емоційно-напружені ситуації. Такого роду поведінка дозволяє дітям скинути накопичену агресію, а також має “замасковану” мету – відволікти батьків від пияцтва, спрямовуючи їх зусилля на вирішення педагогічних проблем.
- **“Псевдобатько”**. Дитина починає брати на себе велику частину відповідальності за сім'ю, виконуючи функції батьків. Як би важко не напружувалися такі діти (прибираючи квартиру, готуючи їжу, заробляючи гроші), намагаючись зберегти сім'ю, вони все одно мають занижену самооцінку. Для подолання почуття неповноцінності дитина може “навантажувати” себе ще більше, але це відчуття не зникає до кінця. У майбутньому така дитина буде зайнята пошуком людини, про яку можна піклуватися, нехтуючи власними потребами.
- **“Блазень гороховий”**. З метою позбавлення від стресу дитина може починати все і всіх висміювати. Такі діти весь час жартують, кажуть дурниці, перемикаючи уваги оточуючих з серйозних тем на інші. З часом до них перестають ставитися серйозно, тому вони відчувають труднощі у встановленні глибоких контактів з іншими людьми.
- **“Людина-невидимка”**. Вибір такої ролі дозволяє дитині не привертати до себе увагу батьків, які п'ють. Вона може тихо сидіти в кутку або у своїй кімнаті, прагнучи не турбувати дорослих, займатися своїми справами, перетворюючись на “порожнє місце”. Така стратегія, з часом, може трансформуватися в серйозні відхилення в поведінці, які потребують втручання фахівців: анорексію (відмова від їжі), самокаліцтво (наприклад, дівчинка ріже бритвою своє обличчя, щоб в такий спосіб зробити себе непривабливою й уникнути подальших сексуальних домагань п'яного батька) і т.ін.
- **“Хворий”**. Вибір цієї ролі може бути обумовлений як реальним хронічним захворюванням дитини, так і трансформацією психологічних проблем у фізичні. Хвороба дозволяє дитині переключити увагу батьків на неї. У першому випадку дитина може несвідомо опиратися спробам лікування, так як у випадку одужання вона не зможе більше відволікати батьків від алкоголю своїм поганим самопочуттям. Часто діти, які одужали, в алкогольній родині виглядають ще більш недоглянутими, ніж в період хвороби (сім'я нічого не виграє від одужання дитини). У другому випадку хвороба дитини виконує функцію захисту: хвороба дозволяє отримати додаткову увагу до себе та уникнути зайвого агресивного тиску.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ РАНЬОГО ВІЯВЛЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ДИТИНИ, У ТОМУ ЧИСЛІ ПРИХОВАНИХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА

Індикативні таблиці виявлення насильства в сім'ї щодо дітей (автори: О. Кочемировська, А. Ходоренко)

Найбільш складним питанням методології збору органами внутрішніх справ інформації про випадки насильства в сім'ї та суб'єктів його вчинення є *проблема належної оцінки актів сімейного насильства по відношенню до дитини*.

Діти, постраждалі від жорстокості та зневаги, мають низку специфічних фізичних та психічних рис, завдяки яким можна визначити наявність прихованих форм насильства в сім'ї щодо дитини¹²³. Частина з них є суто психологічними і може бути діагностована лише в ході взаємодії дитини з фахівцями соціальних служб (наприклад, *схильність до депресій, високий рівень піддавання стресу, депресивні та/або істеричні симптоми, амбівалентність почуттів тощо*). Водночас існує ціла низка наочних ознак, за якими можна визначити дитину, яка потерпає від насильства в сім'ї, під час відвідання помешкання дільничним інспектором міліції. До таких проявів, які можуть свідчити про наявність насильства щодо дитини, відносяться, наприклад, ті, що представлені в таблиці 4.1:

Таблиця 4.1.

Тип	Прояв
Фізичне	<ul style="list-style-type: none"> ▶ зсув суглобів, переломи кісток, гематоми; крововиливи в сітківку ока; ▶ забиті місця на тілі або голові, які мають форму предмета (пряжки ременя, долоні, лозини); рани і синці різні за часом виникнення та/або у різних частинах тіла (наприклад, на спині і грудях одночасно), або незрозумілого походження; ▶ сліди укусів людиною; ▶ незвичні опіки (наприклад, цигаркою або розжареним посудом); ▶ самокаліцтво (заподіяння дитиною травм самій собі).
Сексуальне	<ul style="list-style-type: none"> ▶ висипи, інфекції, що передаються статевим шляхом; ▶ ознаки вагінального чи анального проникнення стороннього тіла; ▶ залучення до секс-бізнесу; ▶ вагітність; <p>Сексуалізована поведінка (поведінка, що виникає внаслідок психологічної травми, нанесеної через сексуальне насильство над дитиною):</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ знання термінології та жаргону, не властивого дітям; ▶ ігри, що мають сексуальний підтекст, відповідні маніпуляції з іграшками (задирання суконь у ляльок, імітація статевого акту за допомогою ляльок тощо); ▶ сексуальні злочини щодо ровесників або молодших дітей; ▶ сексуальні домагання до інших дітей або навіть дорослих; ▶ нерозбірлива та/або демонстративна сексуальна поведінка.
Психологічне	<p><i>(окрім психологічного насильства, індикатори, наведені нижче, можуть свідчити і про інші види насильства):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ уникнення контактів з ровесниками; ▶ демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; ▶ вживання алкоголю або наркотиків; ▶ насильство щодо свійських тварин та, взагалі, слабших істот; ▶ почуття провини за отримання фізичних ушкоджень; ▶ дитина виглядає вкрай неохайно: брудне волосся і шкіра, поганий запах тощо; ▶ неадекватна поведінка: надмірна агресія, істеричний сміх, зухвалість, страх тощо.

123

Детальна інформація наведена в наступних джерелах: Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. / Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010; Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Т. Журавель, О. Кочемировська, М. Ясеновська / За заг. ред. Безпалько О.В. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010 – С. 97-128.; Кочемировська О. Індикатори прихованих форм сімейного насильства щодо дітей та їх застосування в практиці дільничних інспекторів міліції / Кочемировська О., Ходоренко А. – Х., 2006.

Тип	Прояв
Економічне	<ul style="list-style-type: none"> ▶ демонстративна неохайність, брудний одяг надвеликого розміру, брудне волосся, поганий запах тощо; ▶ ознаки недоїдання, наднизька вага, яка не відповідає віку дитини; ▶ дитина шукає недоїдки та харчується ними, збирає пляшки тощо; ▶ брудний одяг, який не відповідає віку дитини та погодним умовам; ▶ дитина виглядає вкрай неохайною: брудне, обскубане волосся, брудна шкіра, поганий запах, відсутність зачіски тощо; ▶ відсутність в дитини речей першої необхідності; ▶ постійне невідвідання шкільних занять без поважних причин, особливо в сезон сільськогосподарських робіт.

Перераховані вище ознаки мають привернути увагу дільничного інспектора міліції, коли мова йдеться про необхідність визначити наявність чи відсутність інциденту насильства щодо дитини. Звичайно, виявити та зафіксувати всі ознаки сімейного насильства щодо дітей досить важко, тому на допомогу дільничним інспекторам було розроблено *методику, яка дозволяє виявити картину поводження з дитиною*¹²⁴.

Ця індикативна методика була створена фахівцями-психологами О. Кочемировською та А. Ходоренком на підставі попереднього вивчення досвіду та потреб дільничних інспекторів міліції, які стикаються з проблемою попередження насильства в сім'ї.

У даній методиці відокремлено та визначено основні характеристики (психологічні, фізичні та сексуальні) дітей, які потерпають від сімейного насильства. Методика складається з чотирьох базових таблиць.

Методика раннього виявлення насильства в сім'ї щодо дітей

У таблиці **А** виокремлено *наочні ознаки насильства* над дитиною.

У таблиці **Б** – *непрямі ознаки* насильства щодо дитини.

Таблиця **В** містить у собі ознаки насильства, що виявляються співробітником органів внутрішніх справ завдяки *опитуванню родичів, сусідів і т. ін.* Слід зазначити, що, незважаючи на повторювання деяких пунктів у другій та третій таблицях, опитування сусідів все ж є невід'ємною частиною методики. У таблиці **Г** представлені *ознаки*, на які треба звертати першочергову увагу під *час повторних відвідин родини*, в якій підозрюється наявність насильства щодо дитини.

Кожна таблиця складається з чотирьох стовпчиків:

- 1) перший містить у собі характеристики тих чи інших ознак насильства;
- 2) у другому стовпчику подається спосіб визначення цих ознак. Основні з цих способів – це огляд та безпосереднє **спостереження (С)** за дитиною, станом її житла, родичами; **бесіда (Б)** з дитиною, **опитування (О)** родичів, сусідів;
- 3) у третьому стовпчику цієї таблиці дільничний інспектор міліції власноруч робить відмітку про наявність тієї чи іншої ознаки насильства в сім'ї щодо дитини (обов'язково чорнильною або кульковою ручкою, НЕ олівцем);
- 4) четвертий стовпчик слугує для різного роду приміток – наприклад, нотаток про різку зміну поведінки дитини після якогось із запитань. Нотатки також робляться чорнильною або кульковою ручкою.

Особливу увагу необхідно звернути на складність виявлення обставин та ознак сексуального насильства. Отже, у разі підозри щодо можливості сексуального насильства, огляд та опитування необхідно проводити дуже обережно та делікатно.

¹²⁴ Детальна інформація наведена в наступних джерелах: Кочемировська О. Індикатори прихованих форм сімейного насильства щодо дітей та їх застосування в практиці дільничних інспекторів міліції / Кочемировська О., Ходоренко А. – Х., 2006.

При аналізі результатів методики **необхідно пам'ятати, що одна або дві відмітки в таблицях не можуть достеменно свідчити про наявність насильства в сім'ї, але чим більше позначок, тим більша вірогідність наявності насильства.**

Таблиця А

Наочні ознаки насильства над дитиною	Спосіб виявлення	Наявність	Прим.
Зсуви, переломи кісток, крововиливи, в т.ч. поряд з частково залікованими травмами	С		
Забиті місця, синці, подряпини на видимих частинах тіла, особливо різні за часом появи	С		
Опіки, дивні за формою та/або походженням	С		
Набряк обличчя (внаслідок ляпасів), синці, інші ушкодження, характерні для фізичного насильства	С		
Дитина має характерні для насильства синці (пряжки ременя, долоні, лозини), опіки (цигаркою, праскою тощо)	С		
Заплакане обличчя дитини, набряклі очі	С		
Хронічна відмова від медичної допомоги	БО		
Наднизька вага, яка не відповідає віку дитини	С		
Застарілий бруд на відкритих частинах тіла (обличчя, руки, волосся)	С		
Поганий запах від дитини	С		
Зачіску зроблено невідповідним інструментом або волосся обскубане, скуйовджене, брудне, "гніздо" на голові	С		
Набряк обличчя (внаслідок ляпасів), синці, інші ушкодження, характерні для фізичного насильства	С		
Дитина має характерні для насильства синці (пряжки ременя, долоні, лозини), опіки (цигаркою, праскою тощо)	С		
Заплакане обличчя дитини, набряклі очі	С		
Пошкодження/знищення речей, її майна, у т.ч. - іграшок, дитини батьками, родичами	Б		
Відмова батьків опікуватись дитиною	СО		
Примус з боку батьків, родичів малолітньої дитини до тяжкої праці, втягнення її у жебракування	СО		
Ігнорування життєво важливих потреб дитини з боку батьків (не забезпечення відвідування дитиною школи, відсутність шкільного приладдя, стола (для школярів), спального місця тощо)	СО		
Алкогольне або наркотичне сп'яніння дитини	С		
Дитина знаходиться поза домом та не хоче туди повертатись	СБО		
Вагітність малолітньої дитини	С		

Таблиця Б

Непрямі ознаки насильства над дитиною	Спосіб виявлення	Наявність	Прим.
Відмова показати закриті одягом частини тіла - руки, шию тощо	СБ		
Дивний одяг: шарф вдома, рукавички, довгі рукава у спеку, не знімає темні окуляри у приміщенні тощо (це може використовуватись, щоб приховати рани, синці)	С		
Поганий стан житла, що не відповідає статкам родини чи когось з її членів	С		
Одяг дитини не відповідає її віку	С		
Одяг із застарілими плямами бруду або рваний	С		
Одяг не відповідає погодним умовам	С		
Алкогольне сп'яніння батьків	С		
Невідповідність отриманих ушкоджень історії, яку розповідає дитина або піклувальники	БО		
Відмова від медичної допомоги	БО		
Родичі відмовляються показати дитину	О		
Зухвала, в т.ч. агресивна та/або сексуалізована поведінка дитини	СБО		
Дитина виявляє страх перед батьками чи родичами	Б		
Дитина надмірно мовчазна, скута, має уповільнене мовлення	СБ		
Дитина відмовляється розмовляти	Б		
Дитина дає неадекватні відповіді на запитання	Б		
Уповільнене мовлення	БС		
Дитина апатична, не виявляє жодних емоцій з приводу того, що відбувається	СБ		
Постійна сонливість або безсоння у дитини	БО		
Схильність до нещасних випадків, втечі з дому	БО		

Таблиця В

Опитування батьків, інших родичів, сусідів	Спосіб виявлення	Наявність	Прим.
Батьки, інші родичі не можуть пояснити стан дитини	0		
Батьки не можуть сказати, чим хворіє дитина і як лікується, тощо	0		
Батьки, інші родичі відмовляються показувати дитину будь-кому, намагаються не випускати її з помешкання, обмежують її контакти	0		
Сусіди свідчать про схильності дитини до асоціальної поведінки	0		
Сусіди, родичі вказують на сексуалізовану поведінку та/або сексуальну нерозбірливість дитини, а саме:	0		
невідповідні віку сексуальні пізнання дитини, використання термінології та жаргону, не властивого дітям	0		
схильність до сексуальних виявів прихильності за відсутності інших форм вияву прихильності	0		
сексуальні домагання до інших дітей або навіть дорослих, нерозбірлива та/або демонстративна сексуальна поведінка	0		
Ігри, що мають сексуальний підтекст	0		
Сусіди, родичі зазначають про схильність у дитини до знуцання над тваринами	0		
Сусіди, родичі прямо виказують свою стурбованість стосовно ситуації в сім'ї	0		
Сусіди скаржаться на крики, звуки ударів, порушення спокою	0		
Сусіди, родичі зазначають про суїцидальні погрози чи спроби суїциду	0		
Сусіди, родичі, самі ж батьки зазначають про втечі з дому дитини	0		
Сусіди, родичі свідчать про жебракування дитини	0		
Існують свідчення про примус чи втягнення дитини до секс-бізнесу	0		
Сусіди, родичі зазначають про примус дитини до непосильної праці	0		
Сусіди, родичі зазначають, що дитина не відвідує школу	0		
Існують свідчення, що дитина постійно перебуває на вулиці, біля під'їзду, не йде додому	0		

Таблиця Г

Повторний огляд	Спосіб виявлення	Наявність	Прим.
Всі пункти, подані у таблиці А (!)			
Дитина знаходиться не вдома та не хоче туди йти	СБО		
Страх перед батьками чи родичами, що з'явився після останнього візиту інспектора	Б		
Байдуже ставлення батьків до власної дитини	СО		
Невідповідність отриманих ушкоджень історії, яку розповідає дитина або піклувальники	БО		
Відмова від надання дитині медичної допомоги, незважаючи на рекомендації інспектора під час останнього візиту	БО		
Родичі відмовляються показати дитину	О		
Схильність до нещасних випадків, втечі дитини з дому	БО		
Різка та незрозуміла зміна ставлення до дільничного інспектора з боку дитини	СБ		
Алкогольне чи токсичне сп'яніння дитини	С		

Індикативні таблиці виявлення насильства в сім'ї щодо жінки

(автори: О. Кочемировська, А. Ходоренко)

Можна виділити низку ознак, за якими можна впізнати жінку, яка тривалий час потерпає від насильства в сім'ї¹²⁵ (таблиця 4.2). Як і в ситуації з дитиною, частину з них можна визначити в ході безпосереднього спостереження, частину – в ході спілкування.

Таблиця 4.2.

Тип ознаки	Ознака
Фізичні	<ul style="list-style-type: none"> ▶ погіршення фізичного й психічного здоров'я, емоційні та неврологічні розлади; ▶ синці, забиті місця, відсутність зубів, ушкодження кісток та м'яких тканин, наявність частково залікованих попередніх травм, сліди укусів, опіки незвичайної форми та в різних частинах тіла, розриви статевих органів; ▶ поганий догляд за ротовою порожниною, недотримання правил особистої гігієни, відсутність догляду за волоссям, нігтями; ▶ втрата ваги, зневоднення; ▶ наявність хвороб, що передаються статевим шляхом; ▶ викиди, мертвонароджені діти, передчасні пологи, брак ваги у немовлят.
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> ▶ неможливість розпоряджатися сімейним бюджетом та власними коштами; ▶ відмова від праці або навчання під тиском чоловіка; праця на посаді/робочому місці, обраному під тиском чоловіка; ▶ праця, зумовлена необхідністю утримувати чоловіка, який водночас контролює (забирає) всі фінанси в родині; ▶ одяг, взуття, що не відповідають сезону та погоді; старезне вбрання; наочні ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки родини); ▶ недоїдання; ▶ наявність житлових утруднень.
Сексуальні	<ul style="list-style-type: none"> ▶ інфекції, що передаються статевим шляхом; ▶ травми та пошкодження статевих органів; ▶ наявність викидів, мертвонароджених дітей та небажаних вагітностей.
Психологічні	<ul style="list-style-type: none"> ▶ невідповідність отриманих ушкоджень поясненням жінки щодо їх походження; історії про відвідання різних лікарів, які не відповідають дійсності; відкладання часу звернення за психологічною допомогою або відмова від неї чи будь-якого зовнішнього втручання, спрямованого на прояснення та корекцію ситуації; ▶ наявність скарг психосоматичного характеру; ▶ недостатнє лікування та невиконання приписів, що їх надає лікар, через "брак часу", "відсутність грошей", "необхідність виконувати хатні обов'язки", "незначущість хвороби" тощо. Альтернативою може стати "надмірне" лікування або самолікування, коли жінка на власний розсуд намагається позбутись симптомів (головний біль, біль у кінцівках, у спині та животі тощо) без визначення реального діагнозу. Наприклад, жінка може "лікувати" поламані ребра валокордином, приписуючи біль у грудях серцевому нападу; позбавляться від "болю у м'язах спини" при відбитих нирках тощо; ▶ страхи, тривожність, нерішучість, безініціативність та відчуття безпорадності; ▶ депресія, нав'язливі рухи та думки, схильність до одноманітних рухів та дій на кшталт розгойдування в кріслі, різання паперу, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо; ▶ надмірне збудження, безсоння або, навпаки, підвищена сонливість та уповільнення рухів (останні вважаються проявом "лінощів", "нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки" та підсилюють відчуття провини); ▶ втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття самотності та ізольованості; ▶ уникання погляду в очі, приниженість у поведженні, похапливість; ▶ нереалістичні надії щодо розвитку визначних талантів дитини поряд із впевненістю в безперспективності її майбутнього; ▶ суїцидальні наміри, погрози позбавити себе життя; ▶ почуття провини за отримані фізичні ушкодження; ▶ звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати власне майбутнє, свої вчинки та вчинки інших людей, поєднання підозрливості з безмежною довірливістю.

125

Кочемировська О. Індикатори прихованих форм сімейного насильства щодо жінок та їх застосування в практиці дільничних інспекторів міліції / Кочемировська О., Ходоренко А. – Х., 2006.

Перераховані в таблиці ознаки мають привернути увагу дільничного інспектора міліції, коли мова йдеться про необхідність визначити наявність чи відсутність інциденту подружнього насильства.

Методика виявлення насильства в сім'ї щодо жінки

Нижче наведено методику, яка дозволяє виявити картину щодо характеру та форми домашнього насильства (глибину травмування, рівень небезпеки для інших членів родини, їх залучення до насильницьких стосунків). Ця індикативна методика була створена О. Кочемировською та А. Ходоренком на підставі попереднього вивчення досвіду та потреб дільничних інспекторів міліції, які стикаються з проблемою попередження насильства в сім'ї.

У даній методиці відокремлено та визначено основні характеристики (психологічні, фізичні та сексуальні) жінок, які потерпають від сімейного насильства. Методика складається з чотирьох таблиць.

У таблиці **A2** відокремлені **наочні ознаки насильства** над жінкою. В таблиці **B2** – **непрямі ознаки** насильства щодо жінок. Таблиця **B2** містить ознаки насильства, що виявляються завдяки **опитуванню родичів, сусідів і т.ін.** Слід зазначити, що, незважаючи на повторювання деяких пунктів у другій та третій таблицях, опитування сусідів є невід'ємною частиною методики.

В таблиці **G2** представлені **ознаки**, на які треба звертати першочергову увагу під **час повторних відвідин родини**, в якій підозрюється наявність насильства в сім'ї.

Кожна таблиця складається з чотирьох стовпчиків:

- 1) Перший містить у собі характеристики тих чи інших ознак насильства.
- 2) В другому стовпчику подається спосіб визначення цих ознак. Основні з цих способів – це огляд та безпосереднє **спостереження (С)** за жінкою, станом її житла, родичами; **бесіда (Б)** з жінкою, **опитування (О)** родичів, сусідів.
- 3) У третьому стовпчику дільничний інспектор міліції власноруч робить відмітку про наявність тієї чи іншої ознаки насильства в сім'ї (чорнильною або кульковою ручкою, НЕ олівцем).
- 4) Четвертий стовпчик слугує для різного роду приміток – наприклад, нотаток про різку зміну поведінки жінки після якогось з запитань. Нотатки також робляться чорнильною або кульковою ручкою.

Особливу увагу треба звернути на складність виявлення обставин та ознак сексуального насильства. Отже, при підозрі щодо наявності сексуального насильства, огляд та опитування слід провадити дуже обережно та делікатно.

Необхідно пам'ятати, що одна або дві відмітки в таблицях не можуть достеменно свідчити про наявність насильства в сім'ї, але чим більше позначок, тим більша вірогідність наявності насильства (особливо це стосується четвертої таблиці).

Таблиця А 2

Наочні ознаки насильства над жінкою	Виявлення	Наявність	Прим.
Опіки, дивні за формою та/або походженням (від цигарки, розпаленого посуду тощо)	С		
Сліди укусів людиною	С		
Відсутність зубів	С		
Брак ваги, зневоднення	С		
Недотримання правил особистої гігієни, в тому числі відсутність догляду за волоссям, нігтями	С		
Частково заліковані попередні травми	С Б		
Суїцидальні наміри, погрози	Б О		
Жінка знаходиться поза будинком та не хоче туди повертатись	С Б О		
Набряк обличчя (внаслідок ляпасів)	С		
Відмова розмовляти з ДІМ	Б		
Неадекватні відповіді на запитання	Б		
Уповільнене мовлення	Б		
Заплакане обличчя, набряклі очі	С		
Пошкодження або знищення майна жінки	Б		
Заборона жінці працювати там, де їй подобається	С О		
Примус жінки до надважкої праці	С О		
Ігнорування задоволення життєво важливих потреб жінки	Б О		
Проживання у злиднях, особливо у випадку високих статків чоловіка	С Б		
Відмова від подальшого прояснення ситуації	Б		

Таблиця Б 2

Непрямі ознаки сімейного насильства	Виявлення	Наявність	Прим.
Відмова показати закриті одягом частини тіла – руки, шию, таке ін.	С Б		
Поганий стан житла, що не відповідає статкам родини, чи когось з її членів	С		
Одяг, що не відповідає статкам родини	С		
Відсутність одягу, що відповідає погодним умовам	С		
Алкогольне, наркотичне чи токсичне сп'яніння	С		
Невідповідність отриманих ушкоджень тій історії, що її розповідає жінка	Б О		
Відмова від медичної допомоги, відволікання звертання до лікарів	Б О		
Жінка надмірно мовчазна, скована, дає односкладові відповіді на запитання інспектора	С Б		
Жінка апатична, не проявляє жодних емоцій з приводу того, що відбувається	С Б		
Жінка плаче	С		
Схильність до нещасних випадків, втечі з будинку	Б О		
Періодично живе в родичів або подруг одна чи з дітьми	Б О		
Безсоння	Б		
Втрата соціальних контактів з родичами, друзями,	Б О		
Занехаяність дитини	С		
Неможливість пояснити свій фізичний стан	Б		
Поганий догляд за ротовою порожниною	С		
Почуття провини за отримання фізичних ушкоджень	Б		
Розтрощені речі, шибки, вікна і т.ін.	С		
Страх перед родичами, зокрема чоловіком	Б О		
Уникання погляду в очі	С		
Розповіді про відвідання різних лікарів	Б		
Розірваний одяг	С		

Таблиця В 2

Опитування родичів, сусідів і т.ін.	Виявлення	Наявність	Прим.
Сусіди та родичі прямо виказують свою стурбованість стосовно ситуації в сім'ї	0		
Сусіди скаржаться на крики, звуки ударів, порушення суспільного спокою	0		
Сусіди свідчать про схильності жінки до асоціальної поведінки	0		
Сусіди твердять про примус жінки до непосильної праці	0		
Існують відомості про суїцидальні погрози чи спроби суїциду	0		
Сусіди свідчать про жебракування жінки	0		
Існують відомості, що жінка постійно перебуває на вулиці, у подруг, біля під'їзду, не йде додому.	0		

Таблиця Г 2

Повторне обстеження	Виявлення	Наявність	Прим.
Зсуви й переломи кісток, крововиливи	С		
Забиті місця, синці, подряпини на видимих частинах тіла	С		
Опіки, незвичайні за формою та/або походженням (наприклад, від цигарки або розпаленого посуду)	С		
Невідповідне медичне забезпечення потреб жінки	С О		
Жінка знаходиться поза будинком та не хоче туди повертатись	С Б О		
Страх перед родичами чи чоловіком	Б		
Набряк обличчя (внаслідок ляпасів)	С		
Заплакане обличчя, набряклі очі	С		
Пошкодження або знищення майна жінки	Б		
Невідповідність отриманих ушкоджень тій історії, що її розповідає жінка	Б О		
Відмова від медичної допомоги	Б О		
Схильність до нещасних випадків	Б О		
Втечі з будинку	Б О		

Додаток 5

ФОРМА ПРАВОПОРУШНИКА

Прізвище, ім'я, по-батькові правопорушника _____

Стать: Чоловіча / Жіноча

Дата народження: _____

1) ПОДРОБИЦІ ПОПЕРЕДНІХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Кількість попередніх судимостей: 0 1 2-4 5+

За які злочини _____

Скільки разів притягувався /лась до адміністративної відповідальності 0 1 2-4 5+

За що _____

2) ОСТАННЄ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Вказати яке _____

Чи було правопоручення вчинене:

У стані наркотичного сп'яніння: так ні

У стані алкогольного сп'яніння: так ні

Подобиці (коли, де, що скоїв, яким способом, мотивація, ціль, які використовував знаряддя, відомості про потерпілих, які обставини полегшили вчинення протиправного діяння, як відноситься особа до вчиненого):

3) ОЦІНКА ОСОБИСТОСТІ ПРАВОПОРУШНИКА

Сімейний стан _____

Склад родини _____

Місце проживання _____

Чи є фізіологічні особливості (які саме) _____

Наявність захворювань (яких саме) _____

Оцінка проблем правопорушника. Чи стикається правопорушник з якоюсь з наведених нижче проблем? Слід звернути увагу на такі проблеми, що можуть призвести до правопорушення. Розкрийте сутність проблеми

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Освіта			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Рівень доходів			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Культурний рівень			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Соціальний стан			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Спеціальність			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Трудова зайнятість			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Відношення до шлюбу			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Відношення до дітей			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Здатність контролювати спалахи гніву			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Рівень інтелекту			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Запас знань			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Вольові якості			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Риси характеру			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Наскільки сумісне правопорушення (злочин) з етичними принципами особи (чи дозволить совість йому вчинити таке діяння)			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Чи є загроза покарання стримуючим фактором			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Здатність вирішувати проблеми			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Психічний стан			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Стан здоров'я			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Проблеми, пов'язані зі злочинним оточенням правопорушника			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Взаємовідносини з оточуючими людьми			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Залежність від алкоголю			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Залежність від наркотиків			
Сутність проблеми			

	Немає проблем	Певні проблеми	Значні проблеми
Інші проблеми			
Сутність проблеми			

Які з перерахованих проблем безпосередньо пов'язані з протиправною поведінкою особи?

Ставлення особи до вчиненого правопорушення (усвідомлення відповідальності, каяття, ставлення до потерпілих)

Як ви можете оцінити ступінь ризику вчинення даною особою повторних правопорушень, виходячи з отриманої інформації?

дуже висока	висока	середня	низька	дуже низька
-------------	--------	---------	--------	-------------

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНИХ БЕСІД

1. Підготовка до проведення профілактичної бесіди

Для отримання максимального переконливого ефекту необхідно ретельно підготуватись до бесіди, для чого:

1. Систематизувати та проаналізувати відомості про особу, з якою буде проводитися бесіда – кривдник або жертва насильства в сім'ї, її стать, вік та інші важливі дані (див. підрозділ 3.5 та додаток 2).
2. На підставі цього необхідно визначити головний напрямок бесіди та коло питань, яких треба торкнутися в розмові.
3. Продумати, де та як краще провести бесіду – у приміщенні дільниці або за місцем проживання особи; віч-на-віч (рекомендується під час проведення критичної бесіди з кривдником) або у присутності ще когось, наприклад, родича або людини, яку вона поважає (переважно для жертви насильства, або коли маються позитивні зміни у поведінці профілактованої особи). Участь третіх осіб бажана лише у випадках, якщо це посилює виховний ефект бесіди.
4. Заздалегідь підготувати необхідні матеріали, які зможуть знадобитись під час бесіди, наприклад, тексти законів (Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Сімейний кодекс, Цивільний кодекс, Закон України “Про попередження насильства в сім'ї” тощо); пам'ятка з профілактики злочинів; роздруковані відомості про органи й установи, до яких можна звернутись за допомогою і підтримкою з адресами їх місцезнаходження та контактними телефонами.

2. Загальні правила проведення профілактичної бесіди

Під час бесіди необхідно показати себе принциповим, об'єктивним, уважним і коректним представником влади, який добре обізнаний в людях, розуміє потреби і проблеми інших.

Офіційність бесіди не повинна перетворюватись в бездуховне спілкування. В ній повинно бути місце доброзичливості, іронії та іншим прийомам спілкування, на підставі розумного поєднання ділового та емоційного контактів.

Під час проведення профілактичної бесіди працівник міліції повинен:

1. Розмовляти спокійно, демонструючи врівноваженість, звертатися до співбесідника виключно на “Ви”.
2. Не квапитися самому і не підганяти співрозмовника.
3. Не проявляти безпідставної прискіпливості і загальної недовіри.
4. Вислухати пояснення та бути об'єктивним – не можна керуватися симпатією або антипатією до людини.
5. Критикувати вчинки, а не людину: помилковими будуть узагальнення з переходом на особистість і навішуванням ярликів (“алкоголік”, “дебошир”, “нероба” і т.ін.): кожен може погодитись, що він помилився, але ніхто не погодиться з тим, що він – погана людина.
6. Не критикувати при свідках – критика у присутності інших осіб сприймається як ганьба. На противагу цьому хвалити краще всього при свідках.

3. Структура профілактичної бесіди

Ефективна профілактична бесіда передбачає всебічне володіння темою, логічне, конкретне і зрозуміле її викладення. Для цього зміст бесіди розбивається на три частини:

1. Вступ. Основною його метою є встановлення контакту (створення належної психологічної обстановки через зоровий контакт, внутрішній позитивний настрій дільничного інспектора міліції) та зазначити, про що буде йти мова під час профілактичної бесіди.

2. Основна частина. Її завдання – забезпечити засвоєння інформації. Для цього слід враховувати наступні обставини:

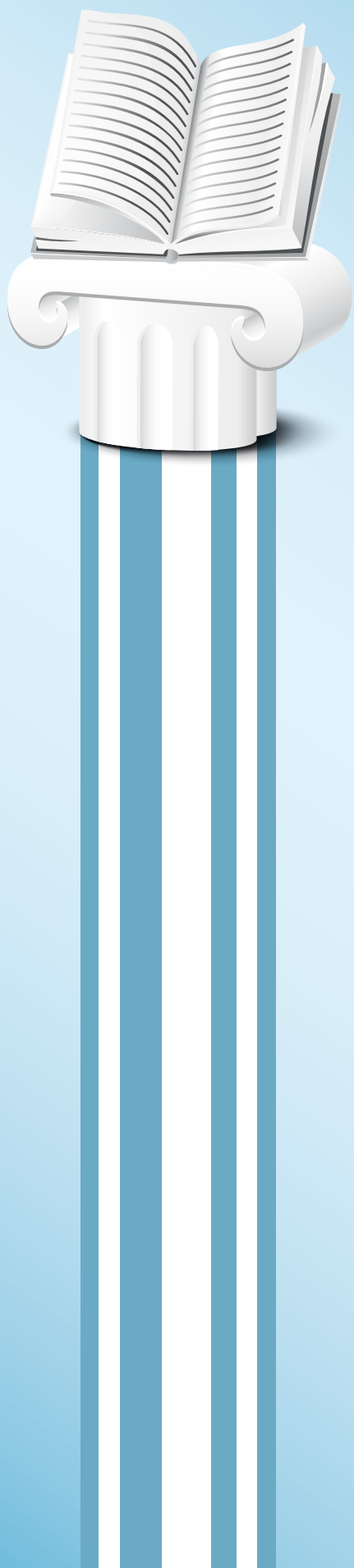
- говорити просто: зміст бесіди повинен викладатися логічно, конкретно, ясно і зрозуміло. Якщо дільничний інспектор використовує якийсь термін, його значення потрібно роз'яснити;
- говорити короткими фразами: бажано, аби речення були досить короткими (приблизно 9 слів). Пам'ять людини засвоює смисл саме таких речень. Тому складні, довгі звороти ним майже не сприймаються;
- говорити щиро: людина краще сприйме те, що ви їй скажете, якщо при цьому ви поділитесь з нею своїми справжніми думками і почуттями;
- упевненість у собі: не потрібно старатися “правильно” себе вести, не слід хвилюватися про те, чи маєте ви достатньо представницький вид – профілактична бесіда – це просто робота, яку потрібно спокійно виконувати. Хвилювання, як правило, виникає за відсутності досвіду, з часом з'явиться звичка і хвилювання зникне;
- повторювати ключові фрази: для того, аби людина звернула увагу і дійсно засвоїла сутність бесіди, основні положення бесіди потрібно повторити не менше трьох разів, але не підряд;
- наводити приклади та демонструвати наочні матеріали: людиною краще засвоюється інформація, яка, по-перше, була сприйнята не просто на слух, але й побачена, по-друге, викликає певні емоції, і, по-третє, коли теоретичні питання супроводжуються конкретними прикладами;
- бесіда не повинна буди занадто довгою – приблизно 20 хвилин.

3. Заклучна частина. Функція цієї частини – сформулювати цілісне уявлення і виділити напрямки подальших дій (якщо це потрібно).

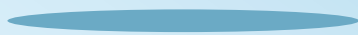
4. Зміст профілактичної бесіди

Профілактичну бесіду не можна зводити до загальних гасел з абстрактними побажаннями, вона повинна бути конкретною за змістом і цілеспрямованістю, спиратися на безперечні факти та аргументи. Тому вона не може бути шаблонною. Наприклад, зміст профілактичної бесіди правового характеру в залежності від того, з ким вона проводиться – з кривдником або жертвою, з дорослою людиною або з дитиною, буде відрізнятися. Так, під час профілактичної бесіди з кривдником можна розглянути питання щодо можливих наслідків протиправної поведінки винної особи, про адміністративну, кримінальну та цивільно-правову відповідальність. Під час бесіди з жертвою можна роз'яснити їй положення законодавства про насильство в сім'ї, установи та організації, де вона може отримати допомогу, способи самозахисту та безпечної поведінки.

Слід пам'ятати: бесіда тому і називається бесідою, що в ній беруть участь обидві сторони. Тому дільничному інспектору міліції потрібно знаходити підстави або створювати умови для втягнення особи у розмову. Необхідно підкреслити той факт, що якщо слухач виявить хоч незначну долю участі в обговоренні проблем, це буде означати, що він готовий до подальших зрушень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 [Електронний ресурс] / Ю.Я. Касараба; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2009. – 18 с.
2. Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок /За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2011. – 108 с.
3. Балінський О.В. Міжнародні правові стандарти та їх роль у правовому розвитку в умовах глобалізації / О.В. Балінський // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. – Вип. 32. – С. 463 – 470.
4. Бандурка О., Скакун О. Міжнародні стандарти професійної діяльності юристів // Міжнародна поліцейська енциклопедія. – К.: Концерн “Видавничий дім “Ін Юре”, 2003. – Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с.
5. Безмертний Є.О. Адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Х., 1997. – 18 с.
6. Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. – Харків: Нове слово, 2004. – 252 с.
7. Грубеляс С.А. Адміністративно-правові та психологічні заходи дільничного інспектора міліції з попередження насильства в сім'ї // Проблеми формування іміджу дільничних інспекторів міліції в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (24-25 квітня 2004 р., Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: ПЮІ МВС України, 2004. – С. 131-138.
8. Діяльність підрозділів міліції громадської безпеки: Навчальне видання / Курс лекцій.- Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2007. – 74 с.
9. Домашнее насилие: практика Европейского суда по правам человека. – Информационная записка, декабрь, 2010 // <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/36-1-0-371>
10. Євсюкова М. В. Насильство в сім'ї як порушення прав, закріплених у конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: огляд рішень Європейського суду з прав людини / М. В. Євсюкова // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 341–347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11emvzpl.pdf>
11. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Елена Валерьевна Змановская. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – С. 126.
12. Запобігання домашньому насильству [Текст]: Метод. посібн. для працівників міліції / Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – 70 с.
13. Запобігання насильству в сім'ї: Практичний посібник для дільничних інспекторів міліції / Київ. Школа Рівних Можливостей: Ред.-упоряд. О.В. Ляковська. – К., 2004. – 64 с.
14. Заяць Д.Д. Тактика перевірки показань на місці в умовах конфліктної ситуації // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 25. – С. 37-43.
15. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Авт. Кочемировська О., Стрейстяну Д.Й, Христова Г. / Заг. ред. Павлиш С., Христова Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.

16. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христової Г.О. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010 – 238 с.
17. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України : навч. посіб. / Ю.Б. Ірхін. – К. : РВЦ НАВСУ, КЮІ, 2005. – 164 с.
18. Иншаков С.М. Зарубежная криминология: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд. / Иншаков С.М. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003.
19. Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : Дис... канд. наук: 12.00.07 – 2008. – 237 с.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).
21. Константінов С.Ф. Адміністративно-правові заходи попередження насильства у сім'ї // Право і суспільство. – 2009. – № 5. – С. 1-7.
22. Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
23. Кочемировська О.О., Христова Г.О. Мінімальні стандарти соціальних послуг для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / Наук. ред. О. Кочемировська / Заг. ред С. Павлиш. – К.: Запоріжжя, Друкарський світ, 2011. – 228 с.
24. Кочемировська О. Індикатори прихованих форм сімейного насильства щодо жінок та їх застосування в практиці дільничних інспекторів міліції / Кочемировська О., Ходоренко А. – Х., 2006.
25. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
26. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
27. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 28 грудня 1960 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
28. Курс “Побутового насильства”: Посібник учасника. – Б.м., 1999. – 264 с.
29. Лактіонова Т.В. Індивідуальна віктимологічна профілактика навмисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень // Право і безпека. – 2005. – № 4. – С. 76-81.
30. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Монографія. – Харків: Видво НУВС, 2001. – 345 с.
31. Лысова А.В. Насилие в семье – объект социальной политики в США // Социологические исследования. – 2005. – № 12. – С. 108-116.
32. Макаренко О.М. Суб'єкти профілактики правопорушень // Право і безпека. – 2004. – № 3 (3). – С. 68-70.
33. Модельний закон про домашнє насильство: схвалений 2 лютого 1996 р. Комісією ООН з прав людини // http://www.owl.ru/win/books/nasilie/pril_vi.htm

34. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: навчально-методичний посібник до спеціалізованого курсу з протидії насильству в сім'ї для курсантів вищих навчальних закладів системи МВС / розробники П.О. Власов, О.П. Войніч, І.В. Басиста та інші. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська міська громадська організація “Жіночий інформаційно-координаційний центр”, Івано-Франківськ.: Прикарпатський юридичний інститут ЛьвДУВС, 2009. – 166 с.
35. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню: науково-методичний посібник до спеціалізованого курсу з протидії насильству в сім'ї для курсантів факультетів міліції громадської безпеки вищих навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ України / Укладачі: Запорожцев А.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. та ін. – Київ, 2009. – 38 с.
36. Онишко Ю.В., Морозова Т.Р., Осіпов О.В., Семенцук В.Е. Організація роботи органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, які вчиняються в сімейному середовищі психологічні аспекти дій працівника міліції у випадку насильства в сім'ї: Методичні Рекомендації. – Київ, 2002. – 28 с.
37. Павленко Ю.О. Завдання у сфері попередження гендерного насильства // Кримінальне право України. – 2006. – № 11. – С. 47-55.
38. Пам'ятка дільничному інспектору міліції при розгляді заяв і повідомлень про вчинення насильства в сім'ї: УДІМ ДГБ МВС, 2009. – 4 с.
39. Положення про кримінальну міліцію в справах дітей, затверджене постановою Кабінету міністрів України № 502 від 8 липня 1995р. // ЗП України. – 1995 р. – № 9. – Ст. 237.
40. Правовий та соціальний захист неповнолітніх від насильства в сім'ї: Методичний посібник для працівників правоохоронних органів. – Х.: Курсор, 2006. – 128 с.
41. Предупредить насилие в семье // Экономическая газета. – 2004. – № 62 (779).
42. Проблема насильства в українських сім'ях: Соціологічне опитування / За ред. Павлиш С.О. – К.: – Запоріжжя., Друкарський світ, 2010. – 2010. – 52 с.
43. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст. 260.
44. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї: Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, МВС України від 07.09.2009 № 3131/386.
45. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України: наказ МВС України від 11.11.2011 № 550.
46. Про затвердження порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 616.
47. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення: наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 № 5/34/2/11.
48. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України..–2002..–.№ 10.– Ст. 70.

49. Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються: Наказ МВС від 14.04.2004 № 400.
50. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства над дітьми. Науково-практичний посібник / Христова Г.О., Подільчак О.М., Севрук О.Р., Кочемировська О.О. – Київ: Каліта, 2009. – 94 с.
51. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. / Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. – К.: ТОВ “К.І.С.”, 2010. – 124 с.
52. Сасаль Х.Д. Блакитні картки: Уривки з книги. – ННД-США: Вінрок Інтернешл жіночий консорціум, 1999. – 39 с.
53. Симоненко А.В. Предупреждение правонарушений средствами воспитания. – Закон и право. – 2005. – № 3. – С. 15-18.
54. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Урядовий кур’єр. – 2002. – 6 березня.
55. Стан системи попередження насильства в сім’ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М., Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочемировська, – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – 372 с.
56. Судовий розгляд справ, пов’язаних з вчиненням насильства в сім’ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник / Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та інш. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2011. – 196 с.
57. Суслowa О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.М. Захист прав жінок та дітей судовими і правоохоронними органами в Україні/ За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2010. – 336 с.
58. Устинов А., Карева А. Виктимологическая профилактика преступлений // Профессионал. – 2002. – № 6. – С. 22-23.
59. Хаак В. Что делать, если ссоры между супругами перерастают в рукоприкладство // “Европа-Экспресс”. – 20 Февраля 2006. – № 8 (416).
60. Христова Г. Теоретико-правові засади переборення колізій у законодавстві України про попередження насильства в сім’ї // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2. – 36-45.
61. Христова Г.О. Теоретико-прикладні проблеми класифікації осіб, які вчинили насильство в сім’ї / Г.О. Христова // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць. – Харків: Право, 2009. – № 18 – С. 45-54.
62. Юстицкий В.В. Психология и психотерапия семьи. / Юстицкий В.В., Эйдемиллер Э.Г. – СПб.: Питер, 2009. – 672 с.
63. Illinois Domestic Violence Act and other Significant Laws Affecting Domestic Violence. – Illinois Coalition Against Domestic Violence Legal Institute, 2001. – 134 p.
64. Model Domestic Violence Protocol: Law Enforcement Component. – 40 p.

